

HOLMI

XI. évfolyam 8. szám

1999. augusztus

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rába György*: Egytálétel • 951
Viszontagság egy kesztyűben • 951
Érzelmek pótvizsgálja • 952
- Nádasdy Ádám*: Azt, ami halmozódik • 952
És kint van az ember • 953
- Caius Licinius Calvus* versei (*Kovács András Ferenc*
műfordításai) • 954
- Imreh András*: A felismerés fokozatai • 957
Csend, élet • 957
Úr és macska • 958
- Kemény István*: A titkos élet • 959
Dél • 960
- Kosztolányi Dezső*: Az új irodalom (Egy húszperces
előadás) • 960
- Márton László*: Megosztottság (II) • 964
- Kun Árpád*: Nyírfá • 974
Csirkék, halak • 975
Alma • 976
- Horváth Elemér*: keszegér • 976
a dúllóút • 976
érkezés firenzébe • 977
- Gabriel García Márquez*: Augusztusban találkozunk (*Székács Vera*
fordítása) • 978
- Bogdán László*: Átiratok múzeuma – Az argentin
szárnyasok főfelügyelője látogatást
tesz a Buenos Aires-i nagypiacon,
és megszemléli alattvalóit • 984

- Reiner Stach*: Franz Kafka és Felice Bauer találkozik
(*Schweitzer Pál fordítása*) • 990
Martin Buber: Két történet (*Miklós Tamás fordításai*) • 1000
Szécsényi Endre: Az alkotó és a teremtmény • 1003
Oravecz Péter: Postavonat • 1015
Szentmártoni János: Az apa álma • 1016
Tandori–NatROID: Kódós Iker • 1017

FIGYELŐ

- Bikácsy Gergely*: Éneklő vakok (Füst Milán: A mester
én vagyok) • 1028
Farkas Zsolt: Jobb kánon a Balkánon
(Szegedy-Maszák Mihály:
Irodalmi kánonok) • 1033
Fogarassy Miklós: Cantók New Yorkból és Dunakesziről
(Baránszky László: Kosztolányi húga) • 1051
Laki Mihály: Solt Otilia: Méltóságot mindenkinek.
Összegyűjtött írások I–II • 1053
Perecz László: A politika védelmében (Tamás Gáspár
Miklós: Törzsi fogalmak I–II) • 1058
Szabó Júlia: Idearepülők és Oberdada (Beke László
[szerk.]: Dadaizmus – antológia;
Passuth Krisztina: Avantgarde kapcsolatok
Prágától Bukarestig 1907–1930) • 1063
A Holmi postájából (Margyetkó József levele) • 1067

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Rába György

EGYTÁLÉTEL

Kirotta rám hogy halszálkákra szűrva
egyenkint faljak borsószemeket
máig így tart napjaim dáridója
és étlap sincs hiába rendelek
kiporciózva tálkámon az étel
még adagján sem változtathatok
beszélhettem én a szakács fejével
tányéromra csöpp fűszert sem adott
monoton koszt hogy szabaduljak tőle
ó nyögvenyelős táplálékom átka
megpróbáltam ezt-azt tölteni csőbe
de szétpattan nemhogy célba találna
kezdtém böjtöt ám amíg sorvadoztam
púposodott nekibőszülve szilkém
ezért beletörődtem egyre jobban
rabkosztom s énem kapcsolata intim
s emberfia ki egymástól szakít szét
nincsen örökrészem ez s éppen ennyi
ha kedvelem még jelenlétem ízét
tanuljam meg abrakomat szeretni

VISZONTAGSÁG EGY KESZTYŰBEN

Óizlandi saga motívumával

Országúton ösvényen utcán
haladtam mindmáig előre
tértem bár alsóbbrendű útra
mellékutcába vagy mezőre
az én utam talpam alatt
kigyózott a szép rút egyetlen
porral borítva azt hiszem már
hogy kötelek közt meneteltem
vagy kétoldalt fák sorfala
mérte ki nekem merre járjak
s a fátyolba bújt szemhatáron

nyoma semerre tarkaságnak
ha kérded hol araszolok
válaszom hogy egy óriási
kesztyű hüvelykujja ahol
próbálkozom célra találni
s percről percre szorongva várom
ha majd az emberevő húzza
föl kesztyűjét egy roppantással
összemorzsol szörnyeteg ujjja

ÉRZELMEK PÓTVIZSGÁJA

Tegnap volt november másodika
odatúlra főhajtásnak a napja
ma már nem érzem pillantásukat
bár pusztá létük tartásom kiszabta
egy kézszorítás maga buzdítás
múlt intés egyetlen szemvillanásuk
most szabad lepke lelkem követem
ahogy éppen a nap derűje rásüt
mivel a vonzalom rabszíjra fűz
és furcsa béklyó szeretet barátság
csapongásomnak többé ura nincs ki
tanúságával jelölné határát

Nádasdy Ádám

AZT, AMI HALMOZÓDIK

Igen, tanár úr kérem, szívtam lassú,
és éppen lassúságukban jelentős,
nagy mérgeket, szívtam velőt és
közvetlenül a szívből ideális
hőmérsékletű vért, gyantás hónaljzagot,
kicsapó ecetet, síkos koleszterint,
és piszkos vizet, ráncos pocsolýából.

Az nem elég, tanár úr kérem, én tudom
(s mivel tudom, hiába kussolok),
hogy lemondó vagyok, nem tárolom
azt, ami halmozódik szivacsomban:
átengedem, hajlott szeretettel,
a rászorulók szájára borulva,
mint mesterséges lélegeztető.

De éleszem-e őket, vagy csak fújom?
Felelek-e azért, kérem tanár úr,
hogy éljenek az ifjak, járjanak
tovább, évszázadokig járjanak,
testükben lassú, általam befűjt
gonosz balzsammal? Kellek én ahhoz,
hogy okos szemmel magukra tekerjék
a méregszívás hosszú láncait?

ÉS KINT VAN AZ EMBER

Aznap hideg volt, a lépcsőházban a fény
minden addiginál drótosabb, remegőbb.
Mi lenne, ha órákat kellene itt töltenem,
itt a lépcsőházban? Vagy ha itt lagnánk,
és a lépcsőfokokra, ferdén volna rátéve
a matrac? Lépcsőzetes derékkal kelnék föl?
A kutya rángatott lefelé, pisilni akart,
karácsony este is csak ez érdekli.
Egy pillanat, egy ajtó csukódása,
egy fénycsik pattan el, és kint van az ember.
A lépcsőházban, egyszál, undorító
villanykörték alatt, csukott szemmel
szaladva lefelé, hátha eltévesztem
és összetöröm magam, a kutya viszi a hírt,
belép a csillagszóró-szagú szobába,
feléje fordul mindenki, érzik, hogy szokatlan
dolog következik, talán kétlábra is áll,
és így szól: vau-vau, meghalt szegény.

Caius Licinius Calvus

VERSEI

I

Élj jól, Cypriusom! Köszönt a tacskozó
 Calvusod, ki vörösrezekekkel ékes
 Cyprusodba, szülőhonodba tért, s épp
 rád gondol Salamisban! Aj, de képzeld:
 múltkor még Megarában ért a hajnal,
 Piraeusban ebéd utáni álom,
 s párás Aegina éjein halásztam
 fürdőző, ki-be csusszanó, ficánkos,
 síkos, póre sziréneket... Vetettem
 hálót, s palltam a pénzemet pecérül:
 csepp sincs annyi nagy Aegeus vizében,
 mint amennyinek én nyakára hágtam.
 Atticában, Athénban úgy mulattam!
 Jártam-keltem, akár a gondtalan szél
 koslat, fú, füttyörész a szirtfokon kék
 Suniumban – a kéj magas tetőin
 hördülőn, öregem, lobogtam én is
 fölsüvöltve arany s ezüst időmet
 argiv partokon, Androson pihenvén,
 vígan szórva kuporgatott vagyunkám:
 könnyen, mintha csak otthon, Ostiában.
 Később Ortygián vadásztam olcsóbb
 vadmacskákra, Diana melle uccse,
 száz denariusom cicáztam így el,
 míg végül magam is hajón elúsztam
 új duhajnak a dévajabb, bolondabb,
 nedvdús Naxusig – áldjon atyja, Bacchus!
 Bár onnan hamarost a così révbe
 kellett már menekülnöm orvosomhoz!
 (Aesculapius, óvj a sarlatántól:
 száz sestertiusom rohassza sírba!)
 Majd Rhodosra vetődtem – ott is elkölt,
 szétpörgött örömöm, miként a kockák,
 hemperegtem az éjszakák ölében,
 Circék disznajaként, szerelmesülten,
 folyt Samos bora, folyt a lé, a bakzás,
 s megbolydultan a vágy-kavart viharban,
 Venus kúrt fenekére esküszöm: csak
 hálát adni futottam át hazádba,
 Cyprius!... Paphiének áldozandó

egy kost, két Mytilenaeből szalajtott
gyöngytyúkot s egy erős bikát tököstül,
s pár gerlét, verebet, nyulat – hisz akkor,
Paphusban s Amathusban elhevervén,
tellett még, de soványodott az erszény,
ellágyulva, mivel bizony beteg lett.
Golgi s Idalium viszont kegyes volt:
jól megfejték a szüzi berki papnők,
jól megloptak a szent lotyók!... S hiába
vártam – tán befut egy szidóni gálya,
s hátha tarsusi kölcsön is jöhet! Jaj,
erszényem kilehelte szajha lelkét!
Száz as összvagyonom, ha van... Jaj, elszállt
minden pénz – s becsület maradt csak! Ó, nem
lesz egy rézgarasom se már maholnap!
S éppen Cyprusodon, hol ős vörösréz
nől ki, Cypriusom, szülötte földed
méhéből!... Csak egy árva rézgarast küldj,
drága Cypriusom, hogy ássam el, hogy
friss reggelre teremjen és fiazzék
sok kis pénzt nekem itt, ha megfogant. Jaj,
kérelek – bár egy ügyeske rézgarast küldj,
kedves Cypriusom!... S ha tán nagyon szánsz,
bár nem szép dolog – én megengedem, hogy
küldj mellé vagy ezer silány ezüstöt!

II

Búcsúzom ma, barátaim! Zuhogjon
nélkülem szabadon tovább a mélybe
víg időm s maradék világom is, mint
vizesései édes Aniómnak
fölfénylő, meredek, magas falakról.
Hadd sodorjon a sors, ha mind lehullunk,
s messzibbről zokog át a gyors robajlás.
Szépnek tűnt ez a lét: öröknek... Ó, még
emlékszem... Tavaszos tüzekben egyszer,
tán Floralia ünnepén, mi, négyen:
Cato, Cinna, Catullus és magam, lump
aventinusi kóborok, kiléptünk
egy taberna kis ajtaján kacagva,
tréfaszóval a csillagos nagy éjbe:
lomb zöld illata szállt, belelegeztük
részegülten az égi szédületben,
s teljes hold ragyogott fejünkre akkor:
ifjak nyelve alá lopott viteldij,
új ezüstobulus... Nem is tudom, mért

jut mindegyre eszembe, hisz csekélység,
mert nem több az egész, s tünékenyebb, mint
szobrok zokszava Thebais szelében:
jaj, nem több az egész kihűlt köveknél,
Memnon hajnali légi sóhajánál!

III

Hallgassuk picikét most, Licinilla, még:
esték leple alatt hogy ciripel, libeg,
 hogy peng, zirren a langyos
 légben réti kabócadal!

Phoebus szent rovarát, Mnemonisek pazar
kedvencét szeretik, megbecsülik, de nem
 itt – csak Attika messzibb
 földjén s phocisi tájakon.

Tudd meg, kis bogaram, szöske leányom: én
is hallgattam elég lenge kabócadalt
 Delphoiban – de ma mintha
 búsabb volna az énekük.

Ülj térdemre, simulj édesapádhoz, ó,
míg nem nő a sötét, s hull le a hűvös éj –
 fölszeng, cirren a fű, hisz
 költőnép citeráz nekünk!

Hallgassuk picikét még, Licinilla, mert
értünk bújtak elő zengeni föld alól:
 ősszel majd oda tér mind
 vissza – s vár tavaszig megint!

IV

Elnézném örökül, még ezer évekig
kislánykámat, amint játszadozik, kacag,
sikkán, fut föl-alá, lepke után szalad,
 s majd nem száll Licinilla már!

Elröppen, tovaleng hangja a rét fölött,
lassan távolodik minden az ég alatt,
eltűnik, fut a fény – kis Licinilla nő,
 s nagy fűben fut a szép idő...

Kovács András Ferenc műfordításai

Imreh András

A FELISMERÉS FOKOZATAI

Folyékony hőburokban könnyű emberi test,
szabályos, ép,
ha macska járna arra, biztos nem nézne mást,
csak a fejét,

mert onnan jön a hang. De három emeletről
se arc, se szó,
csak egy antropomorf, kurtuló lábakon
botladozó

figura – majd a boncok, a tárgyi bizonyíték:
egy laza váll,
egy adidas cipő, egy furcsa topogás, míg
a labda száll,

szőke tengeri haj, egy tacsó – cédulázva,
külön-külön –
aztán a láthatatlan szeplők felizzanak
orron, fülön,

a lépcsők hármásával, és a tohonya portás
már szólni sem mert,
csak bámulta a parton a két ölelkező
pálcikaembert.

CSEND, ÉLET

De ha mégis, ígérd meg, hogy az ágy
örökre ott marad, ahol a macska
először fekszik le. Nézd, a fotelben,
az el nem pakolt pulóvereken
milyen puhán, milyen kényelmesen
gömbölyödik össze, mint anyaölben
az embrió, vagy mint csigák a parton.
Nézd, mennyire méltatlan a szobánk:
nincs virágos kárpit a kanapén,

sem díszpárna, és forró csokoládé
sem gőzölög alacsony asztalon,
viszont a 60 W-os lámpa fénye
ugyanúgy hull rá, sárgán, melegen,
mintha egy szál gyertyánál vacsoráznánk,
miközben ő a sötétség vizébe
csobbanó láng szélső hullámkörén túl
felügyelné néma töltekezésünk.
Nézd lecsukódó mandulaszemét,
nézd öt percig és aztán válaszolj:
ugye nem tudod már a félhomályban,
hogy ő reszket-e, mielőtt az álom
lassú, sűrű folyóvizébe lépne,
vagy szemed hullámzó csarnokvizében,
a megrendült feszített víztükörben
vibrál egy mozdulatlan macskaárny?
Ugye, milyen szép? Ugye, igazából?
Ugye nem csak én látom gyönyörűnek,
ahogy vigyázva, tapintatosan
gömbölyded hasán át oldalra fordul?

ÚR ÉS MACSKA

Öreg macska nem ugrál madzagért.
Ezért dülöngél ott, a konyhaszéken,
hogy lelőgjon a pongyolazsinór –
és miközben a macska hentereg,
eszébe jutnak a töpörödött,
12 évesen ráncosodó,
szikkadt vádlíjú, bajszos gyerekek,
ahogy súlyt löknek egy kísérleti
intézet udvarán, vagy játszanak
színes botokkal, felemás koruk
kettős jogán, mert öreg- és gyerekkor
hátral összeér, akárcsak december
és január, vagy mint a hajpánt,
ha két végét egymás felé nyomod.
Valaha ő volt a fiatalabb,
de más lények úgy falják korukat,
mint kantinban húst, levest, főzeléket
a katonák, mert rövid az idő.
Valaha ő volt a fiatalabb,

de miközben a férfikorba ért,
a macska saját hét korát leélte.
Azt számolgatja, hogy mikor lehettek
saját skáláik szerint egyidősek,
és kijön, hogy nem is annyira régen.
Két eltérő ívű görbe a padló
és a fal koordináta-rendszerében.

Kemény István

A TITKOS ÉLET

Ha egyszer majd számonkéri tőled,
akitől semmiképp se várnád,
hogy mért nem volt titkos életed,
nem foghatod rá senkire.

Nem az agyadra gondol ő se,
abban akármilyen megterem,
hanem annyira, annyira egyszerűen
arra, amiért felelős nem vagy,

mert csak füttyülsz, és közben éled,
míg itt a csodák történelme
csodáról csodára pereg le, és te
azt mondod, köszönöm, van nekem szebb,

és közben nincs, mert honnan lenne,
de mégis időnként hallod a sínpár
koccanását a végtelenben,
és tudod, hogy nem a fogad vacog.

DÉL

Átadom a korszakot. Működik.
Ezek a kulcsok. Rend van.
Ezek a kulcsfigurák. Ezek
az emberi roncsok. Ez az átlag.
Ezek az ifjak. Még érnek.
Dél van. Ezek a reggeli lapok.

Ez a hivatal. Ebédelni vannak.
Ez itt a bélyegző. Egyszer hagy mindenem
nyomot. Ez a készpénz. Megfoghatónak.
Ez itt a pillanatnyi helyzet. Ezek
a folyamatok. Leírhatók.
Elronthatatlanok. Ami elromlik –
így működött.

Ez itt a ragyogás. Így ragyog.
Ez itt a lebegés. Így lebeg.
Most beljebb megyünk. Így megyünk.
És itt a gépház. Ez titokzatos.

Kosztolányi Dezső

AZ ÚJ IRODALOM

Egy húszperces előadás

Kosztolányinak erről a tanulmányáról (illetve előadásáról), melyet a *Temesvári Hírlap* 1913. március 23-i száma őrzött meg számunkra, jóllehet fontos írás (néhány gondolata későbbi tanulmányaiban, bírázataiban is felbukkan, módosítva), mind-
eddig nem tudtunk: a bibliográfiai, repertóriumok nem tartják számon, kötetbe nem gyűjtötté(ü)k, a szakirodalom nem hivatkozik rá. A szöveg most előkerült, de az előadás körülményeit még nem sikerült felderítenünk: Kosztolányi leve-

leiben nem esik szó temesvári útról, életrajzában Kosztolányiné nem említi, hogy vőlegénye (hat hét múlva esküdtek meg) ekkoriban Temesváron járt volna, a helyi sajtóban nem találtunk utalást az előadásra. Másutt tartotta volna az előadást Kosztolányi, esetleg egy budapesti *Nyugat*-matinén? Erre sincs adatunk. Vajon mire vonatkozik a hangsúlyos fordulat, mely szerint *magyarul* beszél az új költészetéről? Talán fény derül egyszer erre is. Egy szerencsésebb kezű filológus közlé-

sünk nyomán bizonyára feltárja majd a tanulmány keletkezésének hátterét, történetét.

Persze ennél jóval lényegesebb maga a szöveg (amely egyébként hamarosan megjelenik a *Nyelv és lélek* harmadik, bővített kiadásában is). Addig is, amíg tüzetesen elemezni fogják, ötletszerűen most csak annyit jegyezni meg, hogy nyolcvanhat év távlatából tekintve az egyszerű lendületes és tömör előadásban talán nem a szimbolizmus csakugyan kissé külsőséges meghatározása a legtanulságosabb: nagyobb figyelmet érdemel a modern irodalom radikális újszerűségének lelkes meghirdetése, annak hangsúlyozása, hogy az egykor oly ragyogó költői fordulatok, hasonlatok, metaforák kiégtek, konvencióvá koptak, kiszorítják őket az új lelemények, de figyelemre méltó az

érthetetlenség vádjának cáfolása is, s kiváltképp, ehhez kapcsolódva, a modernség egyik legfontosabb jegyének kiemelése: az új – *akkor új* – író, festő nagyobb közreműködést kíván, sőt követel olvasójától, festményének szemlélőjétől, mondja Kosztolányi, mint klasszikus elődei. (Hogy ez az igény a szimbolizmusnak, éppen és csak annak volna jellegzetesége, ma már nem hisszük.) Kosztolányi itt olyan gondolatokat fogalmaz meg (vagy inkább: villant fel), nálunk jóformán elsőként, amiket napjainkban – évtizedekkel később – esztétikai iskolák szednek rendszerbe, fejtegetnek, taglalnak – ha nem is olyan lendületesen, elegánsan, játékosan, olyan vonzón, ahogyan ő tette ebben az elfeledett előadásában...

Réz Pál

Hölgyeim és uraim!

Húszpercnyi időnk van. E húsz perc alatt húsz év küzdelmét kell vázolnom. Addig, míg órámon a nagymutató megfutja ezt a kis utat, és a kismutató 1200-at recseg, eseményeken kell végigszáguldanom, vágatva kell átugranom éveken, írónkon, könyveken, s célhoz kell érnem, egy udvariatlan hajszában el kell vinnem Önöket az új irodalom koszorús kapujáig. Nem sápadt fogalmakat akarok most latolni. Nem akarok vitázni és szavakat hüvelyezni. Nem akarom Önöket fárasztani. Csak egy hangot akarok megütetni, hogy tovább rezegjen Önökben, s emelni akarom, intenzív érzéssé akarom fokozni azt, mit jelent a modern poézis. Nekem most az a szerepem, mint az indiai fakiré. A színpadon, a közönség szeme láttára pár perc alatt nedves és édes datolyákat kell tépniem egy száraz kóróról. Önöknek pedig ezalatt húsz év életét kell átélniök, elevenen és lángolón, mintha ez a terem, amely ránk borul, egy oxigénes bura volna. Kedves eseménynek, szenzációnak érzem, hogy itt vagyok és erről a dobogóról magyarul az új költészet mivoltáról beszélhetek.

Mi tehát az új költészet? A szót helyesen választottam meg. Új, és ragaszkodom ehhez. Tüntetés, góg és forradalom lüktet benne, de érték is van, jellemző érték. Ahogy a régi poétáknak az árvalányhaj vagy az atilla volt a jelképe, vagy a kalász, mely a zsíros földből nőtt, úgy kell nekünk ez a szó, amely a csúfnevünk, de egyben dicséretünk is. Mert a modern poézisnak nemcsak jellemvonása, de igazolása is az, hogy új. Elkoptak a régi szavak, meghalványultak a régi ritmusok, s az idegrendszernek új ingerekre van szüksége, hogy remegjen.

Aranykalászos rónaság. Beh szép, gyönyörű szép, de ma talán mégsem oly szép, mint volt ezelőtt. Isten tudja, talán kevesebbet érzünk belőle, mint a régiek, akik már le-

szüretelték a szavak mézét. Íme, jön valaki, és azt mondja nekem, jó estét. Ki jön extázisba, ha azt hallja? Egykor pedig ez egy ember kívánsága volt, egy ember egyéni kívánsága, aki nekem jót kívánt, aki azt akarta, hogy nyugalmas és békességes legyen az én estém, egykor áldás volt, barátság volt, ma konvenció. Jó estét – válaszolom neki, és továbbmegyek, és nem érzek semmit. Így vagyunk a versek szavaival is. Némely szó már eredménytelenül verdesi dobhártyánkat. Az, ami atyáinkat könnyre fakasztotta, minket megnevetett. Az, ami egykor poézis volt, ma banalitás. Ismerik Voltaire bon mot-ját: „Az első ember, aki kedvesét a rózsához hasonlította, lángész volt, a második számár.” Gondoljuk el, hány számár él azóta.

De sokan azt mondják, hogy olvastak modern verseket és novellákat, s bizarrnak találták, nem értették meg. Az új irodalom ellen általában az a divatos vád, hogy érthetetlen. A klasszikusokat nem éri ez a vád. De azért nem vagyok biztos abban, hogy a klasszikusokat jobban értik. Őket egyszerűen csak illik érteni: ha az olvasó nem érti meg, akkor a közhit szerint benne a hiba. Nem vallja be tehát, hogy nem érti. De ha egy új költőt nem értenek, akkor a költőben a hiba. Egyáltalán nagyon relatív dolog, hogy micsoda érthetetlen. Az előbb említettem a hasonlatok ükapját, a vén és rozsdás hasonlatot, hogy egy lány egy rózsához hasonló. Önök ezen nem csodálkoznak, megértik, természetesnek tartják. Egy kis rosszhiszeműséggel azonban badarnak találok, és csodálkozom, hogy mi volna hasonlatos a rózsa levelei és a kedvesem ruhája, a tövisek és a gombostűk között, s én ugyanilyen jogon egy rózsaszínű díványhoz, egy karcsú vázához vagy egy gyémántcsillárhoz hasonlítom őt. Minden megértéshez és szeretethez megértés is kell és hit. Bízom a művészen, aki beszél, az igazságban, az érzései és a szavai fatális szükségességében. Az új művészet nagysága éppen abban van, hogy több hitelt követel, mint a régi, s a művész alkotása szempontját a közönségbe helyezi, amely nemcsak tétlen befogadó közeg, de munkatársa is.

A közönség a munkatársunk. Igen, az új verseket ketten írják, a poéta és az olvasó. Világosan látom ezt. A régi író megvetette a közönséget akkor, midőn mindent kimondott előtte, az új író megbecsüli azt, sok dolgot rábíz, és mer diszkrét és titkolódzó lenni. Nem ad befejezettet, tökéletesebbet ad, befejezetlent, amit az olvasónak, a nézőnek kell befejeznie, kiteljesíteni, a tőkélyig emelni. Ezen a ponton érkezünk el az új művészet mély és egész különös értelmezéséhez. A festő csak egy vonalat húz meg, egy színfoltot ken a vászonra, amely titkokat tár fel, mélységekbe mutat. Az író is ezt teszi. Szavakat mond, amelyekben még ott az érzés frissessége, ködösen és kaotikusan szakadnak fel belőle, s ezek a szavak nem mondanak ki valamit nyersen, csak megindítják a fantáziát, éterinjekciót adnak neki, és felpezsdítik, s ezek a szavak többek, mint a valóság jelzői, ezek a szavak szimbólumok.

De mi a szimbólum?

Az új művészetet magát is szimbolizmusnak nevezik. Mi tehát a szimbolizmus? Sokat tépelődtem ennek a szónak a jelentésén, s kerestem a determinánsait, de én is oda jutottam, ahova a többiek. Csak néhány külsőséget tudtam meghatározni. A szimbolista művész hajlandó az életben, minden cselekedetünkben és szavunkban többet látni, mint mások. Minden valamit jelent. Nemcsak magát, de ezenkívül mást is. Ez az asztal csak egy asztal, de ha valami emlék köt ide, minden lehet, lehet nekem egy siker, egy kudarc vagy fájdalom szentelt emléke. A szimbolista érzi azt a kapcsolatot, amely minden ismeretes dolgot összefűz a nagy egészszel. A szimbolista titkolódzó. A szimbolista kevés szavú. A szimbolista arisztokrata.

Önök bizonyára emlékeznek Ibsen drámájára, a *Nórára*, ama felvonására, amelyben Rank orvos elbúcsúzik Nórától. Mielőtt elmegy, mielőtt meghal, rágyújt egy szivarra, Nóra nyújt neki egy gyufát. Rank orvos pedig csak annyit mond: „köszönöm a tüzet”. Nos, ezeknek a szavaknak rendkívüli értelmük van, ezek szimbolikus szavak. Azt mondhatta volna, hogy szerette őt, de mennyivel többet mondott, hogy semmit se mondott. Mennyivel többet mondott, hogy elharapta szájában a szót, s félénken, szemérmesen a gyufára vitte a beszédét, s szavait egy új, isteni dimenzióba lendítette. Az érzéseimet brutálisan, nyílt szavakkal is kifejezhetem, de egy tekintettel is közölhetem ugyanazt, és talán jobban, és közölhetem úgy is, hogy lehunyom a szemem, és a zárt szemem át nézem azt, akihez beszélni akarok. Ez az érzésközlés módja a modern verseknek is.

Most jó úton vagyunk. Éreznünk kell, hogy a szimbolizmus tiszteli minden ember életét. Minden ember végzetesen különbözik a másiktól, minden ember egy néma költő és egy nagy tragikus jelenség, és minden ember egyformán művész lenne, ha a formákat elvetve ki tudná fejezni, mi a különbség közte és egy másik ember között. Shakespeare éppen olyan külön világ, mint akármelyikünk. Ő csak jobban tudott beszélni. A modern művészet mindenkinek megadta a teljes szólásszabadságot. Egyénien, bátran kimondhatja, hogy kicsoda, miben különbözik a többiektől. A festő nem azt festi, ami van, de amit lát. Ez a szabadság is egy fő jellemvonása az új költészetnek. A költő nem az érzéseket dalolja, de az érzéseit, azt, amit érez, ebben pedig az egész világ érzéseit.

Mi igenis minden pillanatban, minden szónál és gesztusnál teljesen érezzük magunkat. Ha azt mondja egy poéta: „szomorú vagyok”, akkor ez a szomorúság nem egy perc szeszélye, hanem minden szomorúság, a szomorúság kvintesszenciája, az, ami kíséri életét, az, ami minden ember szomorúsága. Az öröm pedig minden öröm, a sírás minden sírás, és a jaj minden jaj. Valami egészet akarunk.

Itt kapcsolódik össze az új költészet esztétikai igazsága azzal a hatalmas szellemi áramlattal, amely most felemeli az egész világot, és újra egy finom spirituális ködbe burkolja. A tudós tört lombikkal áll a dolgozószobája küszöbén, s az experimentális tudományok teljes kudarcával metafizikai igazságot keres. A művész se elégszik meg a részletekkel, mint a naturalisták, anekdotákkal, mint a régiek, hanem a részletekben is az egész világot akarja átkarolni. Szétszedték a világot, kimutatták, hogy az öröm piros, a bánat fekete, de ez éppoly keveset ért, mint az a sarkigazság, hogy $a = a$, vagy $2 \times 2 = 4$. Intuíciót akarunk és szimbólumokat, amely földi létünket fönségessé teszi és elmélyíti: hitet akar a modern író, hitet kér Önöktől is, azt a hitet, amely az embert és érzéseit végtelenné feszíti. Ebben a lelki reneszánszban született meg az új költészet, egy világban, amely a gondolkozás csődje után misztikumokhoz fordult, és várta a csodát.

Ez a csoda a magyar literatúrában már megtörtént.

Új és nagy költőink vannak, és én egy új kor és egy új művészet mámorával köszöntöm Önöket, hölgyeim és uraim, harcos üdvözlettel úgy, hogy még rajtam van a műhely korma, de a tüze is, és harcot, munkát, tüzet kívánok Önöknek is.

Márton László

MEGOSZTOTSÁG (II)

Magyar csillag hamar lehull

Ahhoz, hogy érthetőbbé váljék Károlyi Sándor bécsi utazása, főleg pedig a történetünkben rövidesen kibontakozó bonyodalom, el kell mondanunk egyet-mást a családról is. Akkoriban az újszülöttek nagy része nem érte meg a növendék gyermekkort, a gyermekekből sokan nem értek rá felnőni; azok közül pedig, akik felnőtté serdültek, jóval kevesebbnek volt ideje és módja megöregedni, mint manapság. Károlyi László valamikor a tizenhetedik század közepén vette nőül Sennyei Erzsébetet, melynek utána édes feleségemmel élén huszonhat esztendeig, Isten szép fiakkal s leányokkal maga dicsőségére meg is áldott, mert húsz magzattal áldott volt meg, de ugyanazon szent Isten a mennyei karoknak beteljesítésére nagyobb részüket apró korukban elvette, némelyeket pedig felnőtt embernyi korukban. A néhai szatmári főispán leányai közül kettőt fogunk a történet későbbi epizódjaiban felléptetni: Krisztinát, aki a tatárok rablásából viszontagságos módon kiszabadult Perényi Jánoshoz ment feleségül, és történetünk éveiben régóta özvegyasszony volt, valamint Alexandrát, aki akkor már húsz éve a pozsonyi zárdában élt.

A fiúgyermekek közül hárman érték meg a férfikort. Apai részről kitűnő gond és figyelem fordítottatott neveltetésükre, oda irányulván a törekvés, hogy a Magyar Haza idővel jogainak bátor védelmezőit, az uralkodó pedig értelmes, becsületes tanácsadóit lelje bennük; azonban a sors végzeteljes működése nagy részben meghíúsítá az apa reményeit. Mert igaz ugyan, hogy a legkisebb fiúnak, Sándornak nemcsak történetünkben, hanem a későbbi magyar történetében is számottevő szerep fog jutni, úgyhogy a rá következő évszázadokban történetnyomozók egész sora fogja kárhóztatni vagy mentegetni tetteit; igaz ugyan, hogy végül, aggastyán korában országrésznyi területek figyelmes gazdájaként és egy főúri dinasztia nagyságának megalapozójaként fog elhunyni, útmutató ősapaként, akinek arca mögött elmosódnak a régebbi ősök arcvonásai; csakhogy a két idősebb fiú, Károlyi Sándor két bátyja (legalábbis így tudták a kortársak, és így írja a család története) élete virágjában, a férfikor kezdő éveiben múlt ki, mindkettejük a királyért és a hazáért.

A legidősebb fiúról csak annyit tudunk, amennyit az apa, Károlyi László maga elmond: „Károlyi Mihály nagyobbik, jó reménységre felnevelt fiamat már házas korában, itten Szatmárnál, kegyelmes koronás királyunk ő felsége hűsége s igaz religiója mellett vágták le magunk párttűt nemzetünk.” Bár a temetési rendtartás fennmaradt, s ebből pontosan tudjuk, mely főurak és nemesek voltak jelen hány szolgálával, milyen sorrendben és milyen öltözékben vonultak, mely zászlókat kellett kibontani és melyeket hegyükkel a föld felé fordítani, kik támogatták jobbról és balról a gyászoló anyát, miféle hangszerek szólaltak meg, miképpen voltak a lovak felszerszámozva, és hol helyezkedtek el a siratóasszonyok; azt azonban, hogy a szomorú eseményre mikor került sor, csupán találgathatjuk, mert a keltezés hiányzik.

Nem hiányzik viszont a temetésen hivatalból megjelenő szatmári főparancsnok neve, Saponara gróf, akit 1676 elején váltott fel Della Borde Lajos; ezért aligha járunk

messze az igazságtól, ha úgy képzeljük, hogy a végzetes összecsapásra 1674 nyarán, a Sárlos Boldogasszony utáni napokban, tehát valamikor július elején kerülhetett sor, amikor Szűcs Pál és Majos Ferenc megrohanta Nyalábvárat, majd rátörve a közeli Nagyszőlősrre, szerencsétlen Perényi Gábort a saját háza mellett, amikor déli álmából felserkenvén, kábultan és gyanútlanul ballagott a rekkenő hőségben az istálló felé, akkor szemközt jöven vele Szűcs Pál rokona, Szűcs János, köszöntvén s kezét nyújtva mindjárt megragadta, megkötöztette, és átadta Majosnak. Ő maga felmenvén a házba, mindent felforgatott és prédára vetett, az összes lovat elvitte, magát az asszonyt, Perényi Gábornét otthagya anyaszült meztelenül. Hogy eközben a Majost kísérő tatárok mit műveltek, azt nem tudjuk, de a környék még öt esztendővel később is „pusztán hagyottként” vagy „népe szaladtként” van feltüntetve. Ugyanakkor Perényi Istvánra küldve tolvaj legényeit Szűcs János, mivel a város túlvégéről akartak az ő házára kerülni, addig megsejdtívén a veszedelmet, miután szolgálja megmondotta, hogy fusson, ő is mindjárt a bűzába futván egy szál ingben, amint a szolgálóval paráználkodott volna, elbújt és elszaladt; sehol meg nem találták, noha sokáig nyomoztak utána, és szél-tében-hosszában letaposták a bűzát. Ennek is mindenét felprédálták, ahogy a fiatalúrét, Perényi Jánosét is, aki az idő tájt már jegyben járt Károlyi László nagyobbik leányával, Krisztinával. Perényi Jánost is megkötözték, de őt az édesanyja nagy sírással, könyörgéssel kiszabadította. Csakhogy estefelé visszajöttek érte, megint megkötözték, és elvitték; bár azt beszélik, éppen attól való féltében, hogy visszajönnék érte, ment ki a mezőre, s úgy fogták meg, ott. Nagy Mihály nyalábvári lakos elbújtatta Perényit egy szalmakazalban, ám a fia, Nagy Gergely, vagyis mivel a becenevén emlegették, inkább csak Nagy Geczi, megmutatta Szűcs Pálnak a rejtékhelyet. Perényi Jánossal, akit ezek szerint Nyalábvár mellett fogtak el, átgázoltak a Tiszán, nagy ívben megkerülték Nagyszőlőst, majd a nagyszőlősi hegy túloldalán őt is, mint három nappal ezelőtt Perényi Gábort, Majos Ferenc kezére adták; ő aztán ismét átkelt velük, ezúttal a sásvári gázlónál, a Tiszán, úgy indította őket Nagybánya felé, de az is lehet, hogy Székelyhidra vagy Diószegre, ahol akkoriban a bujdosók vezére, Wesselényi Pál tartózkodott. Ezzel szemben Perényi György, akit a leginkább kerestek, parasztruhába öltözött, és egy üres vödörrel a kezében átsétált közöttük; nem ismerték fel.

Ezek után a mértéket nem tudó gazemberek gyülevész hada Ugocsa vármegyéből átcsapott Szatmárba, és végigpusztítván a Szamosköz falvait, már a szatmári helyőrséget fenyegette; a parancsnok, Saponara gróf pedig bezárkózott az erődítménybe, és várta, hogy maguktól elvonuljanak. Ekkor találkozott velük, tulajdonképp véletlenül, Károlyi László legidősebb fia, Mihály, legalábbis így képzeljük. Bár azon sem csodálkoznánk, sőt inkább dicsőségére vált volna, ha értesülvén az eseményekről, felköti kardját, lóra pattan, és leendő rokonai, a Perényiek szabadítására indul. Azt persze nem tudhatta, hogy mégsem lesz Perényi János az ő sógora, mert éppen az ő halála miatt kell majd (ha eltekintünk Perényi fogságától) az esküvőt egy évvel későbbre halasztani.

Az apa, Károlyi László a fent írt események idején a Bécshez közel eső Kismartonban várta, hogy áthívják a haditanács ülésére, és azon töprengett, vajon elfogadja-e a Saponara gróf nyilvánvaló alkalmatlansága miatt rövidesen szabaddá váló szatmári főkapitányi tisztséget, amelyet minden bizonnyal neki ajánlanak majd fel. A döntést az nehezítette meg, hogy az új főparancsnok mellé kineveztek volna egy parancsnokhelyettest is, ez a parancsnokhelyettes német lett volna, és a belső kapu kulcsa habár az én kezemben, hanem a külsőé a német kommandáns kezében forogna. Ófelsége

tehát nem bízik bennem; azért nem akarván őfelségének semmirevaló szolgálja lenni, inkább megmaradnék eddigi állapotomban és hivatalomban. Másrésztől azonban, ha a főkapitányi hivatalt fel nem veszem, látszom őfelsége gráciáját semmibe vennem, s mind magamnak, mind gyermekeimnek nagy kárt azzal okoznom. Másik dolog, hogy birtokaim azon vármegyében Szatmár körül vannak, békétlen időkben azokat megvédhetném, békés időkben kijárhatnék a várból gazdálkodni. Harmadik dolog, hogy állíthatnak helyettem oly embert főkapitánynak, ki az én birtokaimon élősködik, és rászabadítja katonáit az én jószágaimra: súlyos megfontolnivalók.

Kancellárius uram is váltig mondja, hogy (akkoriban a váci püspök volt a kancellár): ha már ide bolondított Kismartonba, ne bocsássam ki markomból a szerencse üstökét.

Én viszont úgy hallottam és úgy tudom, hogy Magyarország végváraiban eddig még mindenütt magyar kézben forognak a kulcsok (ezt bizony rosszul tudta Károlyi László, vagy inkább nem akarta jól tudni), így van ez Győrött, így van ez Komáromban; hát ne az én főkapitányságom legyen a rossz példa, hogy a kulcsok magyar kézbe saját Magyar Hazánkban ne adassanak. Másik dolog, miért kössem én le életemet, szabadságomat, ha a főkapitányságot így nem bírhatom, mint boldog emlékezetű szent királyok idején bírták eleim s elődeim? Így én ott nem tényleg, hanem csak névleg lennék főkapitány, amiért is harmadik s minden eddiginél súlyosabb dolog: ha a várnak dolga ostromra kelne, én ottan semmi sem lennék, nem parancsolhatnék, vagy ha parancsolnék is, nem fogadnának szót; azonban ha a vár, mitől Isten őrizzen, elesne, az nekem egyenlőképpen tulajdoníthatnék, mint másoknak, vagy talán még sokkal inkább, és Károlyi László ezen töprengett egy álló héten át.

Mire azonban mindezt végiggondolta, egyszersmind a kancellár (pontosabban a kancellári tisztséget ideiglenesen betöltő váci püspök) azt is tudomására hozta, hogy: sajnos mégsem őt kínálja meg az uralkodó a szatmári főkapitánysággal, hanem valaki mást, egy olasz tábornokot, azért főispán uram hazautazhat, addigra Károlyi Lászlónak már csak azért is igen sietve kellett hazatérnie, mert a nyári hőségben a szertartást bajosan lehetett volna halogatni; ugyanis a váci püspök üzenetével egy időben kapott hazulról értesítést a legidősebb fiával történt siratni való eseményről, valamint arról, hogy a temetés annak rendje és módja szerint elő van készítve.

Még így is, bármennyire sietett az apa, napokig tartott az út, és nem hallgathatjuk el, hogy fia temetésén a leányok és az asszonyok nemcsak zokogtak, hanem öklendeztek is; de még a férfiak is, pedig ők csatatéren, vesztőhelyek mellett épp elégszer szívhattak be hasonló gigözlöngéseket, rosszul bírták az estébe nyúló halotti búcsúztatót. Meg sem próbáljuk leírni az apa érzéseit, amelyeket az utóbb dicsőségesnek beállított, ám alapjában véve mégiscsak véletlenszerű halál válthatott ki. Ugyanis a halott ifjú zsebében felbontatlanul találták a jól értesült jezsuita páter, Zsámbár Mátyás levelét, amelyben őva inti a fiatal urat, hogy nagyságod lefele jövet igencsak magára vigyázzon és kétfele nézzen, de a vidéken portyázó kuruc tolvajok miatt legjobb lenne, ha nagyságod ki sem tenné a lábát Nagykarolyból.

El is hangzott a halotti prédikációban, hogy a hozzánk írott leveleket ajánlatos kibontani, és figyelmes végigolvasásukat puhán henyélni szívvél ne halogassuk, mivel nem vagyunk tudói, mely sorokban szólal meg életmentő jó tanács, és mely sorok rejtik Isten üzenetét. Lám csak, a nagy Julius Caesar is, minő bölcs és körültekintő volt a hadszíntéren, hanem békeidőben elbizakodván, ő maga egyengette romlásának útját, mert olvasatlanul zsebébe gyűrte azt a levelet, amely a rá leselkedő veszedelemre figyelmeztette volna; ahogy az Plutarchus nagy művében meg van írva. (Károlyi László)

ló könyvei közt megvolt a *Párhuzamos életrajzok* latin fordítása, de sem ő, sem a fia nem olvasta végig.) Miután pedig Szűcsék elszánták magukat rá, hogy leszámolnak Perényiékkel, nehezen látom a Perényi urak szabadításának módját, valameddig el nem válik ezen háborúság vagy fegyver, vagy békekötés által, mert ez az ellenség sem Erdély fejedelmétől, sem a töröktől nem akar függeni; hogy pedig maguk jószántából szabadon bocsássonak valakit, ha egyszer már kezükbe került, alig hihetem.

Ráadásul, már útban a családi sírbolt felé, szembejött a gyászmenettel a nyalábvári Nagy Mihály nemrég említett fia, Nagy Geczi, egy alattomos tekintetű, rossz arcú legény. Nem tudjuk, honnét jött, és hogyan került ide; ha sejtette volna, hogy a törvényes királyi hatalom képviselője ma temeti elsőszülött fiát, Nagykárolynak bizonyára még a környékét is elkerüli. Éppenséggel azzal is gyanúsíthatók volna, hogy Majos Ferenc és a Szűcs testvérek számára kémkedik, de nem ezért állították meg, ez akkor még senkinek sem jutott eszébe, hanem azért, mert volt egy olyan hiedelem, hogy bárki fia, ha idegen határból jön szembe a gyászmenettel, szerencsétlenséget hoz. Nagy Geczi talán éppen ezt a bajt akarta elhárítani (ha már nem jutott eszébe, hogy időben kitérjen), talán emiatt kért, miközben bajsztát pödörte, a nyitott koporsóban fekvő holttetem dolmányáról egy ezüstgombot; vagy inkább kettőt-hármat. (Szépek voltak azok a gombok; csak a lőcsei gombkötő munkája belekerült vagy három rénes forintba.) Mire az alispán, Domahidy Miklós, aki több okból is haragban volt a főispánnal, de a temetésre azért el kellett jönnie, fellobbanó dühében tüstént elrendelte, hogy: huszonöt pálca vágassék az elvetemült pimaszra. Csakhogy ez a rendelkezés nem bizonyult végrehajthatónak: részben az elhunyt iránti kegyeletből, részint éppen azon babonás érzés miatt, amely a gyászmenetet megakasztotta, és a jelenlevők arcán zavart csodálkozás kinyomatában tükröződött. Amikor pedig leghátulról olyasféle hangok hallatszottak, hogy „ne bántsátok a mi kutyánk kölykét”, akkor az is kiderült, hogy Nagy Geczi nemesember, így tehát nem lehet megbotozni. Vagyis lehetne, csak nem szabad.

Tekintettel a nyalábvári jövevény nemességére és pimaszságára, nem csodálkozhatunk sem azon, hogy mire beszögelték a koporsót, Károlyi Mihály dolmányáról az összes ezütgomb eltűnt, sem pedig azon, hogy Nagy Geczi a temetés után hivatlanul is kivette részét a halotti torból; igaz ugyan, hogy a legutolsó asztalhoz ültették, de ott legalább az asztalfőn foglalt helyet. „Inkább vagyok első legény hátul, mint hátsó legény elől”: így rikkantott nagy vidáman, és hogy megmutassa, mennyire nem fél a forró levestől, pusztá kézzel halászta ki a kondérból a darabokra vágott, párolgó disznógégét, és az ujjaira húzkodta. Ebből aztán kis híján verekedés lett, mivel szóba került, hogy Olajos Kálmánnak olyan szőrös a kisebbik leánya, mintha medvék is volnának a felmenői közt Máramarosból vagy az Avas-vidékről, de még valószínűbb, hogy Olajosné meghágtatta magát a váradi pasa kedvenc majmával. De aztán mégsem lett verekedés, vagy ha lett is, nem ebből. Tudniillik Nagy Geczinek, nemhiába volt első legény hátul, vajmi kevésbé tetszettek a fapoharak. Netalántán nincs elég ezüstkupája főispán uramnak? Vagy tán attól fél önagysága, hogy az értékes jószágnak lába kél? Hát mit képzél rólunk, becsületes magyar nemesekről? Úgyhogy én azt javallanám, ne is pohárból, de csizmaszárból igyuk a labancok borát!

Csurogtak már a csizmák, amikor valakinek eszébe jutott: ha van olyan legény, aki felmenne Bécsbe, s felszántaná a császár udvarát, annak én még a segge likából is megiszom a bort! Mire tüstént előkerült egy hurkatöltő, és azzal négy pint bort lehetett egyszerre felszivni, ugyanis Hagymás Marci, aki már nemigen tudott lábra állni, de a

kezét az ég felé nyújtogatni még tudta, megesküdtött rá, hogy Bécsbe most nem megy el, de mihelyt kijózanodik, megtanítja kesztyűbe dudálni a kassai főkapitányt. Csak-hogy kesztyűbe dudálni a rendbontás hallatán odasiető szolgabíró, Mosolygó Tamás kényszerült, mivel túl közel hajolt Hagymás Marcihoz, aki addigra már négykézláb kuporgott az asztalon a kiürített hurkatöltő mellett, és aki felülről kezdte a részegeskedést, mégis alulról rúgott be. Akkor aztán Vincze Andorjás kirohant az éjszakába, s torkaszakadtából ordította, hogy összevagdálja Nagy Geczit. Mire Nagy Geczi: „Vagdaldod bizony, amit ideszartam”, így kiáltott egy bokor mögül; hiába tartotta magát bátor embernek, most az egyszer megijedt egy kissé.

Erre föl Vincze Andorjás megindult a hang után, tudniillik vaksötét volt, és közben megparancsolta egy Gránitz nevű embernek, hogy szaladjon a cajtházba, és hozza gyorsan a kardját; a kardnak azonban semmi hasznát nem veheti, mert nem tudja kihúzni: talán belerozdásodott a hüvelybe. (Hallatlan dolog, ebben a háborús időben!) Ekkor berohan az egyik szobába, félretaszigálja a feketébe öltözött asszonyokat, és a kardot hüvelyestül az asztal lábához verdesi; majd kioson, és óvatosan körbetapogatózik, amíg egy bokor mögött meg nem állapítja, hogy: az időközben kereket oldott Nagy Geczinek volt igaza, legalábbis ami az összevagdálást illeti.

Nagy Geczi elbujdosott, beállt katonának. Vagy fogságba esett, vagy levágták. A jó Isten a megmondhatója, hol és hogyan veszett el.

Ennyit mondhatunk el szegény Károlyi Mihályról, vagyis lényegében annyit, hogy fiatalon halt meg, s hogy az apja szeme láttára, ezüstgombok nélkül temették el.

A középső fiúról, Istvánról még ennyi sem mondható. Igaz ugyan, hogy ő is fiatalon veszett el, s hogy vele együtt bizonyára elvesztek a dolmányára varrt ezüstgombok is, de az már nem igaz, hogy az apja szeme láttára temették el, sőt valószínűleg el sem temették.

Mielőtt elmondanánk, hogyan veszett oda Károlyi István a zentai csatában (mert-hogy akik látták, ott látták utoljára, s az apa is mindhalálig úgy tudta, hogy: második fiam is, Károlyi István őfelsége szolgálatában Szeged alatt, Zenta nevű faluhelynél váगतott le a tatároktól), s mielőtt sorra vennénk a csatának történetünkre nézve fontos többi mozzanatát, előre kell bocsátanunk, hogy zentai csatából nem egyet, hanem kettőt tart számon a tizenhetedik század végi hadtörténet; mindkét alkalommal a császári csapatok győzték le a törököket, ám a két győzelemnek merőben különböző értéke és jelentősége volt. A második zentai csatára éppen történetünk fősodrával egy időben, 1697 kora őszen került sor; ezt a kortársak világraszóló diadalként ünnepelték, és valóban, részint a szerencsének, részint a fővezér rátermettségének köszönhetően ezzel a hadieseményel ért véget a török világ Magyarországon. Az első zentai csata viszont, amely tíz évvel és tizenegy hónappal korábban, 1686. október 15-én zajlott, és amely a mi számunkra döntő fontosságú, a magyar történelem szempontjából inkább csak epizód volt, Szeged visszafoglalásának egyik mellékeseménye.

Ebből a csatából vette ki részét az akkor huszonöt esztendő Károlyi István, egyike a hamar lehulló magyar csillagoknak. (Igaz ugyan, hogy az Európai Theátrum tizenhetedik századában minden nemzet csillagaiból bőven akadt hamar lehulló.) Ekkor látták őt utoljára, ekkor írta utolsó fennmaradt leveleit, amelyek egy múlt századi levéltáros állítása szerint „kedélyességről”, továbbá „minden iránt kiterjeszkedő figyelemről” tanúskodnak. Nem tudjuk, miről szóltak ezek a levelek, így tehát azt is csak elképzelni próbálhatjuk, mi lehetett az a minden, amire kiterjeszkedett a fiatal katonatiszt figyelve, mert ami ezen a világon ideig-óráig fennmarad, később ugyanis elpusz-

tul vagy elvész; nemkülönben történt ez Károlyi István utolsó leveleivel az elmúlt száz-harminc év során.

Ha a százharminc évvel ezelőtti levéltáros beszélte volna el ezt a történetet, könnyűszerrel megszólaltathatta volna hőseit. Gondolataik menetét, akár egy térkép-szelvényekből ismert várost, járhatta volna végig. Okoskodásait és következtetéseit hősei kimondott vagy leírt szavaiba, mint a bizonyosság földig érő köntösébe, burkolhatta volna. Saját arcát elrejtette volna a hiteles tényekből, tehát a sárgult papíron feketéllő szavakból kirajzolódó régi arcvonások mögé; azóta már az ő elrejtett arcát is régi arcnak tekintenénk.

Ez a tizenkilencedik századi elbeszélő aligha mulasztotta volna el, hogy hősként léptesse fel hőseit, vagyis hogy szemünk elé varázsolja a háromszáztizentkét évvel ezelőtti csatát, amelynek során a Veterani Frigyes tábornok vezette császári hadak, köztük a Barkóczy-ezred lovassága, részint megfutamították, részint a Tisza egyik holtágába szorították a Péterváradról Szeged alá küldött janicsárokat; így a temesvári pasa által felmentőnek szánt sereg meg sem kísérelhette a halálosan megsebesített Lavergne tábornok helyébe lépő rangidős Wallis ezredes, illetve Strozzi gróf által kiépített ostromzár áttörését, amiért is már harmadnap tárgyalás kezdődött, majd pedig, miután a Szegedet védő törökök parancsnoka, Hasszán bég felakasztotta magát, egyezés jött létre a kapituláció feltételeiről.

A tizenkilencedik századi elbeszélő nemcsak a hőst vezényelte volna el a csatába, ezáltal időt és teret hagyva neki, hogy végrehajtsa hőstetteit, hanem az olvasót is kézen fogta volna, s mint egy panoptikumban vagy mint egy botanikus kertben, úgy vezette volna végig a hadszíntéren az elkápráztatott kegyes olvasót. Nem azonnal tárta volna ámuló szemünk elé az ágyúk torkolattüzét és a tűz nyomában felszálló füstfelhőket, sem a vágató lovakat vagy a kardpengéken villanó napfényt, sem a szétszaggatott holttesteket vagy a vonagló sebesülteket; nem, hanem előbb olvasmányosan és vészjósloán elidőzött volna a szőke Tisza hajjain, a Tisza-parti sárguló fűzfákon, a száradó nádligetek hajladozásán az őszi szélben. Csak ezután pillantanánk meg az elhagyott falut ledől kunyhóival és kivágott almafaival, mert azt mégsem képzelhetjük, hogy az a néhány halász és csempész, aki jónak látta Zentán tengetni életét, a csata előtti napig vár a meneküléssel; és csak a leírás legvégén vehetnénk észre, hogy a szőke habok pirosra vannak festve. Csakhogy ekkor már nem érnénk rá nézelődni, mert mintegy varázsütésre, most nyílna meg fülünk. Meghallanánk az ágyúdörgést, a puskaropogást, az összecsapódó fémek csendülését. A harsogó trombitákat, a pergő dobot. A fájdalmas nyerítést, a paták dobaját. A vezényszavakat, a kórusban felhangzó csatakiáltást, a káromkodásokat, az innen is, onnan is felhangzó hörgést, különböző vallások isteneinek szólóngatását, szentek és édesanyák utoljára kimondott nevét. Ekkor pillantanánk meg egy facsoport mellett Veterani tábornokot, akinek a hadjárat fővezére, az eperjesi vértörvényszék miatt később hírhedtté váló, jelenleg Szolnokon időző Antonio Caraffa papíron jelentős hadakat, kilenc lovasezredet bocsátott rendelkezésére, ez azonban ténylegesen alig tett ki három és fél ezer hadra fogható élő erőt; ugyanakkor a jelentések arról tudósítanak, hogy Péterváradnál tizenötezer janicsár kelt át a Tiszán, ismeretlen létszámú tatár segédcsapatokkal, tehát legalább ötszörös túlerőre kell számítanunk.

Látnánk Veterani hosszúkás arcát, amely a bal szemöldökét kettéosztó sebhely miatt, legalábbis a százharminc évvel ezelőtt meg nem irt regényben, kissé féloldalasnak látszana. Látnánk a szemét, amely (hiszen idősödő, hadviselt férfiról van szó)

mintha finom, szürke porral volna behintve; továbbá azt is látnánk, hogy tekintetében sok háborús tapasztalat és körületekintő elszántság, sőt szigor is tükröződik, de kegyetlenség nem. Látnánk a páncéling alól kicsúszó világoskék selymekendőt, amint meglibben a szélben, és látnánk a szél hozta sűrű füstöt, amelyben egy pillanatra eltűnik a selymekendő és a kendővel együtt Veterani tábornok.

A füstnek természetesen azért kellene Veterani tábornokot eltakarnia, hogy a szavaira jobban oda tudjunk figyelni; mert a mi elbeszélőnk azt is megengedné, hogy szóról szóra végighallgassuk a visszavonulásra adott parancsot. Szabad volna csodálkoznunk egy kicsit: miért épp a mieink vonuljanak vissza, hiszen az iménti összecsapásban derekasan megállták a helyüket, és a barbárok, íme, sivalkodva menekülnek az üresen álló kunyhók felé?

Ezt a kérdést a meg nem írt regényben a segédtsízt, Sróter Miksa kapitány tehetné fel; bár tisztában vagyunk vele, hogy a kiadott parancsot felülbírálni nem szabad, legkevésbé csatában, ahol minden pillanat számít. Hogy azonban ilyen kétségek ne gyötörjenek bennünket, a sohasem létezett múlt századi elbeszélő először is megállítaná, vagy inkább dúsítani és tágitani kezdené a pillanatot, másrészt úgy intézné, hogy ebben a dúsított pillanatban Sróter Miksa puszkagolyótól találva rogyjon össze, mi pedig az epizód felénk vágató hőseivel, Károlyi Istvánnal együtt hallgathatnánk végig az elbeszélő válaszát, aki a hadvezér helyett néhány rövidre fogott bekezdésben kifejtené, hogy: az adott helyzetben csak ezzel a paranccsal tudjuk elejét venni a fosztogatásnak, vagyis a fegyelem felbomlásának, és hogy: az ellenség a megfutamodást valószínűleg csak színleli, és hogy: a falu mögötti magaslaton ütegek lehetnek felállítva, amire többek között a málhás állatok mozgásából lehet következtetni, és hogy: nem volna jó gyalogságunkat, amely egyébként is kényelmes célpontot kínálna a házak mögött rejtőzködő ellenséges lövéseknek, mintegy belevezényelni az ágyúk torkába. Miután ilyen rövid és közérthető formában tisztázódnának az adott helyzet alapvonalai, rögtön arról is tájékoztatást kapnánk, hogy: a visszavonulás rövid lesz, mivel a végeláthatatlan sík terepen amúgy sem volna hová menekülni, tehát egy ötszáz lépésnyire fekvő, két oldalról bokrok által fedett mélyedésbe húzódunk vissza. Ez valami sekély tó vagy morotva lehetett, amely azonban teljesen kiszáradt az elmúlt hetek során, sima és kemény az alja. Itt említhetné meg az elbeszélő, hogy abban az évben soha nem tapasztalt szárazság volt, június vége óta jóformán egy csepp sem esett; még szeptemberben és október első felében is teljesen száraz volt az idő. Ezzel magyarázható, hogy a barbár lovasság, amelyet még nem láthatunk, de amely már javában közeledik Pétervárad felől, s ebben a dúsított pillanatban legfeljebb másfél vagy kétföldnyire van tőlünk, oly könnyen átkelhetett a Tiszán; s főleg ezzel magyarázható az a később rendkívül fontossá váló körülmény, hogy még a mai napon, tehát 1686. október 15-én, szerdán késő délután az embermagasságú száraz fű kigyullad, és a hetek óta szomjazó, elvadult, bozótos vidék a csonttá szikkadt földig le fog égni.

(Lesz majd egy tanúvallatás tizenkét évvel később, 1698-ban, amikor egybehangozóan fogják többen is állítani, hogy: Szeged visszavívásakor egyfolytában zuhogott az eső, és hogy: Veterani katonái, köztük a Barkóczy-lovasezred, nyakig úsztak a sárban. De nem baj, kicsire nem adunk.) A papíron felsorakozó szavak vezére végül azt is elmagyarázza, hogy: a török lovasság eddig ugyan még nem mutatkozott, de bármikor számítani lehet felbukkozására; tehát Barkóczy Ferenc oldalt, annál a magányosan álló rezgőnyárfánál sorakoztassa fel a dragonyosokat és a magyar huszárokat. Várják meg, amíg a törökök velük egy vonalba érnek, ekkor szorítsák őket a folyópart, illetve

a mélyedésben álló gyalogság felé, amely azt a parancsot fogja kapni, hogy: akkor nyissanak tüzet, egy pillanattal sem hamarabb, az ellenségre, amikor az hat-nyolc lépésnyire megközelíti őket; márpedig a török lovasság a sűrű, tüskés bozót miatt más irányba, mint a kiszáradt meder felé aligha kanyarodhat. Az epizód hőstét, Károlyi Istvánt a XIX. századi elbeszélő ezzel az utasítással küldené vissza Barkóczyhoz, és ezáltal a feldúsított pillanat buborékját is elpukkasztotta volna. Most nyílna mód ismertetni az előző két és fél évtized fontosabb katonai eseményeit, különös tekintettel Veterani Frigyes pályafutására. Látnánk őt Bécs 1683-as török ostroma során, a dunai hídfőállás védelmében. Szinte karnyújtásnyi közelségből figyelhetnénk a felső-magyarországi harcokat, mindenekelőtt az 1684-es eperjesi rajtaütést, amelynek során az éjszaka sötétjében megszólaló huszonnyolc fontos tábori ágyú, a várfal mögé repülő bombák és a villámgyorsan elharapódzó lángnyelvek egy alvilágban játszódó szomorújáték vad szépségeit tárnák a figyelmes olvasó elé. Az elbeszélő a vadregényes leírása feltűnés nélkül beleszőhetné azt a közlendőjét is, hogy a Barkóczy-ezredet, soraiban Károlyi Istvánnal, ekkor rendelte a haditanács Veterani parancsnoksága alá, akit a következő évben, amikor Scherffenberg altábornaggyal együtt bevonul az önállósága végnapjait élő Erdélybe, léptetnek elő tábornokká.

Ez alkalommal ideje volna ábrázolni Károlyi Istvánnak legalább egy vagy két emlékezetre méltó haditettét, például amikor Veterani felhatalmazott követét, Patachichot, aki Margita átadásáról szeretett volna tárgyalni, de túl közel merészkedett a kapuhoz, és a kirohanó kurucok a szakállánál fogva kezdték vonszolni befelé, Károlyi István ragadta ki a halálos veszedelemből, méghozzá oly eredményesen, hogy a kuruc tisztek egyike, Ottlik György, aki egyébként Patachich tőrbeccsalásának tervét kifőzte, a saját jószántából kívül maradt a kapun, és átállt a császáriak oldalára, úgyhogy a következő évben, 1686-ban, amelynek őszén epizódunk játszódik, s amelynek nyarán a Veterani-hadtestet Észak-Erdélyből Buda alá vezényelték a megfogyatkozott ostromló sereg létszámhiányának pótlása végett, Ottlikot a budai ostrom alatt mindvégig ott látnánk a Barkóczy-ezredben, Károlyi István mellett küzdeni. A margitai hőstett leírásának egyetlen lényeges akadálya van: az, hogy nem történt meg. Ottlik, Sáros vármegyei nemesember lévén, már az eperjesi rajtaütéskor átállt Veteranihoz (talán mondott is egyet-mást a várfalak gyenge pontjairól), bár ebben kis híján meggátolta őt a veleszületett jellemzilárdság.

Így tehát Károlyi István azon haditettére, amelyet beleszőhetnénk a százharminc éve meg nem írt regénybe, már csak a budai vár ostroma közben kerülhet sor. Ahhoz viszont, hogy egy ilyen haditettet megjeleníthessünk, le kellene írunk magát az ostromot is, vagy legalább a háromszáz évvel ezelőtti Budát és Pestet kellene rávarázsolnunk a százharminc évvel ezelőtti megsárgult papírra – ez pedig elterelné az olvasó figyelmét a néhány héttel később zajló zentai csatáról, ahol Károlyi Istvánnak nyoma veszett.

Maga Veterani csak augusztus legvégén, tíz nappal az utolsó, döntő roham előtt érkezett öt lovasezred élén Pest mellé. A nagyvezír szeme láttára átkelt a Gellérthegy lábánál épített hajóhídon, majd a vár alatt körülményes táborba szállt a csillagsáncok közötti területen. Am a Barkóczy-ezred (valamint a kiegészítésül hozzárendelt Sztármár vármegyei bandérium, amelynek egyik kapitánya volt Károlyi István) már júliusban, a budai löportorony robbanása előtti napokban is harcra készen állt a hadisten színjátékának Duna-parti porondján. Ugyanaz volt a feladata, ami majd októberben, a szegedi hadjárat során, Zenta mellett is lesz: fedezni kellett az ostromműveket

a nagyvezír bármikorra várható támadásaival szemben. A nagyvezírt Szulejmán pasának hívják, és egyelőre Székesfehérvárról igyekeznek utánpótlást juttatni a budai várba; a zentai csatában rövidesen őt is viszontlátjuk.

Károlyi Istvánról annyit tudunk, hogy két ízben is megsebesült az 1686-os esztendő szürkéské ege alatt, amelyen úgy lógnak a ritkás felhők, mint megannyi pókháló, és úgy világít a nap, mint egy égve felejtett mennyezeti lámpa egy későbbi évszázadból. Egymás mellé dobálva úgy hevernek a fel- és megperzselt hajdani tájak, amelyeket a múlt századi elbeszélő könnyűszerrel bejárhatott volna még, mint összefirkált, felkunkorodó papírlapok. Azt kell hinnünk, hogy nemcsak az érintéstől, de pusztá pillantásainktól is elszakadnak. Egyszer a bal karjára kap egy kardvágást, egyszer pedig lándzsaszúrás éri.

Ami a kardvágást illeti, valószínűnek tartjuk, hogy még a lőportorony robbanása előtt, július huszonegyedikén esett meg egy kisebb összecsapás alkalmával; mert azt a változatot, amely szerint július huszonkettedikén hajnalban, amikor megrázkódott és felbődült a föld, és mintha kettépedt volna a budai várhegy, tűzoszlop tört fel a rózsaszínű fátylakkal keretezett hamvaskék ég felé onnét, ahol egy perccel azelőtt még az ostromlottak lőportornya állt, ennek nyomában pedig akkora füst- és porfelhő szállt fel, hogy aznapra végképp eltakarná, ha a János-hegy tetejéről pillantanánk a szörnyű látvány felé, szemünk előtt a felkelő napot, és e lassan terjengő, sűrű fellegből kő- és véreső hullt mind a négy égtáj felé, valamint emberi testrészek, széttroncsoltak és jól felismerhetők, úgyhogy az éppen őrseget álló és a borzadálytól kővé dermedő Károlyi István égnek emelt bal karjára olyan súllyal és erővel zuhant egy kardot szorongató kéz, hogy arasznyi hosszúságú, tátongó vágást ejtett rajta: ezt a változatot nem tartjuk hihetőnek. Elég annyit mondanunk, hogy a seb nem volt veszélyes. Egy brandenburgi seb orvos kötözte be; néhány hét múlva már csak a gyógyult heg fog látszani.

Ennél is nagyobb kétellyel kell szembenéznünk a lándzsaszúrást illetően: csak találgathatjuk, milyen mélyen hatolt a dzsida hegye Károlyi István mellkasába. Az kétségtelen, hogy nem hátulról érte Károlyi Istvánt a dőfés, ha egyáltalán érte; mert ebben már nem vagyunk annyira biztosak. Sőt arra sem mernénk megesküdni (amint lesznek majd, akik megesküsznek rá), hogy ez a dőfés vagy szúrás, ha tényleg bekövetkezett, nem inkább késszúrás volt-e. Igazán nem akarjuk halmozni a bizonytalanságot; mégis, mint porfelhő a levegőbe repült falak omladékát vagy a nagyvezír felénk vágató seregét, úgy takarja el szemünk előtt a kétely a hőst és a hősiességet egyaránt.

Augusztus tizenegyedikén (több mint három héttel a lőportorony robbanása után), amikor a török védősereg, értesülve a nagyvezír közeledtéről, arrafelé próbált kitörni, ahol jelenleg a Móricz Zsigmond körtér van, aznap a Sas-hegy felől, a szőlők partján az egész brandenburgus had feküdt, Budához beljebb a szállások és a bombacsínáló hely. Hévizeknél a fővezér, Carolus Lotharingiae Dux, felső hévizeknél generál Stáremberg vett kvártélyt. Szent Pál völgye felett egy magas dombon állítottatott a svékusok gyalogsága; nyolc ágyújuk volt, mikkel szünetlen hozzálődöztek a várhoz. Széltiben házakat rontottak le, a fákat kivágták. Szent Gellérthegynek oldalában túlnan, felül mezőnek, volt szállva baváriai Herceg-Elector minden ő hadaival, saxoniai hadakkal együtt. Ennek battériái várhoz voltak irányozva Szent Gellérthegy alatt, Fehérvári kapuhoz közel, s valakit ők meglőnek, az meg vagon löve. Ugyanekkor a magyarok egy másik téren várakoztak a pesti oldalon, a Duna egyik mellékágánál, amelynek iszapos medrében javarészt már elpusztultak a halak, nagyjából a mai Mikszáth Kálmán tér helyén.

Innét generál Dünewald először a Csepel-szigetre vezényelte őket, ahol azok a leányok és asszonyok raboskodtak, akiket még július 21-én próbált Abdurrahmán pasa kimenekíteni az addigra már körülzárt budai várból; innét aztán egy újabb utasítás értelmében át kellett úsztatniuk a budai oldalra, és Érdnél, egy bozotosban elrejtőzniük. Itt már közel voltak a nagyvezír táborához.

Hogy mennyire közel, talán ezt akarta kifürkészni Ottlik György és Palásti Gábor, amikor előrelovagoltak a székesfehérvári országúton. Egy kiszáradt kútnál csatlakozik hozzájuk egy bajor tiszt. Ő volt Waldemár krumbach–neuburgi herceg, de mivel egyedül volt (ugyanis gyakran járt kíséret nélkül), a két magyar nem ismerte fel.

Egyszerre csak szembejön két lovas török, és Ottlik ugyanebben a pillanatban zuhan le a lováról, mert a ló, nem akarva rátaposni az úton heverő holttestekre, félreugrott, és megbotlott egy gödörben; továbbá, még mindig ugyanebben a pillanatban, a herceg alól is kilövi a lovat az egyik török. Palásti Gábor viszont a másik török lovát sebesíti meg, mire a herceg szolgája, aki most bukkan elő az útkanyar mögül, átadja saját lovát a hercegnek, ő maga pedig az egyik vezetőklóra próbál felkapaszkodni. Azok a szpáhik, akik talán itatni voltak, mert az országút melletti kútban egy csepp víz, annyi sincs, ők pedig frissen mosdott arccal oldalról rontanak elő, nyilván rájöttek, hogy akit most már nem is egy, hanem három vagy négy szolga kísér összecukható térképállvánnyal és vezetőklókkal, az csak nagyúr lehet: így tehát a krumbach–neuburgi herceget üldözve rövidesen el is tűnnek a fák mögött abban az irányban, ahol a Kamaraerdő szélén jelenleg a Fővárosi Szoborpark található; viszont a gyalogos janicsárok, lehetnek vagy öten, csak most szaladnak össze. A magyarok nekivetik hátukat egy palánknak (volt ugyanis itt egy fogadó, még javában füstölögnek a falak, és egy öszvérhajcsár a hamuban keresgéli az övcsatjait), ám az utolsó pillanatban a helyszínre vágatnak Miksa Emánuel bajor választófejedelem dragonyosai, akik a krumbach–neuburgi herceget keresik, s nemigen törődnek a magyarokkal; sőt lehet, hogy észre sem veszik őket, bár Ottlik és Palásti (főleg Ottlik) jelentősebb személyiségek, mint amilyenek látszanak.

Ottlik és Palásti nem sokkal később visszakanyarodnak az ostromművek felé, által a szőlőhegyen fogvást Szent Pál völgyébe, ahol két évszázaddal később a híressé váló cseppkőbarlang bejárata fog előbukkanni a kőzetrétegek alól; mindkettejük egy-egy török fejet himbál a kezében.

Nem is hiszi, aki nem próbálta még, hogy milyen nehéz egy frissen levágott emberi fej; ráadásul a fülénél kell fogni, mert a hajánál fogva megtörténhet, hogy lovaglás közben kicsúszik az ember kezéből, vagy leszakad. Ottlik óvatosságból, ugyanis volt nála egy török dzsida, ennek a dzsidának a hegyére szúrta fel az ő fejét (persze nem a sajátját, mert az egyelőre még ott ül a nyakán), és tréfából odatartotta a füléhez (már-mint a sajátjához): veres dolmány, pogány szakállú ember, valami dolog szívedet nyomja, fülembe súgd!

Kérdi Palásti: mondott-e valamit?

Engem csak ne faggass, úgymond Ottlik, hanem kérdjed a magad kopasz pofájú fejét! És a szakállas fejet, amely a dzsida hegyére van szúrva, magasba emeli.

Bármilyen sűrű is a bizonytalanság porfelhője, abban azért biztosak vagyunk, hogy nem ennek a dzsidának a hegye hatolt be Károlyi István mellkasába, ha egyáltalán behatolt.

Sőt azt is biztosra vesszük, hogy valamit csakugyan súgott az a levágott fej; vagy a dzsida hegyén, vagy amikor még nem volt levágva. Ottlik elbocsátó levelet kért és ka-

pott; hazatért Sáros vármegyébe, hogy rendbe hozza Sóvár melletti birtokát, és gazdálkodjék. A szegedi hadjáratban, amelynek fővezére Caraffa, és amelybe a budai vár elfoglalása után három héttel vezényelték Veterani csapategységeit, köztük a Bar-kóczy-ezredet is, Ottlik már nem vesz részt.

De mivel Sóvár épp a megyeszékhely, Eperjes közvetlen szomszédságában állt, és mivel az Eperjesről Munkács felé vezető országút véletlenül épp Sóváron vitt keresztül, továbbá, mivel azok az Eperjesen lakó személyek, főleg Czimmernány és Keczer, akik annak gyanújába keveredtek, hogy titkos kapcsolatokat ápolnak a Munkács várában rekedt kurucokkal, gyakran kijártak Sóvárra, és Ottliktól vásárolták a borsót meg a kölest: ezért Ottliknak, noha nem vett részt a szegedi hadjáratban, néhány hónappal később mégis látnia kell, méghozzá szemtől szembe, Caraffát. Igaz, Caraffa ekkor nem hadvezérként van jelen, hanem vizsgálobíróként, aki az állítólagos összeesküvés felgöngyölítésére kapott hatalmat élet és halál fölött.

Úgy hisszük azonban, hogy valami nagyon jó tanácsot súghatott az a fej, a szakállas ember levágott feje: mert míg Palásti ellen szabályszerű bűnvizsgálati eljárás indul, úgyhogy izületi roncsolódások, égési sebek és belső vérzés miatt még az ítélethozatal előtti órákban életét veszti, addig Ottlik szabadlábban védekezhet, és végül, túl az eljárás költségén, amelyet neki kell fedeznie, mindössze ötvenhárom tallér pénzbírságban és írásbeli figyelmeztetésben részesül.

Egyszóval tehát, a magunk nézőpontjából nem tudjuk megmutatni Károlyi István haditetteit, sem a velük járó kardvágást, illetve lándzsaszúrást. Márpedig ezek szemléletes leírása nélkül nehezen tudnánk átvezényelni az epizód hőseit Budáról, a Fehérvári kapu környékéről, ahol pillanatnyilag tartózkodik, a zentai csatamezőre, ahol majd el kell tűnnie szemünk elől. Másfelől azonban, ha mégis úgy tennénk, mintha látnánk hőstettei közben a hőst, úgy magunk is beállnánk a tizenkét évvel később kihallgatandó tanúk sorába, akiknek szűkszavú, makacs vallomásait majd nem annyi bizalmatlansággal vagyunk kénytelenek fogadni, mint némely tizenkilencedik századi regények beszámolóinak szánt zománcát.

Károlyi Istvánt külön fejezetben kellene átvezényelnünk Budáról Zentára. Ez a vonulás azonban a huszadik század utolsó éveiből nem látható, s a róla szóló fejezet nem írható meg. Amit pedig nem lehet megírni, azt hagyni kell megíratlanul.

(Folytatása következik.)

Kun Árpád

NYÍRFA

Ez pedig a nyírfa a buszmegállóban.
Vad orgonaillat, sziszegő libák. Rángatom
anyám szoknyáját, unatkozom.
Aztán felmutatom a vakondot
a tereferelő asszonyoknak. Döglötten

gyűjtöttem nagypapa kertjében
a margaréták alatt. Az asszonyok
szétfutnak, a busz megérkezik.
A volánnál egy ártalmatlan ördög
vigyorog, vakondprém sapka a fején.
A következő faluig az ölében utazom.

CSIRKÉK, HALAK

Hátrakötött szárnyal vergődnek a busz
gumipadlatán nagymamától hazafeléjövet.
A kosár tojásból, amely egyenletesen rázkódott
a farmotortól, most egy a ritmusváltásra
megreped. Az ülés alatt nadrágszárak,
szoknyaaljak, csomagok, cipők. Kúszom előre.

A spájzajtón mindig akad eltévedt
vércsepp, amit a mosogatórongy nem
vesz észre. Vergődnek anyu kése alatt,
sárgás lelkük párállik a vasárnapi ebéd fölött.
Apámmal marakodunk a forint ötvenes
krémesen. (Ha öt, eloszthatatlan.)
És látják, teli hassal hogy lebegünk
a kipárnázott, délutáni nihilben.
Hétfőre a gonoszabbja a pincében kísért
a káposztáshordó körül, elfújva a gyertyám,
megrohasztva a télire felsorakoztatott
goldent, jonatánt. A jók ott kotolnak
a fürdőszobapolcon az ultrásdobozok között,
vagy szállnak mint buborék a dülöngélő
centrifuga körül. Ha elmerülök
a kádban, a víz alól látom őket.
Itt már a süket csönd úszik. Át
a kád falán, rajtam is át. Óriási hal,
vagy sok kicsi rajban. Cseng a fülem.

ALMA

Meghalok a zöldségeskisasszonyért. Ha akkor a krumplisládák mögé hurcolom, és adj neki!, tényleg kamionsofőr leszek, vagy dédelgetett célomon túllőve: gengszter. Nyilván a zöldségmaffiában. De csak bámulom a hullámzást a nejlonotthonka alatt. Az utcára kitett nagy kerek almákból ellopok egyet, csalódottan beleharapok.

Horváth Elemér

KESZEGÉR

ebben a patakban isten lakott
és nagyobb volt mint a patak
ebből egyenesen következik
az isten paradox s a patak él

jóval az eredeti bűn előtt
körülölelte testünket
augusztusi kánikula
és észre sem vettük hogy létezőnk

majdnem teljesen benőtte a sás
nincs viztükör csak békalencse és moszat
és nem tudom belőle költözött-e el
vagy belőlem az isten aki itt lakott

A DŰLÓÚT

a dűlőút a keszegérhez vezetett
balján árok pipacssal és szarkalábbal tele
s a langyos porban mezítláb
velünk volt a világ

erre az útra két bomba esett
a celldömölki híd s az állomás között
nem barátságos nyári zivatar
hanem thor fénytelen villámai

sok mindent elfeledtem már ami lényegesebb
vagy ahogy mondják történelmibb esemény
ez megmaradt az esztendőkön át
a fölfordult pipacs
a lefejezett szarkaláb

ÉRKEZÉS FIRENZÉBE

nyitott szemmel a modern mozaikba
egy viking lány fra lippi del castagno
költő magyar és menekült
szépia csont mellé akácfalomb

a múltat azonnal kikezdi a jövő
csak jelen van a szemforgató káosz
és fönt a végtelen elbűvölő üresség
amelyben a galaktikák utaznak

köztük ez is
a maga tündéri semmiségeivel
rágyújtok a hajnali peronon
nyitott szemmel és otthon és sehol

Gabriel García Márquez

AUGUSZTUSBAN TALÁLKOZUNK

Székács Vera fordítása

Augusztus 16-án, pénteken újra ellátogatott a szigetre; a délután kétórás komphajóval érkezett. Skót kockás blúz és farmernadrág volt rajta, meztelen lábán lapos sarkú papucsipő, kezében selyemesernyő és egyetlen csomagja, egy strandtáska. A mólónál várakozó taxikhoz érve egyenesen odament egy ódon, salétrom ette batárhoz. A sofőr régi ismerősként üdvözölte, és zötykölődő autóján átvitte a bennszülöttek faluján, melynek nádból és sárból tapasztott pálmatevés kunyhói és fehér homokba rótt utcái ott húzódtak az izzó tenger mellett. Valóságos bakugrásokat kellett tennie, hogy kikerülje az egykedvűen ácsorgó disznókat meg a meztelen gyerekeket, akik torreadoros mozdulatokkal vetették magukat a koci elé. A falut elhagyva egy királypálmákkal szegélyezett fasorba értek, melynek két oldalán már a strandok és a szállodák sorakoztak, a nyílt tenger és egy kék kócsagokkal benépesített belső tó közt. A legrégebb és legszerényebb szálloda előtt állt meg vele.

A portás, a tóra néző egyetlen emeleti szoba kulcsával, már várta. Négy ugrással fönt termett az emeleten, és belépett a rovarirtó szertől bűzlő, sivár szobába, melyet szinte teljesen betöltött a hatalmas dupla ágy. Kivett a strandtáskájából egy műbőr neszesszert meg egy izgalmas könyvet, amiből elefántcsont könyvjelző állt ki, és az éjjeliszekrényre tette. Kivette a rózsaszín hálóingét, és a párna alá tette. Kivett egy nyomott mintás, egyenlítői madaraktól tarkálló selyemkendőt, egy rövid ujjú fehér blúzt meg egy pár ócska teniszcipőt, és bement a fürdőszobába.

Mielőtt rendbe szedte magát, levetette skót kockás blúzáát, lehúzta a jegygyűrűjét meg a jobb csuklóján viselt férfikarórát, és gyors mozdulatokkal vizet paskolt az arcára, hogy lemossa az út porát és kikergesse szeméből a délutáni álmoságot. Miután megtörölte az arcát, néhányszor megemelte a tükör előtt a mellét, mely a két szülés és a közeledő öregség ellenére is kerek volt és feszes. A tenyere élével hátrahúzta az arcbőrét, hogy lássa, milyen volt fiatalon; kínai szemű, lelapított orrú, duzzadó ajkú álarca nézett vissza rá. A nyakán lévő első ráncokon, melyeken nem lehetett segíteni, átsiklott a tekintete, viszont hibátlan fogsorán, melyet a hajón elfogyasztott ebéd után jól megmosott, hosszan elidőzött. A dezodor gömbjével bedörzsölte frissen borotvált hónalját, és felvette a tiszta pamutblúzt, melynek zsebén ott volt hímzett monogramja: AMB. Kikefélté vállig érő indián haját, és a madaras kendővel lófarokba kötötte. Végül a rúzs helyett használt vazelinos rúddal bekente az ajkát, megnyalta a mutatóujját, és kisímitotta vékony szemöldökét, egy-egy csepp fanyar parfümöt tett a füle mögé, aztán korosodó családnyarcával belenézett a tükörbe. Bőre, melyen lehetetleni festék sem volt, nem hatott rosszul a maga természetes színével, topázzsinú szeme pedig kortalanul fénylett a sötét, portugál szemhéj alatt. Alaposan, kegyetlenül szemügyre vette magát, és majdnem olyan jó benyomást tett magára, mint amilyen jól érezte magát. Csak akkor vette észre, hogy milyen későre jár, amikor felhúzta a jegygyűrűjét, és felcsatolta az óráját: öt perc múlva hat. De még hagyott egy percet a nosztalgiára, és elnézegette a tó fölött terjengő forró párában mozdulatlanul sikló kócsagokat. A ten-

ger felől gomolygó fekete felhők arra figyelmeztették, hogy jó lesz magával vinni az esernyőjét.

A taxi a kapu előtt álló banáncserjék árnyékában várta. Elindultak a pálmafák alatt, egy üres térségig mentek, ahol megszakadt a szállodasor, és kis szabadtéri piac ütött tanyát; egy virágárus pultja előtt álltak meg. A nagy néger asszony, aki egy nyugágyban aludta délutáni álmát, felriadt a kocsi zajára, ráismert a hátsó ülésen ülő nőre, és lelkenedezve adta át neki az aznap reggel megrendelt gladióluszcsokrot. A taxi néhány utcasarokkal odébb rákanyarodott egy szinte járhatatlan ösvényre, amely hegyes kövek közt kapaszkodott föl a dombra. A hőségtől megritkult levegőben jól ki lehetett venni a turistaöböl jachtjait, a távolodó komphajót, a város messzi körvonalait a láthatár párákódében és a Karib-tenger hatalmas víztükrét.

A domb tetején a szegények sívár temetője terült el. Könnyedén ki tudta nyitni a rozsdás kaput, és a gladióluszcsokorral elindult az ösvényen a gazzal benőtt sírhantok, elszórt koporsómaradványok és napszitta csontok közt. A sírok mind egyformának látszottak az elhagyott temetőben, melynek közepén egy ceiba-fa állt messzire nyúló ágaival. Az éles kavicsok szúrták a lábát az átforrósodott gumitalpon keresztül, és a tűző nap az ernyő selymén át is égetett. A bozótból iguana bukkant elő, megtorpant előtte, egy pillanatra rámeredt, majd gyorsan kereket oldott.

Három sírt pucolt ki a gatzól, izzasztó és kimerítő munkával, mire rátalált az elsárgult márványlapra, amelyen anyja neve állt és halálának huszonkilenc évvel azelőtti dátuma. Mindig elmesélte neki az otthoni híreket, az esküvője előtt is beavatta a bizalmas részletekbe, hogy segítsen eldönteni: férjhez menjen-e vagy sem, és néhány napra rá úgy érezte, hogy egy álom bölcs és félreérthetetlen sugallatában meg is jött a válasz. Akkor is valami hasonló történt vele, amikor a fia egy közlekedési baleset következtében két héten át élet és halál közt lebegett, csak akkor nem álmában kapta meg a választ, hanem egy véletlen beszélgetés során, egy asszonytól, aki minden ok nélkül megszólította a piacon. Nem volt babonás, racionális alapon jutott arra a meggyőződésre, hogy anyjával való teljes azonosulása annak halála után sem szűnt meg. Úgyhogy feltette neki az az évi kérdéseket, lerakta a csokrot a sírra, és abban a biztos hitben hagyta el a temetőt, hogy egy napon, amikor majd a legkevésbé várja, megkap minden választ.

A feladatot ezzel végre is hajtotta: huszonnyolc éven át minden augusztus 16-án megtette az utat ugyanabban az órában ugyanabba a szállodaszobába ugyanazzal a taxival ugyanahhoz a virágárushoz, aztán a perzselő napfényben ugyanabba a helybeli temetőbe, hogy egy friss gladióluszcsokrot tegyen az anyja sírjára. Ettől a perctől fogva másnap reggel kilencig, a komphajó indulásáig nem volt semmi dolga.

Ana Magdalena Bachnak hívták, ötvenkét éves volt, és huszonhárom éve élt harmonikus házasságban egy férfival, aki szerette, és akihez úgy ment hozzá, hogy nem fejezte be az egyetemet, szűz volt, és korábban nem járt senki mással. Apja zenetanár volt, nyolcvankét éves fővel még mindig a Megyei Konzervatórium igazgatója, anyja pedig egy Montessori-módszerű elemi iskola híres tanítónője, aki érdemei ellenére sem akart több lenni ennél.

Ana Magdalena tőle örökölte szép sárga szemét, a szűkszávúság erényét és azt a képességét, hogy erős egyéniségét bölcsen elpalástolja. Azt a kívánságát, hogy a szigeten temessék el, három nappal a halála előtt közölte velük. Ana Magdalena szeretett volna már az első út során mellette lenni, de ezt senki sem tartotta helyesnek, mivel ő maga sem hitte, hogy túlélne a megrázkódtatást. Az első évfordulón aztán az apja elvitte magával a szigetre, hogy lerakják a sírra a márványlapot, amivel tartoztak neki.

Ana Magdalena rémülten tette meg a négyórás utat a szüntelenül háborgó tengeren, egy keskeny kenuban, amiből csak úgy kilógatták a motort. De aztán elbűvölte a finom, aransárga homokkal borított tengerpart, melyen túl máris az őserdő kezdődött, elbűvölte a madarak éktelen csivitelése és a kócsagok kísérteties röpködése a belső tó sima tükre fölött. A nyomor viszont, ami a faluban fogadta, ahol a szabad ég alatt kellett aludniuk, két kókuszpálma közé fellógatott függőágyon, megdöbbenette, akárcsak a sok nyomorék néger halász, akiknek az idő előtt felrobbant dinamitrudak szakították le a karját. De amikor a temető felső részéből megpillantotta az alatta tündöklő világot, megértette az anyját. Akkor határozta el, hogy amíg csak él, minden évben hoz neki egy csokor virágot.

Augusztus az év legmelegebb hónapja és a felhőszakadások időszaka volt, de ő ezt a legszemélyesebb kötelességének tekintette, amit soha nem mulaszthat el, és amit mindig egyedül kell teljesítenie. Ez volt az egyetlen feltétel, amit a házasságuk előtt megszabott a férjének, az pedig volt olyan okos, hogy tudja: Ana Magdalena ezen a ponton nem enged.

Így hát Ana Magdalena évről évre látta, hogyan nőnek ki a földből a turistaszállók üvegfalai, az indiánkenuk helyett motorcsónakokra szállt, majd azok helyett komphajóra, és úgy gondolta, minden oka megvan rá, hogy a falu legöregebb bennszülöttjének tekintse magát.

Aznap délután, amikor visszaért a szállodába, egy szál csipkebugyiban leheveredett az ágyra, és tovább olvasta az útközben elkezdett könyvet. Az eredeti *Drakula* volt, Bram Stokertől. Mindig is sokat olvasott. Mélyen elmerült mindenben, amit szeretett, legszívesebben kisregényekben, mindenféle fajtában, mint a *Lazarillo de Tormes*, *Az öreg halász és a tenger*, a *Közöny*. Az utóbbi években, ötven felé közeledve, a fantasztikus regényeket falta.

Drakula az elejétől fogva lenyűgözte, de aznap délután elkábította a mennyezetről lógó ventilátor állandó zúgása, és a könyvet a mellére ejtve elaludt. Már sötét volt, amikor két óra múlva felébredt verejtékben úszva, rosszkedvűen és farkaséhesen.

Nem ez volt az első eset a hosszú évek alatt. A szálloda presszója este tízig nyitva tartott, és már jó néhányszor előfordult, hogy csak az esti elalvás előtt ment le bekapni valamit. Feltűnt neki, hogy több vendég van, mint máskor, és a pincér is mintha új lett volna. A biztonság kedvéért rendelt egy sonkás és sajtos szendvicset piritott kenyérrrel, és egy tejeskávét. Amíg várta, hogy kihozzák, észrevette, hogy ugyanazok az idős vendégek ülnek körülötte, mint akkor, amikor még ez volt az egyetlen szálloda a tengerparton, vagy az olyan kispénzűek, mint ő maga. Egy mulatt lány divatos bolerókat énekelt, és ugyanaz az Agustín Romero kísérte bravúrosan és mély átéléssel, csak már öregen és vakon, aki a szállodaavató ünnepségen játszott, ugyanazon a rövid zongorán.

Gyorsan megvacsorázott, szégyellve magát, amiért egyedül eszik, de jó volt elmerülni a zenében, mely lágy volt és kellemes, és a lány tudott énekelni. Amikor felocsúdott, már csak három pár ült elszórva a teremben, szemközt vele pedig egy elegáns férfi; nem is látta, mikor jött be. Fehér lenvászon öltöny volt rajta, ahogy az apja idejében öltözködtek, haja szürkült, és olyan hegyes bajsza volt, mint egy muskétásnak. Az asztalán egy üveg pálinka állt, félig kiivott pohárral, és úgy ült ott, mint akinek a világon nincs senkije.

A zongorán felhangzott egy boleró, Debussy *Holdfényének* egész ügyes átírata, és a mulatt lány szívhezszóloán énekelni kezdett. Ana Magdalena úgy elérzékenyült, hogy

rendelt egy gint szódával és jéggel, az egyetlen szeszes italt, amit olykor megengedett magának, és ami nem is fogott ki rajta. Kettesben szokta iszogatni a férjével, aki szívesen ivott, ha volt hozzá társasága, és aki egy titkos szerető cinkos udvariasságával töltött neki.

Már az első kortytól kezdve más lett a világ. Ana Magdalena jól érezte magát, hetyke lett és vidám, úgy érezte, bármire képes lenne, és hogy a zene és az alkohol szent keveréke meg is szépíti. Azt hitte, hogy a szemközti asztalnál ülő férfi észre se vette, de amikor az első korty gin után másodszor is odanézett, elkapta a férfi tekintetét. A férfi elpirult. Ő mélyen a szemébe nézett, mire a férfi türelmetlenül a zsebórájára pillantott, aztán az ajtó felé lesett, majd újabb pohár pálinkát töltött magának meglehetősen zavarban, mert tudta, hogy ő könnyörtelenül nézi. Aztán felnézett, egyenesen Ana Magdalena szemébe. Ő fesztelenül rámosolygott, mire a férfi köszönésképpen enyhén megbiccentette a fejét. Ekkor Ana Magdalena felállt, odament az asztalához, és egy férfias huszárvágással megtámadta:

– Meghívhatom egy pohár italra?

A férfit mintha villámcsapás érte volna.

– Megtiszteltetésnek venném – mondta.

– Annyi is elég lenne, ha örömmel venné – mondta ő.

Közben már le is ült az asztalához, és töltött neki, aztán magának is. Olyan ügyesen és olyan stílusosan csinálta, hogy a férfi nem tudta elvenni tőle az üveget és megelőzni. Egészségére, mondta a férfinak. Az átvette a hangot, és mindketten egy hajtásra kiitták a pálinkát. A férfi félrenyelt, rázkódó testtel köhögte fel az italt, és könnybe lábadt a szeme. Előhúzta patyolatfehér, levendulaillatú zsebkendőjét, és a könnyein át nézte őt. Mindketten hallgattak egy darabig, amíg a férfi megtörölte a szemét, és visszanyerte a hangját. Ana Magdalena egy újabb kérdéssel folytatta a rohamot.

– Biztos, hogy már nem jön senki?

– Nem jön – mondta a férfi minden logikát mellőzve. – Üzleti ügyben jött volna, de már nem jön.

Ana Magdalena szándékosan hitetlenkedő hangon kérdezte: Üzleti ügyben? Mire azt a férfiválaszt kapta, amit nem azért mondanak, hogy a másik el is higgye: Másra már nem vagyok jó. Ő pedig tőle teljesen idegen, de szándékosan közönséges stílusban vágott vissza:

– Odahaza talán nem.

És ügyes kézzel tovább terelte a férfit. Megpróbálta kitalálni a korát, de egy évvel többnek nézte: negyvenhatnak. A kiejtése alapján megpróbálta kitalálni, hogy melyik országba való, de három próbálkozásra sem sikerült ráhibáznia. Megpróbálta kitalálni a foglalkozását, de a férfi gyorsan megmondta, hogy általános mérnök, ő meg sejtette, hogy ez csak afféle elterelő hadművelet, nehogy rájöjjön az igazságra.

Azzal folytatta tovább a társalgást, hogy micsoda merészség egy szent Debussy-darabból bolerót írni, de a férfi nem értette. Észre kellett vennie, hogy Ana Magdalena ért a zenéhez, ő viszont csak a *Kék Duna* keringőig jutott el. Ana Magdalena elmesélte neki, hogy a *Drakulát* olvassa. A férfi csak gyerekkorában olvasta, egy ifjúsági változatát, és még most sem értette, hogy lehet az, hogy a gróf kutyává változva szállt le a hajóról a londoni kikötőben. A második pohár után az asszony érezte, hogy a pálinka és a gin egybefolyik valahol a szívében, és vigyáznia kellett, nehogy elveszítse a fejét. Tizenegykor abbamaradt a zene, és csak az ő távozásukra vártak, hogy zárhassanak.

Ekkor már úgy ismerte a férfit, mintha mindig együtt élt volna vele. Tudta, hogy

tiszta, és kifogástalanul öltözködik, erős keze van, mely a körmök természetes fényétől még súlyosabbnak hat. Észrevette, hogy a férfit mennyire feszélyezi az ő sárga szeme, amellyel mereven nézi, és azt is tudta, hogy derék és gyáva ember. Úgy érezte, elég erő van benne, hogy megtegye azt a lépést, amely addig még soha, álmában sem jutott az eszébe, és minden teketória nélkül meg is tette:

– Fölmegyünk?

A férfi kétértelmű meghunyászkodással mondta:

– Nem lakom itt.

De ő meg sem várta, hogy végigmondja. Felállt, és kicsit megrázta a fejét, hogy az alkohol leülepedjen benne, és csillogó szeme még fényesebb lett.

– Én előre megyek, amíg maga fizet – mondta. – Fönn az emeleten, 203-as szoba, a lépcsőtől jobbra. Ne kopogjon, csak jöjjön be.

Ahogy fölment a szobájába, olyan boldog izgalom fogta el, amelyet szüzességének utolsó éjszakája óta nem érzett. Bekapcsolta a mennyezeti ventilátort, de villant nem gyújtott; gyors mozdulatokkal mindent ledobált magáról a sötétben, a ruhák áradatát hagyva maga után az ajtótól a fürdőszobáig. Mikor felgyújtotta a mosdó feletti lámpát, be kellett csuknia a szemét, és nagy levegőt venni, hogy újra egyenletesen lélegezzen és uralkodni tudjon a keze remegésén. Gyorsan megmosta az ágyékát, a hónaljját, a gumitalpú teniszcipőbe befülledt lábujjait, mivel annak ellenére, hogy olyan nagyon megizzadt délután, úgy gondolta, elég lesz, ha csak lefekvés előtt fog lezuhanyozni. Már nem volt ideje arra, hogy fogkefével mossa meg a fogát, így csak rányomott a nyelvére egy kis fogkrémet, és visszament a szobába, ahová most csak a fürdőszoba tükre felől vetült be egy kis ferde fénysugár.

Nem várta meg, hogy vendége benyisson, ő maga nyitotta ki az ajtót, amikor meghallotta a lépteit. A férfi hátrahőkölt: Úristen! De ő nem hagyott neki időt a sötétben. Energikus mozdulatokkal letépte róla a zakót, levette a nyakkendőjét, az ingét, és a válla fölött hátrahajigálta őket a padlóra. Ahogy vetkőztette, erős levendulaillat áradt szét a szobában. A férfi eleinte megpróbált segíteni neki, de ő gátlástalanul és erélyesen megakadályozta. Amikor már derékig meztelenül állt előtte, leültette az ágyra, eléje térdelt, és levette a cipőjét meg a zokniját. A férfi közben kicsatolta az övét, úgyhogy ő már húzta is le a nadrágját, miközben potyogtak belőle a kulcsok, a bankjegyek meg az aprópénz, de egyikük sem törődött vele. Végül az alsónadrágot is lesegítette róla, és megállapította, hogy a szerszáma nem olyan impozáns, mint a férjéé, az egyetlen férfié, akit ismert, de lelkesen ágaskodik.

Semmiféle kezdeményezésre nem adott módot neki. Fölpattant rá, és a lelke mélyéig magába falta, csak magával törődve, mígnem mindketten izzadságban úszva, ki-merülten ernyedtek el. Még mindig a férfin hasalt, némán küszködve feltámadó lelkiismeretével a ventilátor langyos fuvallata és fojtogató zúgása közepette, amikor észrevette, hogy a férfi alig kap levegőt, ahogy ott fekszik alatta keresztre feszítve. Lemászott róla, és elnyúlt mellette az ágyon. A férfi továbbra is mozdulatlanul feküdt, aztán végre levegőt tudott venni, és megkérdezte:

– Miért éppen én?

– Mert olyan férfiasnak látszott – mondta az asszony.

– Egy olyan nőtől, mint maga – mondta a férfi –, ez nagy megtiszteltetés.

– Nocsak – nevetett fel az asszony. – Nem inkább öröme szolgált?

A férfi nem felelt, és csak feküdttek egymás mellett az éjszaka neszeire fülelve. A szoba kellemesen hatott a tó felől derengő fényben. Hirtelen egy madár szárnyshogása hangzott fel egészen közlelől. A férfi megkérdezte: Mi ez? Ana Magdalena a

kócsagok éjszakai életéről mesélt neki. Miután egy hosszú órán át közömbös dolgokról suttogtak, Ana Magdalena ujjai lassú és óvatos felfedezőútra indultak a férfi mellétől az ágyéka felé. Aztán a lábfejével kitapogatta a lábszárát, és megállapította, hogy az egész testét szőr borítja, de olyan göndör és selymes, mint az áprilisi fű. Aztán a fülére és a nyakára nyomott gyengéd csókokkal élesztgetni kezdte, és, most először, szájon csókolták egymást. Ekkor derült ki, hogy a férfi pompás szerető, aki lassan, sietség nélkül az izgalom legfelső fokára juttatta őt. Meglepte, hogy ennyi gyengédség telik ki azoktól a suta kezektől. Amikor a férfi a szokásos misszionáriusi pózba próbálta irányítani, ellenállt neki, mert attól félt, hogy elhalványul az első alkalommal átélt csoda. De a férfi az erélyhez folyamodott, a maga módján és kedve szerint bánt vele, és boldoggá tette.

Ana Magdalena éjjel két óra után hatalmas mennydörgésre riadt fel, amelybe az egész ház beleremegett, és a szél majdnem kifeszítette az ablak reteszeit. Odaszaladt, hogy jobban bezárja, és egy másik villám fényében megpillantotta a háborgó tavat és az esőn át a láthatáron álló hatalmas holdat meg a viharban levegő híján csapkodó kék kócsagokat.

Ahogy vissza akart menni az ágyhoz, belebotlott elszórt ruhadarabjaikba. A saját holmiját ott hagyta a földön, azzal, hogy majd később fölszedi, de a férfi zakóját a szék támlájára akasztotta, rá az inget és a nyakkendőt, gondosan összehajtotta a nadrágot, hogy ne menjen ki az éle, és rátette a zsebéből kiesett kulcsokat, bicskát és pénzt. A szoba lehűlt a vihartól, úgyhogy felvette rózsaszín hálóingét, amelynek selyme annyira nyers volt, hogy libabőrös lett tőle. A férfi úgy feküdt oldalára fordulva, felhúzott lábbal, mint egy hatalmas árva csecsemő, és az asszonyra ellenállhatatlanul rátört a részvét. Hátról odabújt hozzá, átölelte a derekát, és a csutakos testből kigőzölgő ammóniákpára a lelkéig hatolt. A férfi hördült egyet, aztán horkolni kezdett. Ő is elaludt, de csak rövid időre, mert a ventilátor csendje felébresztette: a villany nem égett, és a szobát csak a tó zölden foszforeszkáló fénye világította meg. A férfi egyenletes füttyögéssel horkolt. Ana Magdalena az ujjai hegyével dobolni kezdett a hátán, csak úgy játékból. A férfi összeresztett, és abbahagyta a horkolást, kimerült jószága pedig éledzni kezdett. Ana Magdalena egy pillanatra elengedte, és lekapta magáról a hálóinget. De amikor visszatért hozzá, már hiába mesterkedett, és rájött, hogy a férfi nem is alszik, csak színleli, nehogy harmadszor is bele kelljen fognia a kockázatos vállalkozásba. Ana Magdalena átgurult az ágy másik felére, újra felhúzta a hálóingét, és mélyen elaludt, háttal a világnak.

Hajnalfelé ébredt fel, önmagától. Egy pillanatig csukott szemmel merengett az ágyon, de még nem merte tudomásul venni, hogy fáj a halántéka, és szájának kellemetlen rézíze van attól a szorongó érzéstől, hogy a valóságos életben valami ismeretlen dolog vár rá. A ventilátor zajából tudta, hogy már nincs áramszünet, de a szobában nem is volt sötét, mert beszűrődött a tó hajnali fénye.

Hirtelen, mint a halál villámcsapása, belehasított a brutális felismerés, hogy életében először feküdt le és bujálkodott valakivel, aki nem a férje. Rémulten fordította hátra a fejét, hogy megnézze azt a férfit, de nem volt ott. A fürdőszobában sem volt. Felgyújtotta a nagy villanyt, és látta, hogy a ruhája sincs ott, viszont az övé, amit éjjel a földre dobott, összehajtva és szinte gyöngéden rá van téve a székre. Most jött rá, hogy semmi sem tud róla, még a nevét sem, és az egész bolond éjszakából nem maradt hátra semmi más, csak az enyhe levendulaillat a vihartól átszellőzött szobában. Csak akkor vette észre, amikor pakolás közben felvette az éjjeliszekrényről a könyvet, hogy a férfi egy húszdollárost csúsztatott be neki a rémregény lapjai közé.

Bogdán László

ÁTIRATOK MÚZEUMA

Az argentin szárnyasok főfelügyelője látogatást tesz a Buenos Aires-i nagypiacon, és megszemléli alattvalóit

„Minden gödör rám les. Ha lépek egyet, már esés fenyeget. Egy álmatagra vált időnek lettem mihaszna rabja, kút hajnal, alkony többé nem kecsegtet. Éjszaka van. Nincs senki más. A versben kell, hogy sivár világom megteremtsem.”

(Jorge Luis Borges: A VAR)

1. Az indulás

Borges elindul. Meglátogatja
(al)munkahelyét, a nagypiacot.
Ő a szárnyasok főfelügyelője.
Izgatja, hány szárnyas is lehet ott.

Ezer? Tízezer? Libák és kacsák,
pulykák, fácánok, struccok, kakasok.
Argentina fő büszkeségei
focimeccsek és kakasviadatok.

Megindul a félvak főfelügyelő.
Botjával nagyot üt egy csatornára
az utcasarkon. Nincs olyan erő,
mi megállíthatná. A piac várja.

Fajdok, szalonkák, pulykák és tyúkok.
Alattvalói: fogoly szárnyasok.

2. A piac kapujában

A piac kapujában titokzatos, fekete felöltős,
szemüveges úr várja. És a feltámadó szél.
Ne feledjük egy pillanatra sem, hogy hol vagyunk.
A város jellegzetessége a jó levegő!
A légáramlatok bizonyos furcsa, értelmezhetetlen,
egyelőre azonosíthatatlan zajokat himbálnak,
csak később válik ki a monumentális kórusból
– mozgásban vannak, akárhogy is, közelednek! –

egy-egy kukurikuhoz hasonló gurgulázó, rekedtes hang.
 Vijjogások. Surrogások. Kotkodácsolások. Gágogások. Sivítások.
 Mintha öregemberek köhögnének. Mintha huzat rázná
 egy kamra falára akasztott iszákban a jó isten dióit.
 Alattvalói hangja ez. Nem is vitás. Borges megremeg.
 Tétován és félvakon néz maga elé, a szeméttel teli ösvényre.
 Bármikor elcsúszhatna egy banánhéjon, gondolja még,
 s az út, az útja vajon *merre* kanyarodik a látogatás *alatt*?
 A látogatás *után*? Olyan keveset tudunk...
 Azt, hogy utána mi lesz, még nem is sejtí.
 Tétován gondol arra, hogy Genfben látogat. Vagy mégis Londonba?
 Esetleg Bostonba? Van ott egy kedves padja, és bármikor
 találkozhat önmagával. Vagy mégis Lisszabonba megy?
 A rejtélyes fehér városban fog találkozni odaadó hívével,
 aki egyik történetében Herbert Quainn ominózus regényét szerepelteti,
 Az Isten és a labirintust. Igen, Ricardo Reis költő
 Quainnt olvassa egy szállodai szobában, elalvás előtt.
 És ki tudja, mit közöl vele az útvesztők istene?
 Igen, bizonyos Ricardo Reis doktor, maga is kitalált személy,
 imaginárius figura, *heteronima*, akit a regényben a halála után
 is visszajáró Fernando Pessoa talált ki,
 az ősi szorongás poétája. Igen, Reis doktor maga is költő, és
 hosszas távollét után tér meg Rióból, hogy Quainnt olvassa.
 Egyik talányos versében egyébként így ír.
 Borges megáll, szembefordul a megrettent fekete felöltös úrral,
 és fejből is pontosan idézi fel a talányos sorokat:
 „Bensőmben sokan élnek,
 de nem tudom, ki érez,
 ha érzek, és ki gondol,
 ha gondolkodom akármit,
 mivel a hely vagyok csak...”
 „Hát igen!... A hely vagyunk csak” – biccent megadóan a fekete
 felöltös férfiú, és szeme megvillan, mint egy hajnali számonkérés.
 Mindez azért meglehetősen bizarr, gondolja még futólag
 a főfelügyelő, és a fekete kabátos kísézőbe karolva
 szigorúan kérdezi: „Nos, hol kezdjük?!”
 És nyughatatlan szellemét visszatéríti a piac
 meglehetősen harsány és *szagos* valóságába...
 „Talán a tyúkknál!” – indítványozza buzgón a kalauz, és szemérmesen
 süti le a szemét. Zavartan köhög. Skót kockás zsebkendőjével
 törülgeti arcát. Igen, most tényleg teljesen olyan, mintha
 mindenét kártyán vesztette volna el. Ferblin? Pókeren?
 Olyan, mint egy hajótörött irodalomkritikus...

3. Intermezzo

Reis Quainnt olvassa, s ő érzi a kint,
alattvalói, a rab szárnyasok,
repülésre készen mozgolódnak.
Kukorékolnak hetyke kakasok.

Reis Quainnt olvassa. Sakkparti az élet.
A labirintus Istene köhög.
Hattyúk úszkálnak távoli tavon,
valahol Genfben. Citera dönög.

Reis Quainnt olvassa. Nincs visszatérés.
Nem segít eszme, gondolat, érzés.
Önmagát zárja ketrecbe a lélek.

Pedig szárnyalhatna, mint foglyai,
rács mögött tartott árva honjai.
De nem lehet. Érvre hullnak évek.

4. A látogatás

„Itt vannak mindjárt a törpe tyúkok” – magyaráz megállás nélkül a kíséző, és belepirul. „A bóbítás tyúkok, a szultántyúkok, a brabantik, a lengyel tyúkok, a houdan! Igen, ő is itt van! Különös jellegzetessége, hogy *kiváló tojó*. Ez meg – mutat egy feltűnően nagy bóbítájú alattvalóra – a *crève coeur*; mellette a kicsiny bóbítájú, kedves *la-fleche*! Itt vannak a görbe lábúak, a törpelábúak, a szőrös tyúkok, a lábas tyúkok. Óceániában honosak. – A fekete felöltös úr fegyelmezetten köhög. Szája mínuszjel. – Tojásait földből, levelekből összehordott kupacokba rejti.”

„Miért?” – hökken meg Borges, és egy lépést hátrál.

„Így azután az erjedés, a meleg kikölti, tudja...”

„Nem tudom!” – legyint a főfelügyelő a kelleténél szigorúbban, de máris megejti a hokkók, a sakutyúkok, a guanok varázsa.

Itt nyüzsögnek a fajdok is. A császármadarak.

„Az a fehér – mutat a kalauz botjával tétován előre –, az ott a hófajd, különösen értékes fajta.”

Érdekes, hökken meg a főfelügyelő, eddig észre sem vette, hogy kísézőjének botja is van!... Vajon törbot?

„Azután itt vannak a foglyok!...”

„Nem értem! – köhög rekedten Borges, és megszedül, tarajak, bóbíták, faroktollak, sarkantyúk úsznak el félvak szeme előtt. – Hiszen mindannyian foglyok!...”

„Ez a nevük, uram. A foglyok családjába tartoznak –

így a fekete felöltős, kicsit kevélyebben. – Itt van a szirti fogoly, a frankolin – az ott, ni, és botjával leír egy félkört – na és persze a fürjek. A tojásaik...”
 „Igen, mi van a tojásaikkal?”
 „Igen ízletesek, uram!” De Borges máris a fácánok, a pávák, a szarvastyúk mozgása köti le, távolabb a pulykák mozgolódnak, a gyöngytyúk sírnak, és peckesen masíroznak ketrecükben fel és alá a kakasok. A világmindenség összes kakasa itt nyüzsög, hepciáskodik és kukorékol, és mellettük külön ketrecben a chabó, ez a rejtélyes tyúkfajta. „Rövidek a lábai, sarlótolla viszont érinti a fejét – magyarázza a kísérő –, és az ott ni, látja, az erdélyi kopasz nyakú tyúk.” A főfelügyelő megáll. „Drakula tyúkjá” – vigyorog, és szembenéz végeérhetetlen pillanatra egy büszke veres kakassal. „Azt elvinném – mosolyog tovább. – Intézkedjen!...” „De hát, uram!...”
 „Semmi de hát! – Borges határozottabb, mint valaha. – Tudományos kutatásokat folytatok, tudja, és...”
 A mondatot nem fejezi be, köhög, és a bostoni padra gondol, önmagára, a Genfi-tóra, a londoni ködre, Ulricára, akivel egyszer évezredes módon ölelkezett a sötétben. S újra bizalmasan karolva a meglepődött fekete felöltős úrba, rejtélyesen mosolyog. A kísérő persze intézkedik, a megjelenő szolgák ügyesen fogják be a lázadó kakast, zsákot húznak makacs fejére, zsineggel hurkolják össze lábait, s mint egy csomagot nyújtják át a főfelügyelőnek.
 Borges zavarba jön. Nem tudja, szükséges-e ilyenkor borralalót adni Buenos Airesben, a borralalók városában. A fekete felöltős megelőzi, pénzdarabokat dob az egyik szolga tenyerébe, és várakozóan fordul a főfelügyelő felé.
 „A kétségek lápos talaján járunk – magyarázza lendületesen Borges, és vigyorog. – A kelták szerint a kakas a túlvilág küldötte. Ő kíséri hosszú útjukra a lelkeket. Ő hívja csatába a holtakat! Ő figyelmezteti a szórakozott isteneket a veszélyre.”
 „Írni fog róluk, Mester?” – kérdezi a kalauz illő tisztelettel, és hosszasan néz felette után, aki kakassal hóna alatt távolodik a sajt-, csokoládé- és cigarettapapírokkal, almacsutkákkal, banánhéjakkal teli ösvényen.
Volt vagy nem volt?!...
 Már csak egy porszem a mindenség soha el nem készülő goblenén.
 „A struccok – kiáltja a kísérő –, nem látta még a struccokat!”
 De Borges ezt már nem hallja, ő már csak egy guruló pont, és nem válaszol...

5. Úton

Újra úton van. Hóna alatt a
tátogó, peckes, veres kakassal.
Szívében hang kél. „Thalatta!... Thalatta!...”
Egy lányhang Genfből. Igéz. Marasztal.

Hogy mihez kezd, nem tudja. Először
át kell nézni az összes könyveket.
Megvizsgálni az összes tév- és kényszer-
képzetet, mesét, legendát, álhitet.

A kakashoz fűződő mániákat,
babonákat, rögeszmét, butaságot.
Mindazt, amit csak róluk feljegyeztek.

Mért is hitték azt, hogy időjósok?
Veres tarajuk mért volt a bolondok
jele? S szolgálai-e az ördögöknek?

6. Kétely

Borges tudja: mindez csak a kezdet,
jóval ezután jön a neheze.
A büszke kakas, Merkur követe,
űzője-e a rossz szellemeknek?

Vagy a démonok költöznek bele?
És ők üzennek, mikor kukorékol?
Az ördög is a csüngő kakastollról
ismerszik meg. A túlvilág küldötte?

Halálpontosan jelzi a nap végét
és kezdetét. Az éjfélt és a hajnalt.
Felébresztve ördögöt és angyalt,
s jelképezve a világ vőlegényét.

Álmodik-e? Miről szól az álma?
Trombitál-e az árnyak honába?

7. Könyvtárban

Borges beér a könyvtárba. Megpihen.
Villámlanak a kakastarajak
vak szeme előtt. Szárazon, vízen
fogolyszárnyasok. *Élő* zuhatag.

Sarkantyúk. Faroktollak. Bóbiták.
Egy fácántoll a szélben elsuhan.
És szólnak rekedt kakastrombiták.
Asmodi, a földémon, boldogan

billeg feléje kakaslábain,
átgázolva a világ álmain,
markában földgömb. „Jössz? Vagy vigyelek?”

„Elég volt! Mehetsz! Maradok! Elég volt!”
Túnik a sátán, csak a bíbor félhold
pulzál a helyén. Lassúdan remeg.

8. A jóslat

Borges a könyvtár nagytermébe kört
rajzol krétával. Gondosan felosztja
számtalan egyenlő részre ezt a kört,
és a betűket sorra beszorítja
a rekeszekbe. Villog az ABC,
egy lázadó SZ hosszan szöszmötöl,
ásít az Á, elfáradt már a V,
elégedett az Ó, az N tündököl.
Minden betűre egy búzaszemet
helyez műgonddal. Az *élő rulett*
kezdődhet máris. Jöhet a kakas.
Merkur hű társa mohón csipeget.
PAX – olvassa a „magtalan” betűket
Borges. Távolabb Asmodi kacag.

Reiner Stach

FRANZ KAFKA ÉS FELICE BAUER TALÁLKOZIK

Schweitzer Pál fordítása

Befejezéséhez közeledik Franz Kafka műveinek kritikai kiadása a frankfurti S. Fischer Verlagnál. A nagyszabású és tudományos jelentőségű vállalkozás kiegészítéséül a kiadó cég megbízást adott az irodalomtörténész, esszéista és újságíró Reiner Stachnak egy minden korábbinál részletesebb Kafka-életrajz megírására. A készülő munkából két fejezetet közre is adtak egy brosúrában. Ezekből az egyik Kafka és Felice (a név franciásan Felisznek ejtendő) Bauer első találkozását és annak következményeit beszéli el. 1912-től 1917 végéig tartott Kafka kapcsolata Felice-szel, akit kétszer is eljegyzett, de mind a kétszer fölbontotta az eljegyzést. Az író műveiből vett idézetek legtöbbször az ELBESZÉLÉSEK és a NAPLÓK, LEVELEK kötetek (Európa, 1973, illetve 1981) alapján közöljük.

Bár Kafka ellenállása kifulladt azzal szemben, hogy kötetet állítson össze írásaiból, agályai nem múltak el. Valósággal átélhetővé válik, milyen rossz hangulat uralkodott el rajta, amikor visszatért szüntelenül fecsegő családja körébe és az írógépkopogástól hangos hivatalba, nem is szólva azokról a terhes kötelezettségekről, amelyeket a gyár rótt rá, ahol újfent fölügyelni kellett egy motor javítását, miközben órák hosszat fölöslegesen ott ácsorogva alig jutott levegőhöz a kipufogógáztól. Mennyire nehéz volt elviselni az ilyesmit annak, aki nemrég még minden felelősségtől mentesen kóborolta be a Harz-hegység lankáit, és teljes három hétig meztelenül hemperegthetett a fűben, akár egy kisgyerek.

A menekülés korábban jól bevált útja, a visszahúzódás a dunyha alá, most el volt torlaszolva. Kafka ugyanis megigérte, hogy átadja egy könyv kéziratát, Max Brod pedig sürgette a döntést a szövegek végleges kiválasztása dolgában, és azt állította, hogy Ernst Rowohlt már érdeklődött, mikor fogja megkapni a kéziratot. *Kiválasztásról* volt szó csupán, hiszen Kafka fiókjai tele voltak kiadatlan kéziratokkal. Brod rosszállóan írt erről naplójában. Most azonban Kafkának új munkamódszert kellett elsajátítania: írásainak újfajta megítélését. A „nyomdakésszé tétel” kényszerű szemléletváltást követelt tőle. Megszokta, hogy a belső egybehangzást a valósággal, valamint az egyöntetűséget – a „kétségmentességet”, ahogy AZ ÍTÉLET-ben írja nemsokára – tekintse a művészi siker egyedüli követelményének, most pedig mérlegelni kellett szövegeinek egy teljesen ismeretlen olvasóközönségre gyakorolt *hatását*. Ez a távolbahatás azonban nem csupán ellenőrizhetetlen, hanem mindenekelőtt visszafordíthatatlan. Amit egyszer már kinyomtattak, azt soha többé nem képes megváltoztatni a tökéletesítésre irányuló bármily erős akarat sem. Innen ered Kafkának a helyesírást és a központozást illető aggályos gondossága, ami egyre jobban idegesítette Max Brodot.

Érthetővé válik ez a bizonytalankodás, ha meggondoljuk, hogy Kafkának nem újonnan keletkezett, érzelmeinek világában még elevenen élő szövegeket kellett köz-

rebocsátania. Úgy szólt a megállapodás, hogy a SZEMLÉLŐDÉS címet viselő kötetben a már folyóiratok által közöltekén kívül közelebről nem meghatározott számú további daraboknak kell helyet kapniuk. Itt azonban Brod (és vélhetően Rowohl meg Kurt Wolff is) rosszul ítélte meg Kafka lehetőségeit – még akkor is, ha föltételezzük, hogy nagy kedve volt publikálni. Kafka kénytelen volt hajdan írt és már régóta kudarcnak tartott munkájából, az EGY KÜZDELEM LEÍRÁSÁ-ból a kötet számára részeket kiemelni, a naplójában pedig csupán hét további olyan vázlatot talált, amelyekkel ki lehetett rukkolni, vagy legalább megérdemelték, hogy tovább foglalkozzék velük. Ezzel a csekély terjedelmű anyaggal, amellyel jórészt képtelen volt már azonosulni, több estén át küszködött; 1912. augusztus 7-én végleg elment tőle a kedve, és kimentette magát egy Brodnak írt, rossz lelkiismeretről árulkodó levélben.

„Drága Max! Hosszas kínlás után – feladom. Képtelen vagyok és a közeljövőben aligha is leszek képes a még hiányzó darabok tökéletesítésére. Mivel ez most nem megy, ám valamely szerencsés órán még kétségkívül sikerülhet, azt tanácsolnád nekem – s miféle indoklással, kérlek –, hogy józan elmével publikáljak valamit, ami rossz, hogy azután ugyanúgy viszolygjak, mint a Hyperionban megjelent két elbeszélés láttán? [...] Mondd, hogy igazam van! Ez a művi munkálkodás és töprengés mindvégig zavart, fölösleges nyomorúságokat hozott rám. Rossz dolgokat végérvényesen rossznak csupán a halálos ágyán hagy az ember. Mondd, hogy igazam van, vagy legalább azt, hogy nem veszed rossz néven; akkor újra jó lelkiismerettel a te vonatkozásodban is nyugodtan kezdhetnék valami másba.”

Brod látta, hogy a határozott hang ellenére is nyitva maradt egy kiskapu – a burkolt ígéret, hogy később „valami mást” fog adni, csak hagyják most békén, úgy hangzott, akár egy iskolás fiú gyámoltalan mentegetőzése, ha nem csinálta meg a házi feladatát. Kafka azonban egész komolyan gondolta. Bár Jungbornban, sokkalta jobb külső körülmények között is, csak egy-egy sorral volt képes tovább írni a regényét, most meg volt győződve róla, hogy a SZEMLÉLŐDÉS, ez az értéktelen fércmű rabolja el tőle a méltó irodalmi alkotásra fordítható időt. Sőt naplójában akadályoztatásának okául jegyzi föl: *„mennyi nevetséges, káros öntudat támad annak nyomán, hogy a közlés szempontjából elolvassa az ember a régi dolgokat”.*

A néhány nap múlva gyökeresen más körülményeket teremtő események fényénél könnyű belátnunk, hogy itt önmagát csapta be Kafka. Nem az időhiány és különösen nem az öntetszelgés akadályozta abban, hogy irodalmi alkotómunkára összpontosítson. Mégis egyre inkább úgy érezte, hogy elegendő alkotóereje van már hasonlíthatatlanul értékesebb szövegek írásához, olyanokhoz, amelyek képesek kielégíteni még az ő kételyekkel vegyes vágyakozását is az emberileg elérhető tökéletességre. Ez az érzés nem volt önámítás. Csupán a nekilendülő megrendülés hiányzott, amelynek jellegével ekkor még korántsem lehetett tisztában. Brod viszont nem értette, hogy Kafka mire vár. Ő azt írta a kézirat átadásakor, hogy a SZEMLÉLŐDÉS „istení próza”, és teljesen idegen volt számára a gondolat, hogy barátjának alkotói szempontból még áttörést kell végrehajtania (noha később éppen ő képviselte ezt a nézetet). Brod kétségkívül szerette volna, hogy Kafka terjedelmesebb mű alkotásába fogjon, sikerüljön neki regényt írnia, és remélte, az első könyv megjelenésével járó siker – meg a nyomában mindenképp fellépő büszkeség – meg fogja adni az ehhez szükséges lelki ösztönzést. Ennek bekövetkeztét Brod nem csupán saját magánál tapasztalhatta, de nemegyszer tanúja lehetett annak az általa ismert sokszínű irodalmi életben is. Nagy bánatára azonban kiderült, hogy Kafka esetében az alkotókedv hullámszínű életemben is. Nagy bánatára azonban kiderült, hogy Kafka esetében az alkotókedv hullámszínű életemben is. Nagy bánatára azonban kiderült, hogy Kafka esetében az alkotókedv hullámszínű életemben is. Nagy bánatára azonban kiderült, hogy Kafka esetében az alkotókedv hullámszínű életemben is.

E pillanatban Kafka nem akart már kötélnek állni, azt pedig nem nehéz elképzelünk, hogy miként reagált erre Brod. Bizonyára súlyos szemrehányásokkal illette, hiszen Kafka tanúk jelenlétében tett olyan ígéretet, amit nem lehetett valami megfoghatatlan természetű „nyomorúságra” hivatkozva visszavonni. Kafka *igenis* képes rá, hogy próza-miniatűrűit olyan állapotba hozza, amit később is vállalni tud, ebben Brod-nak nem volt a leghalványabb kétsége sem. Minden föltétlen meggyőződéshez hasonlóan ez is tekintélyes szuggesztív erőt tudott kifejteni. Mert az idézett levelet követő napon már ez a tömör bejegyzés kerül Kafka naplójába: „*Normális lelkiállapot végső erőfeszítésével befejeztem a BALEKFOGÓ-t; nagyjából meg vagyok vele elégedve.*” Néhány napig még kitart ez a végső erőfeszítés, megállapodás születik tehát, hogy augusztus 13-án este a Brod lakásán majd kialakítják az íráskor végleges sorrendjét, és megbeszélik, mi legyen a kiadóval kapcsolatos további teendő. Harmincegy kéziratoldal készült el.

Amint a történelemnek általában, az eszmék és az irodalom történetének is megvan-nak azok a kiemelkedő dátumai, amelyek „sorsdöntő” pillanatokként rögződnek az utókor kulturális alapismeretei sorában, sőt olykor a közvetlen résztvevők emlékezetében is. Gyakorta olyan pillanatok ezek, amelyekben régóta előkészített, ám a tudat által nem észlelt fölhalmozódott ösztönzések és elképzelések valamely külső és véletlen esemény nyomán berobbannak a tudatba, és teljesen kitöltik azt. Ilyen volt az 1749. év októberének az a délutánja, amikor a fantaszta Jean-Jacques Rousseau a Párizsból Vincennes-be vezető országúton ráébredt, hogy miképpen bírálható civilizációnk; ilyen volt Hölderlin első találkozása az általa utóbb „Diotimá”-nak nevezett Susette Gontard-ral a Majna-parti Frankfurtban 1795 utolsó napján; ilyen volt, amikor 1881. augusztus elején a silvaplanai tó partján tett séta közben Nietzsche agyában földerengett „*a változatlan örök visszatérésének*” gondolata; és ilyen volt Valéry búcsúvétele az irodalomtól 1892. október 4-ének viharos éjszakáján Genovában. Nem ritka, hogy az effajta élmények „csillagórák”-nak minősülnek: akik átélik őket, úgy érzik, akaratuktól függetlenül, egy hullám taraján emelkednek a magasba, érzékelésük és gondolkodásuk mindaddig ismeretlen intenzitásúvá válik, tisztul a homály, és egyszeriben megvilágosodik előttük a régóta keresett „helyes” út. Ilyen pillanatok elindíthatják a termékenységnek egész életen át tartó hullámait, amelyek aztán feledtetik a kezdő lökést adó banális körülményeket – noha ez a lökés, ahogyan Rousseau pontosan leírta, rendkívül fájdalmas is lehet.

Ilyen pillanatok sorába illeszkedik 1912. augusztus 13-ának estéje is, amely szemmel láthatóan megváltoztatta a németek, de talán az egész világ irodalmának arculatát. A főnti példákkal ellentétben viszont nem nélkülözi a tragikomikus vonást ez a pillanat. Ez ugyanis *tervszerűen* következett el – mégpedig Max Brod idézte elő, akinek szemében az irodalom sorsdöntő napja volt az, amikor Kafka átadja első könyvének kéziratát. A művelt világnak meg kell jegyeznie ezt a napot, amelynek következményeiről magának a szerzőnek fogalma sem lehetett még. Beteljesült, sőt túlteljesült ez az elvárás, mégpedig olyan, nagyságrendileg magasabb szinten, amelyről a fölsőfokok használatától korántsem idegenkedő Brod nem is álmodott, amely azonban groteszk módon a semmibe futtatta azt a stratégiát, amit a publikációval kapcsolatban követett. Miközben nagy igyekezettel azon volt, hogy beállítsa a váltókat, melyek Kafkát az irodalmi siker sínjeire irányítják, barátja olyan transzba esett, amelyből egészen más emberként tért magához. Szerencsés véletlen jóvoltából, akár egy lassított fölvételen, csaknem percről percre nyomon követhetjük, hogy ez *miképpen* történt.

Kafka, szokásához híven, egyórás késéssel érkezett. Képzeltető, mennyire ideges volt Brod, hiszen túl régen várta már ezt a napot ahhoz, hogy most nyugodtan el tudja viselni Kafka kiszámíthatatlanságát. Ugyan mi késleltette? A pocsék idő? Végzett-e a SZEMLÉLŐDÉS összeállításával? Szó sincs róla! Kiderült, hogy még a legfontosabbat sem gondolta át, amit ma meg kell beszélni: az írások leghatásosabb elrendezését. Ez nyilván fontos volt számára, de Brod ezekben a dolgokban sokkal több tapasztalattal rendelkezett, és Kafka megszokta, hogy őrá bízta magát; most is, mint számtalan korábbi estén, majd kényelembe helyezik magukat, és nyugodtan megbeszélik az ügyet.

Azonban meglepetés várt Kalkára („*a meglepetés sohasem kellemes*” – írta egy hónappal később Brod a menyasszonyának): az ebédlőasztalnál Brod családján kívül egy vendég is ült, egy általa még soha nem látott fiatal nő. Ez bosszantotta. Bár Kafka többnyire fölélné, ha bizalmas körben egy (de szigorúan csak *egy*) idegentől a társalgás új ösztönzést kapott, de épp ma, amikor olyasmiről lesz szó, aminek gyötrelmeiről egyedül Brodnak van tudomása, jobban inyére lett volna a feszelen otthonosság. Némi zavarral nyújtott kezét a nőnek a nagy kerek asztal fölött – ez kisebb melléfogás volt, hiszen még be sem mutatták neki –, és leült vele szemben.

Amint megtudta, a leány távoli rokon, Brod sógorának, Max Friedmann-nak unokanővére. Felice Bauernek hívják, berlini zsidó nő, aki megszállt egy prágai hotelben, hogy másnap továbbutazzék nővéréhez, aki Budapestre ment férjhez. Éppen fényképeket nézegettek – valószínűleg a Brod által nemrég Weimarban készített képeket –, Kafka bekapcsolódott, és egyenként nyújtotta át a fotókat. Felice Bauer komoly arccal és alaposan szemügyre vette őket, csak a magyarázatok hallgatása közben pillantott föl, és nem törődött az időközben fölszolgált étellel. Amikor Brod erre nézve megjegyzést tett, azt válaszolta, hogy nincs számára undorítóbb az olyan embernél, aki folyton eszik. Kafka fölfigyelt.

Bár aznap tulajdonképp nem volt helyénvaló az egyébként szokásos és a beavatot-takhoz illő beszélgetés irodalmi dolgokról, Brod hosszasan ecsetelte, hogy egy operett bemutatóját tervezi, Felice-t pedig a megszólaló telefoncsengő arra indította, hogy elmeséljen egy buta telefonos jelenetet, amit a berlini Residenztheaterben látott. (Kafka úgy megjegyezte az elbeszélte jelenetet, hogy emlékezetből föl tudta mondani.) Szó esett a jiddis színházról is, erről Kafka nyilván mosolyogva mesélt, amit, mint utóbb kiderült, Felice, iróniának véelve, teljesen félreértett. Amikor udvariasságból a prágai és berlini családi kapcsolatok kerültek szóba, Bauer kisasszony nem valami tapintatosan fölelevenítette, hogy gyermekkorában a fivére és több unokabátyja – köztük tehát bizonytal Brod későbbi sógora is – sokszor megverte, és a karja csupa kék folt volt. Megemlítette a foglalkozását is: három évvel azelőtt gyors- és gépirónőként vállalt állást az egyebek mellett gramofonokat és diktafonokat gyártó Carl Lindström Részvénytársaságnál, ahol igen hamar felelős beosztást nyert – e találkozás idején vélhetően már cégjegyző volt. Mindezzel együtt egyáltalán nem tartotta alacsonyrendű tevékenységnek a gépirást – amit most már többnyire más nők végeztek el neki –, kiderült, hogy egyenesen „élvezte”, ha kéziratokat gépelhetett, és arra kérte Brodot, küldje el neki írásait Berlinbe. Kafka elképedve csapott az asztalra.

Nyilván senkinek sem jutott volna eszébe a jelenlévők közül a cionizmusról alkotott véleménye felől kérdezni a gépirókisasszonyt, ám ő mintegy mellékesen megemlítette, hogy behatóan foglalkozott a héber nyelvvel. Kafka ismét alig akart hinni a fülének, és előhúzta az általa előfizetett *Palästina* című folyóirat egy „véletlenül” épp nála levő példányát. Nem kéne már egyszer úgy tenni, mint a Palesztinát járt és Prágában meg-

bámult számos turista, és szintén megkockáztatni az odautazást? Eddig még maga Brod sem gondolt komolyan arra, hogy saját szemével győződjék meg az Ígéret Földjének létezéséről. De hát miért is ne? Az egyébként ezerféle aggálytól gyötört Kafka egyszerre csak mindenre hajlandó volt, még arra is, hogy a jövő évi szabadságát teljesen Palesztinának szentelje. Ekkor csoda történt: Bauer kisasszony késznek mutatkozott az épphogy megismert férfakkal együtt elindulni erre az útra, amely akkoriban még expedíciószámba ment, és különféle kényelmetlenségekkel járt. Valóban komolyan gondolja? Felice kijelentette, hogy nem ingadozó természet, és a kezét nyújtotta. Kafka belescapott a feléje nyújtott tenyérbe.

A társaság átment a zongoraszobába – Felice, minthogy átázott a cipője, kissé kínos érzéssel csoszogott Brod anyjának papucsában –, Kafka ott végre kitergegethette kéziratait. Brod valószínűleg jócskán megdöbbent a csekély terjedelem láttán – hogyan lesz ebből könyv? Az elrendezés kérdését könnyebb volt megoldani: a *Hyperion*ban már megjelent nyolc darab sorrendje lényegében változatlan maradt, és a kötet közepére került, őket fogták közre a kötetbe fölvetett további szövegek. A GYEREKEK AZ ORSZÁGÚTON nyáriasan derült idillje áll majd a könyv élén, és a legkomorabb, szó szerint kísérteties BOLDOGTALANSÁG lesz a záródarab. A kézirat elejére Kafka ajánlást illesztett: „M. B.-nek” – később maga sem értette, miért nem írta ki a teljes nevet, hiszen barátsága Max Broddal nem volt titok –, és ezzel befejezte a munkát. Az egész persze a többi jelenlevő szüntelen társalgása közben ment végbe; őket ugyan nem tartották „méltónak” a rövidke szövegek elolvasására (amint ezt Felice Bauer barátságatlan gesztusként meg is jegyezte magának), amiért úgy vettek elégtételt, hogy versengve tettek tréfás javaslatokat a kézirat elküldésének legbiztosabb módjára. Az ilyesmiben aggályos Kafkát mindenfelől ugratták, Brod számára azonban szóba sem jöhetett, hogy a nehezen kiharcolt kéziratot kiadja a kezéből. Postatisztviselőként ő lesz a legalkalmasabb rá, hogy gondoskodik az elküldésről – ezt könnyű volt belátni. Ha elolvassuk Kafka gyötrelmesen boldogtalan naplóbejegyzéseit a következő napokból, úgy valóban kétségesnek tűnik, hogy a SZEMLÉLŐDÉS valaha is a könyvesboltok kirakatába kerül, ha Brod nem tartja rajta a kezét a legutolsó pillanatig.

Az egybegyűltek zenei szórakoztatása ezúttal is Brod fivére, Otto feladata volt, zongorázott egy keveset, aztán fáradtság vett erőt a jelenlevőkön, Brod mamája fesztelelenül szunyókált a heverőn, Otto a kályhánál, az apja a könyvespolcnál foglalatoskodott, a többiek még beszélgettek valamelyest az irodalomról. Felice jól tájékozottnak (még lehet, hogy csupán jól fölkészültnek) bizonyult, olvasta Brod ARNOLD BEER című regényét, sőt nekikezdett a NORNEPYGGE VÁRA címűnek is, de azt képtelen volt végigolvasni – Kafkának ismét elakadt a lélegzete, vajon ezt nem veszik-e sértésnek a vendéglátók –, de maga sem értette, hogy miért, tehát legközelebb ismét előveszi a könyvet. (Ez nem csupán udvarias szóvirág volt, mivel néhány hét múlva tényleg kérdéseket tett föl róla a szerzőnek, aki azonban egyáltalán nem érzett kedvet hozzá, hogy magyarázatokat fűzzön ehhez a könyvei közül legkevésbé cionista szellemű regényéhez.) Az estét Brod „igazgató úr” ostoba tréfája zárta, levett egy képesalbumot a polcra, hogy megmutassa Bauer kisasszonynak „*Goethét alsónadrágban*”. „*Ő még alsónadrágban is király*” – vágta rá emez, amire Kafka „*nyomást érzett a torkában*”. Felice sietve fölhúzta a cipőjét, közben Kafka az asztalra hajolva halkán arról biztosította a körülállókat, hogy a berlini lány „*sóhajra készletlen*” tetszik neki – igazán „*ostoba megjegyzés*” volt, látta be később.

El kellett kísérni a hölgyet a szállodájába, erre Brod apja ajánlkozott, továbbá Kafka, aki amúgy is szívesen választott hosszabb utat a hazatérésre. Többnyire élénk és igen éber volt ilyen késői órán, hosszú sétái az éjszakai Prága utcáin (amelyeket sokkal sötétebbnek kell elképzelnünk, mint a jelenkori nagyvároséit) legrégebb szokásai közé tartoztak. Aznap azonban figyelemre méltó változás történt vele; szótlánul sétált, de meglepő részleteket jegyzett meg magának Felice Bauerről – azt, hogy az előző éjjel hajnali négyig olvasott az ágyban, és a továbbutazáshoz sem csomagolt még össze –, ugyanakkor Kafka szórakozottnak tűnt, többször megbotlott a járdán, és lelépett a kocsiutra, amikor pedig eljutottak a szállóhoz, a forgóajtónak ugyanabba a rekeszébe nyomakodott be, mint Bauer kisasszony. Az utóbbi megkérdezte, hol lakik – ez csak udvarias érdeklődés volt, hogy nem tett-e túl nagy kerülőt –, Kafka pedig meg volt győződve, hogy a postacímét akarja megtudni, mert hazatértét követően haladéktalanul levelezésbe szándékozik kezdeni vele a tervezett palesztinai utazásról. Ezt az utat az est folyamán többször is emlegette Kafka, mert attól félt, hogy senki sem gondolja komolyan, és most, a búcsú pillanatában, lélekjelenlétet erőltetve magára, még egyszer emlékeztetett a kézfogással megpecsételt ígéretre. Aztán becsukódott a szálloda fölvonójának ajtaja, és a hús-vér, a valóságos Felice Bauer teljes hét hónapra eltűnt.

Eddig tart ennek az emlékezetes estének külső története, amiről azért bírunk ennyire pontos tudomással, mert maga Kafka adott róla részletes leírást Felice-nek írott levelében – büszkén, némileg hiúan is dicsekedett a memóriájával, hogy az egy filmfelvevő pontosságával percről percre mindent megjegyzett. (Azért nem mindent: Felice nagy kalapjának színére rosszul emlékezett, és efölött csak nehezen tudott napirendre térni.) Hogyan fest azonban a belső történet? Brod sajnos nem örökölte meg, hogy ő miként élte át ezt az estét, szemében nyilván a SZEMLÉLŐDÉS bírt a legnagyobb jelentőséggel; alig távoztak a vendégek, mindjárt újra elolvasta, nagy élvezettel. Felice, ahogy később bevallotta, kimondottan „kellemetlenül” érezte magát, mivel olyan benyomása volt, hogy alig vesznek tudomást róla. Megerőltető dolog bekapcsolódni a társalgásba, ha – mint Brod operettje és Kafka írásai esetében – az ember nem tud hozzászólni a témához. Kafka egyébként sem keltett benne valami nagy érdeklődést, nem tartozott azok közé, akiket ismerni kell – legföljebb néhány prágai tartotta őt számon „iróként” –, és külsejével aligha tett mélyebb benyomást Felice-re. Kafka néhány év múltán csattanós bizonyítékot kapott erről: egyszer csak arra figyelmeztette Felice, hogy most van az évfordulója első találkozásuknak (míg ő állítólag még azt sem tudta, hány éve történt), viszont Felice azt már rég elfelejtette, hogy a szállóig kísérte a közben többször megbotló férfi.

Kafka élményei merőben mások voltak; az első pillanattól fogva mohón szívta magába az eleven részleteket, hipnotizáltan és önfeledten, igazán pokoli pontossággal hatolt be az idegen nő életébe.

„Felice Bauer kisasszony. Amikor augusztus 13-án elmentem Brodhoz, az asztalnál ült, és szinte cselédlánynak véltem. Nem is voltam egyáltalán kíváncsi, kicsoda, rögtön napirendre tértem fölötte. Csontos, üres arc, amely nyíltan viselte ürességét. A nyaka szabadon. Bebújós blúz. Egészen otthoniasnak látszott a ruházata, de később kiderült, hogy egyáltalán nem az. (Kicsit elidegenedtem tőle azáltal, hogy ilyen szorosan megközelíttem a testét. Micsoda állapotban vagyok egyébként most, mindenestül minden jótól elidegenedve, és ráadásul még el sem hiszem. [...]) Csaknem törött orr; szőke, kicsit merev, jelentéktelen haj, erős áll. Akkor néztem meg először tüzetesebben, mikor leültem, és mikor már ültem, rendíthetetlen véleményem volt róla. Ahogy –”

Egy héttel később írja ezt a naplójában. Ökölcsapásként ható leírás (nyilván ilyennek érezhette Felice Bauer, özvegy Marassáné, amikor évtizedek múlva nyomtatásban olvashatta a naplót). Csaknem akként fest a dolog, hogy Kafka úgy érezte, csakis a férfiak által alkalmazott hagyományos eszköz, az erőltetetten szenttelen megfigyelés képes megszabadítani a folyvást irritáló érzéstől – hiszen önmagát szakítja félbe, és panaszkodik az „elidegenedésről”, amit át kellett élnie. Ekkor viszont az olvasóban támad irritáló benyomás. Föl kell tennie a kérdést, hogyan lehetséges „elidegenedni” egy csaknem teljesen idegen embertől? Komolyan remélte Kafka, ha úgy ír le egy női arcot, hogy minden *kifejezőkészséget* megtagad tőle, akkor ez a leírás közelebb visz ugyanehhez a nőhöz, akinek persze nincs más arca önmaga kifejezésére?

Evekkel korábban is megrajzolt már Kafka egész sor női arcképet, amelyeket úgyszintén szélsőséges pontossággal jellemez. Szenvedéllyel szívja magába, amit lát, nem elégszik meg a pusztán „benyomással”, hanem saját erejéből kívánja megformálni a látottakat. Egyik ilyesfajta igyekezete alkalmával tudatában volt annak az idegenségnek is, amely a nem rögzíthető rögzítése nyomán keletkezik.

„Midőn a doktornál várakoztam, egy gépírólányt néztem, és azon töprengtem, milyen nehéz még a megfigyelés során is meghatározni az arcát. Különösen a széthúzott, körös-körül a fejtől nagyjából egyenlő távolságra elálló hajzatnak és a többnyire túl hosszúnak látszó, egyenes orrnak a viszonya zavart. Az éppen egy aktát olvasó leány egyik feltűnőbb fordulatra csaknem meghökkenett az a megfigyelés, hogy töprengésemmel idegenebb maradtam a lánytól, mintha a kisujjam hozzáért volna a szoknyájához.” (Naplóbejegyzés 1911. november 8-án.)

A lány szoknyáját érintő kisujj élmény volna, helyette azonban csak a képet őrzi meg a naplóíró. Megmutatkozik, hogy Kafkának az erotikát meghökkenetően nélkülöző megfigyelése semmiképp sem védekező gesztus. Látásmódja nem érzelemmentesen, hanem *kétségbeesetten* pontos; megkísérli a látását (és annak nyomán a látottakkal kapcsolatos elmélkedését) olyan intenzívvé fokozni, hogy az már maga is *élménnyé* lényegüljön át. De a gondolat teremtette viszony soha nem lehet az elgondolt viszonynál több. A nő közelségének Kafka által vágyott átélése testiség nélkül nem kényszeríthető ki, egyetlen közeg sem képes helyettesíteni a kinyújtott kezét. Az öt éve keletkezett és azóta kétszer megjelent, AZ UTAS címet viselő írás, amely bekerült a SZEMLÉLŐDÉS című kötetbe is, erre a törekvésre irányuló parancsként mutatja meg annak végletesen hamis voltát.

„Állok a villamoskocsi peronján, és tökéletesen elbizonytalanodom, mi is a helyem ezen a világon, ebben a városban, családom körében. Azt sem tudom még csak körülbelül sem megmondani, miféle jogos igényeket támaszthatnék ebben-abbban a vonatkozásban. Nem tudom megvédeni a helyzetemet: hogy itt állok ezen a peronon, ebbe a szíjba kapaszkodom, ezzel a kocsival vitetem magam, hogy az emberek kitérnek a kocsi elől, vagy megállnak a kirakatok előtt. Senki nem is kíván tőlem ilyesmit, ez azonban már mindegy.

Megállóhoz közeledik a villamos, egy lány, leszálláshoz készülődve, odaáll a lépcső közelébe. Olyan élesen magam előtt látom, mintha érintettem volna. Fekete ruha van rajta, szoknyaráncai szinte nem is mozdulnak, blúza feszes, a blúz gallérja fehér, apró szemű csipke, bal kezével a kocsi falának támaszkodik a lány, jobbában az esernyő, felülről a második lépcsőfokot érinti hegyével. Az arca barna, kétoldalt kissé benyomott orra gömbölyűen, szélesen zárul. Barna haja tömördek, a szél összekuszálta jobb halántékán a kis fürtöket. Füle kicsiny és korántsem elálló, mégis, mint-hogy közel állok hozzá, látom a fülkagyló egész hátsó részét és az árnyékot a tövénél.

Azt kérdezem magamtól akkor: hogyan lehetséges, hogy ő nem csodálkozik magán, hogy a szája nem nyílik ki, és nem mond efféléket?”

Ez a nagyítólelencsével tágult pupillájú „utas” még nem fogta föl: megöli azt, amiről úgy hiszi, hogy elevenen magába fogadta. Látásmódjával nem csupán megfagyasztja, de darabokra is szedi a „tárgyat”. Ha valóban megérintette volna a lányt, akkor nemcsak „élesen látná”, hanem az számára több és más is volna. Ehelyett nem a valóságot sikerült megragadnia, hanem valamiféle száraz por maradt a kezében, aminek csupán gondolati szinten van némi köze a realitáshoz, hogy valóságos élményről már ne is beszéljünk. Ennek a melléfogásnak komikumja AZ UTAS soraiban az első és a második bekezdés közti szintkülönbségből fakad: ha ez a testetlen „én” egyáltalán nem áll két lábbal a földön, nem tudja, miért és mi végre él, voltaképp tehát mint valami kiméra bolyong a világban, akkor nem keltheti valóságos életre egy idegen lány hajfűrtjeinek bármilyen pontos megszámlálása.

Van még további meghökkentő is Kafkának Felice Bauerről adott leírásában: a „*rendíthetetlen vélemény*” szóösszetétel. Némely magyarázó akként értelmezte ezt, mintha Kafka már az első pillanatban elhatározta volna, hogy ebben a nőben saját képét rajzolja meg, őbelőle csinál színpadot, ahol az önmagából formált magányos alakok mozognak. Nincs ennél hamisabb magyarázat. Épp ellenkezőleg, Kafka azért idézi föl a tudatosításnak ezt a módját, mivel ítélete – „*cseleddlány*”, „*üresség*” stb. – pontosan visszájára fordult azon az estén, és nem csupán ez az ítélete, de ő maga is igen erősen „*megrendült*”. Végül is már napok óta nem megy ki a fejéből ez az idegen nő, aki fölött elhamarkodottan „*tért napirendre*”, és ezzel egyértelműen megszégyenült előtte.

Szerelmes volt-e Kafka? Az első pillantásra szerzett benyomás alapján semmi esetre sem, az első találkozás keltette benyomás alapján viszont bizonyosan; mindkét benyomást hosszasan őrizte magában. Alig ismert önmagára, mivel úgy viselkedett, akár egy szerelmes iskolás fiú. Már a szálloda felé menet – amikor is elfogta az „*az amúgy sem ritkán jelentkező kába állapot, amelyben csak egyvalamit ismerek fel világosan: a saját haszontalanságomat*” – eljátszott a gondolattal, hogy kapcsolatot létesít. Levélváltás járt az eszében – ezért is értette félre a lakáscímére vonatkozó kérdést –, egyúttal azonban „*bizonytalan szándékképpen*” azt latolgatta, hogy másnap reggel virágcsokorral fog várakozni a pályaudvaron, ami csak félelmén bukott meg, nehogy már az első lépésnél vetélytárs állja útját: a Lindström cég prágai leányvállalatának vezetője, akinek társaságában Bauer kisasszony az előző nap a Hradzsínra látogatott, és aki valószínűleg szintén ki fog menni a pályaudvarra. Egyébként is, hol lehetne olyan korán reggel virágot vásárolni. Mindez valóban nagyon hasonlított egy szerelmes iskolás fiú gondjaihoz. (Kafka borzasztóan örült, amikor megtudta, hogy Felice munkaadójának ezt a prágai leányvállalatát csupán kitalálta, valójában az Adler cégről volt szó, amely valószínűleg bizományban árusította a Lindström-termékeket.)

Amikor másnap bement a hivatalába, Kafka rögtön sürgős kérést intézett Brodhoz küldönc útján: nézze át még egyszer írásainak sorrendjét, mert ő maga „*a darabok elrendezésekor a kisasszony befolyása*” alatt állt. (Valójában oda sem figyelt. Még ki sem szedték a kéziratot, de ő már elfelejtette a sorrendet.) Megint más szemléletű szerzőt mutat az Ernst Rowohltnak ugyanaznap írott kísérelőlevél. Ezt az itt föl villanó okos öntudatot korántsem volnánk hajlamosak föltételezni Kafkánál az elmúlt hetek gyötrődése után. „*Itt küldöm Önnek a kis prózai munkát, melyet látni kívánt; e darabokból bizonynyal összeáll már egy könyvecske. Ahogy e célból egymás mellé rakosgattam őket, dilemma gyötört: felelősségérzetem nyugtassam meg inkább, vagy engedjek a vágyának, hogy az Ön szép könyveinek sorában magam is könyvhöz jussak. Bizonyal nem volt mindenütt helyes a döntésem. Most azonban természetesen boldog lennék, ha dolgaim legalább annyira megnyernék a tetszését, hogy kinyomta-*

tásukra vállalkozna. Végül is a legnagyobb gyakorlottsággal és értéssel sem lehet a dolgok gyengéjét mindig első pillantásra észrevenni, hiszen az írók legkiterjedtebb individualitása éppen abban áll, hogy mindegyikük a maga módján leplezi fogyatékoságait.”

Pár nap múltán azonban beáll a lelki visszahatás. *„Csak küldené vissza Rohwolt[!], és zárhatnék be újra mindent, s tehetném meg nem történtté, hogy csak annyira boldogtalan lehessenek, mint azelőtt.”*

Kafka teljesen elvesztette az egyensúlyát. Megint sok időt töltött ágyban, szenvedett a keléseitől, nem tett jót neki, hogy naplóit olvasgatta, naphosszat olvasta Lenzet, hogy *„észre térjen”*, és medítált tovább a berlini kisasszonyról. Még nem vetette el a virágcsokorral kapcsolatos ötletet. Felice Bauer ugyanis Budapestről hazafelé meg fog állni Breslauban, ennek időpontját nagyjából ismerte Kafka. Nem lehetne vajon megkérni a jungbrunneni ismerőst, a Breslauban lakó dr. Schillert, hogy adjon át egy virágcsokrot Felice-nek? Hamar ki fog derülni, hogy Kafka ezúttal és talán életében először nem félt a szokatlan eljárástól, sőt kész volt mindent föltenni egyetlen lapra.

Egyelőre azonban fölülkerekedett megszokott óvatossága. Egyetlen hibás lépés mindent elronthat. A dolog azonban úgy állt, hogy épp most – és saját közreműködése nélkül – inogni kezdett az a keskeny felület, amelyen nap mint nap védte meg magát egzisztenciális szabadságát. Külső események gyors egymásutánban gondoskodtak arról, hogy amióta Felice Bauerrel találkozott, képtelen legyen elhessegetni az újfent a házasság, a család és az apaság körül vadul kavargó gondolatait.

Azzal kezdődött, hogy augusztus végén pár napos látogatásra érkezett Alfred Löwy, *„a madridi nagybácsi”*, aki Kafka szemében most inkább, mint valaha példamutató személyiségnek számított. Löwy, bár karriert csinált, sőt Theodore Roosevelttel amerikai elnök is kezét szorított vele, ami megszerezte neki a prágai Kafkáknak, köztük Franznak is az elismerését, megmaradt agglegénynek, lemondott tehát a családi élet melegéről meg arról, amit az többletként ad az élet értelméhez. Alfred életvitele Kafka számára azt az alapvető kérdést vetette föl, hogy a siker vagy az önigazoló helytállás valamely formája – a jelen esetben a hivatás terén – képes-e vajon semlegesíteni a rettegést az élethossziglan tartó agglegénység okozta boldogtalanságtól. Másképp fogalmazva: egyáltalán létezik-e sorsával *elégedett* agglegény? Néhány napig tartó habozás után, úgy tűnik, nagyon is egyértelműen faggatta erről a nagybátyját, minthogy a leg súlyosabb aggodalmát igazoló választ részletesen följegyezte a naplójában. Példaképpen a nagybácsi egy drága panzióról mesélt, ahol gyakorta vacsorázik, mindig ugyanazon előkelő vendégek jelenlétében:

„Már jól ismerem mindnyájukat, mikor leülök a helyemre, üdvözlök mindenkit, egyébként nem szólok egy szót sem, mert kellelten hangulatban vagyok, csak a végén búcsúzom el megint mindenkitől. Aztán itt találok magam egyedül az utcán, és igazán nem tudom, mire volt jó ez az este. Hazamegyek, és fájlalom, hogy nem nőültem meg. Természetesen ez aztán elhomályosul, akár végiggondolom, akár szertefoszlanak a gondolatok. De alkalomadtán visszatérnek.”

Egy héttel később Kafka másvalakivel is találkozott, akinek példáját szintén szívesen követte volna: családjának vendége volt egy Hugo Löw nevű jogász, aki már összekapolta a bőröndjét, hogy kivándoroljon Palesztinába *„1200 koronával”* (tehát körülbelül négy hónapi fizetéssel), ahogy Kafka irigy csodálattal följegyezte. Mit ért ehhez képest a Palesztinában eltöltendő nyári szabadság kézfogással nagyszerűen megpecsételt ígérete?

Aztán két nap múlva, szeptember 14-én ünnepelte 60. születésnapját Hermann Kafka; el lehet képzelni, milyen szolgálai hódoltak a családfőnek a hozzátartozók, és

milyen érzésekkel vett részt a fia a felköszöntők kórusában. A házassággal kapcsolatos, épphogy ébredező és homályosan nyugtalanító gondolatait mennyire semminek érezhette apja zajosan paternális közelében, amely elől éppen azon a napon teljességgel lehetetlen volt visszahúzódnia. Hogy teljes legyen a szenvedése, másnap újabb családi ünnepségre, Valli húga eljegyzésére került sor, amely átmeneti csúcspontját képezte a hagyományos zsidó szokások szerint már hónapok óta tartó házassági előkészületeknek. E sürgés láttán a családi élet problémáinak kimondottan ellenséges halmazzá kellett összesűrűsödni Kafka fejében. Nála ritkaságszámba menő vérfertőző gondolatokat, valamint egy cím nélküli verset jegyez föl, mely utóbbi egyértelműen bizonyítja, hogy a következő hétvégén megszülető elbeszélésének, AZ ÍTÉLET-nek ötlete titokban megfogant már.

*„A tompultság
mély gödréből
fényre jövünk
új erővel*

*sötéturak
s kívárvuk míg
a gyerekek
elgyöngülnek”*

Másnap este Brodékhoz menekül, noha Max Felix Weltsch társaságában elutazott. Nyilvánvalóan csalódást okozott neki, hogy Adolf Broddal sem találkozott, de inkább Max anyjával unatkozott, semhogy otthon el kelljen viselnie ünnepi hangulatban levő családját. Képtelen volt megnyugodni, úgy érezte, hogy folyvást erősödő lárma tör fel belőle, napok óta, alighogy lefekszik, egy képzeletbeli levél mondatai kezdenek újból és újból formálódni benne, olyan levélí, amelynek az a feladata, hogy alapjában változtassa meg ezt a nyomorúságos életet. Végül szeptember 20-án, pénteken – néhány órával a zsidó engesztelő ünnep, a Jom Kippur beállta előtt – elviselhetlenné fokozódik a feszültség, és az elképzeltből mintegy automatikusan valóság lesz, konkrét elhatározás. A szokásos hatórai irodai munka után Kafka nem megy haza, hanem írógéphez ül, befűzi a Munkás Balesetbiztosító levélpapírját (valamint a különleges alkalomhoz illően a másolópapírt is), és lassan elkezd kopogtatni a számára szokatlan írógépen: *„Mélyen tisztelt Kisasszony! Mivel könnyen megeshet, hogy már egyáltalán nem is emlékszik rám, még egyszer bemutatkozom: Franz Kafkának hívnak...”*

Martin Buber

KÉT TÖRTÉNET

Miklós Tamás fordításai

Az élőhalott

Homályosak és rejtelmesek voltak Leib rabbinak, Sára fiának útjai. Senki sem ismerte születése és gyermekora helyét. De már egy korábbi nemzedék rendelkezett a könyvvel, mely Rasiel angyal nevét viselte, s mely jövetelét megjelentette. Tettei az angyalokéihoz voltak hasonlatosak: mélységes titokból fényre növekvők. Sehol sem időzött lába tovább, mint küldetése megkívánta, és időtlen szárnyalással vándorolt egyik helyről a másikra; a föld tovaszaladt alatta, és ő szempillantás alatt céljához ért. Rendelkezett azzal az adománnyal, hogy látott, de maga láthatatlan maradt. Szállása többnyire erdőkben és mezőkön volt, ott állott gyakorta hosszú éjszakákon át, estétől reggelig mozdulatlanul. Mondták, megszabadítja a holtak lelkeit, kik a zűrzavar világában keringenek; mert írva van a lelkeknek szorongásáról, akik a vízpárában, kövekben és patakokban, növényekben és faforgácsban élnek. Azt is tudni lehetett, hogy ismerte a harminchatokat, a nemzedékek titkos irányítóit, kik falvakban rejtőzködnek, paraszti viseletben vagy nyomorúságos csavargónak öltözve, s étket vitt nekik. Minden időben van ugyanis egyvalaki, aki ezt teszi: ismeri a harminchatok helyeit és nevüket, eljön hozzájuk, és gondoskodik róluk. Sejtették, hogy Leib rabbi közel állott az elemekhez. És még ma is, ha a vihar tüzes kocsiján keresztülhajt az égen, és a kerekék zörgése és a paták dobogása alámennydörög, a nép háromszor kimondja a szent nevét, és oltalmazva érzi magát.

Ő maga távol maradt a tömegtől, távol más caddikok foglalatosságaitól is. Kevesen részesültek a kegyben, hogy tanítványai lehettek. Ezek látták, amint eltűnik, s visszatér, csüngtek rajta, és lelküket szavaival csillapították.

Volt azonban valami, ami szinte felfoghatatlan volt számukra, mert nem tudták összegegyeztetni uruk általuk ismert természetével. Az a szokása nevezetesen, hogy eljárt minden nagy vásárra, melyet bárhol is rendeztek az országban, ott kibérelt egy bódét, s ekképp elvegyült a kereskedők és kofák között.

Tanítványai szívében, akiket mesterük szent elhivatottságába vetett rendíthetetlen bizalmuk erős hűséggel kötött, élt ugyan a sejtelem, hogy uruk e cselekedete nem hiábavalóság, s nem is az ingatag világ véletlenei vezetik azt, hanem minden történés ősalapjában kell gyökereznie. Am akárhogy találgattak és tűnődtek is, maguktól csak nem találták a megfejtést. Egy napon feltárták vágyukat a rabbi előtt, tudni szeretnék, mi hajtja őt, hogy vásárról vásárra utazzon s elvegyüljön a hétköznapi fiai között. A mester nem válaszolt azonnal, csupán fájdalmas, különös mosollyal nézett szemükbe.

Így azután, habár a széken tüze égette őket és hallgatást parancsolt rájuk, mégis hamarosan ismét felülkerekedett bennük a kíváncsiság, úgymint megint a rabbihoz fordultak kérdéseikkel. Végül történt egyszer, hogy amikor egy vásárban ismét bódéjában állott, s ők kérdéssel illették, csendet parancsolt, és felszólította őket, figyeljenek a történendőkre. Kinyújtott kézzel szóltanul egy emberre mutatott a tömegben, aki szolgálja módjára ide-oda járkálva – habár gyenge alkatú volt – vállán hatalmas terhet

cipelt. Látták, amint a mester tágra nyitott szemét kényszerítőn a hordárra szegezte, s lőn, hogy e szempár igézete eltérítette az idegen férfiút újtjáról és foglalatoságától, s imbolyogni kezdett, akár csak a részeg vagy a háborodott, újtját keresve, mint aki távoli hívást hall, s nem tudja, honnan jön a hang. Így közeledett a rabbihoz s övéihez. Megállt a mester előtt, földre engedte terhét, s sápadt arcán alázatos, szótlan kérdéssel pillantott rá. Leib rabbi egy mozdulattal magához hívta, füléhez hajolt, és néhány szót súgott, melyet a tanítványok nem értettek. Ekkor felragyogott az idegen teherhordó arca, akár csak ha belső fénytől. Felsőhajtott, mintha rég gyöttrő fájdalom hullott volna le róla, lehajolt, felvette terhét, és némán, határozott léptekkel távozott célja felé. Leib rabbi megparancsolta tanítványainak: „Kövessétek ezt az embert, és figyeljétek arra, amit tesz!” Amikor a szolgál után mentek, látták, hogy egy kereskedőhöz tartozik, akinek a piac végén volt áruival megrakott asztala. A férfi terhét a többi holmihoz helyezte, azután gazdjához lépett, ki éppen vásárlókkal beszélgetett és foglalatoskodott, s megvárta, míg az időt talált, hogy figyelmével ajándékozza meg őt. A tanítványok mesterük parancsa szerint közelebb húzódtak, hogy jól lássanak és halljanak. S hallották, amint a szolgál azt mondta urának, tüstént el kell mennie s odahagynia szolgálátát. Kérte, adná ki a bérét, mely munkája után jár. A kalmár haragosan és megvetően nézett a férfira, s ráparancsolt, hagyja a rossz vicceket, hisz nincs idő ilyesmire a vásári forgatagban. A szolgál azonban csak megismételte szavait. Ekkor rájött az úr, hogy a dolog komoly, és éktelen haragra gerjedt. Kiabálva lusta, semmirekellő szolgának szapult, ki cserbenhagyja urát, épp amikor a munka tornyosul, s kinek mikor semmi dolog nincsen, csak a zabáláson jár az esze, s más hasonló rosszakat mondott rá. Egy csoport ráérő alak, kikkel mindig tele a piac, megörülve a lármanak nyomban odafutott; s azután, minthogy a kereskedő jónak látta egyre csak jajveszékelnit és panaszkodnit, árusok és vevők is odahagyták helyüket, és jöttek, hogy lássák, mi lehet a kiabálás oka. A sok ember látványa csak még rosszabb hangulatba hozta a haragvót, és fogadkozott, hogy egyetlen fillér bért sem fizet. Megfordult ekkor a szolgál, anélkül, hogy tovább várt volna járandóságára, s csendben elment, amit a haragját mindegyre indulatos szavakba öntő kereskedő észre sem vett, a tömeg pedig nem törődött vele. Leib rabbi tanítványai azonban tüstént kiváltak a sokaságból, és a szolgál nyomába indultak. Amint mögötte mentek, észrevették, hogy az idegen, aki lidércfényként loholt előttük, s akinek lépteit a föld nem látszott többé föltartóztatni, halotti ruhában halad. A tanítványok megfogták egymás kezét, s így követték a vándort jó messziről, míg nem egyikük összeszedte bátorságát, hogy megállítsa és arra kérje, mondaná el, mi történt közte és a mester között, és miféle lény is ő, minthogy oly csodálatosan megváltozott, s oly csodálatosan viselkedett.

A férfi felemelte tekintetét a földről, és hagyta, hogy számtalan év szenvedéseitől elgyötört arcába nézzenek. Azután beszélni kezdett. Hangja olyan volt, akár azé a madaré, amely csak röptében érinti a fövenyt, arra vágyva, hogy mindjárt véget is vessen a pihenőnek és továbbszállhasson a szelekkel.

„Barátaim – mondta –, rég meghalt ember vagyok, s elmúlt megannyi földi esztenőd anélkül, hogy halálomról tudomásom lett volna. Lelkemtől elhagyatva, fölösleges tennivalóhoz kötődve, mit sem tudtam magamról, értelmetlenül keresztettem a világ ösvényeit. Ekkor szólított meg az áldott mester szava s térített eszméltre. Tudatta megszabadulásomat. Most megyek, hogy megágyazzam ott, ahol fekhelyem vár.” Így szólva eltűnt, s ott hagyta a tanítványokat a sötét utcán.

Ők pedig szorosan fogták egymás kezét. Tudták már, hogy csendes mesterük miért forgolódott a piacok és utcák lármapályájában.

Az angyal és a világ fölötti uralom

Történt, hogy az Úr akaratából, kinek keze minden dolgoknak kezdete és vége, mértéktelen szenvedés és gyötrellem borította el a földet. A levegőt könnyek súlyos párája ülte meg, s sóhajok lehelete homályosította el. Bánat telepedett magukra az égi trón körül álló seregekre is. Akadt azonban soraikban egy, kinek lelkét feldúlta az odalenn látott szenvedés. Midőn hangja a többiek énekébe vegyült, a kétség a hűséggel viaskodott benne, s lázadó gondolatait vakmerőn az Úrra emelte. Nem látta be immár, miért kell, hogy halál és pusztulás fűzzék egybe az események láncolatát. Egy napon azután, amikor alápillantva megérezte, amint a létező tekintete az övébe fúródik, szívébe markolt a zűrzavar. Kihúzta magát, s az Úr elé lépett, de torkára forrt a szó, amikor beszélni próbált. Az Úr azonban nevéen szólította, és megérintette ajkát. S az angyal akkor beszélni kezdett. Kérte, adná Isten egy esztendőre az ő kezébe a föld kormányzását, hogy annak javára igazgathassa. Megremegtek a fenti seregek e vakmerőségtől. Ám Isten mosolyára csakhamar felragyogtak az egek. Szeretetteljesen pillantott a követelődzőre, és kimondta az engedélyt. Az angyal pedig sugárzó orcával szállt tovább.

Egy éven át öröm és kellem köszöntött hát a földre. A fényes angyal megfélemledett, kínba dermedt gyermekeire öntötte jóságos szívének egész túlsorduló gazdagságát. A gyötrellem s a halál egyetlen kiáltása sem zavarta meg a mámoros harmóniát. Vasba fegyverkezett sötét társa, ki nemrég még zúgva viharzott át a legeken, most hivatalától megfosztva, leengedett karddal állt félre, kelletlen várakozásban. A föld pedig elébb virágos égben ringatózott, majd gyümölcsök terhe borította be. Amikor a nyár beérett, az emberek énekelve rajzottak az aransárga földekre – egyetlen halandó sem emlékezett hasonló áldásra. Eljött a szüret ideje, s majd szétrepedtek a falak, és megemelkedtek a tetők, hogy befogadhassák mindeme bőséget.

A fényes angyal büszke elégedettség dicsőségében élt. S bár eljött a nap, amikor az első téli hó beborította a határt, és az uralom visszaszállt Isten kezére, a javak oly mértéktelen gazdagságát ajándékozta a föld fiainak, hogy azok még sokáig örvendezhessenek adományainak.

Egy hűvös, év végi napon azonban ezerhangú jajkiáltás hallatszott az égre. Réműlten szállott alá az angyal a földre, s lépett – zarándok képében – az első útba eső házba. Kicsépték a gabonát, hogy lisztet őröljenek és kenyeret süssenek belőle – de jaj, a parázsról levett kenyér darabokra hullott, a darabok pedig élvezhetetlenek voltak: utálatos földízzel töltötték meg a száját. Így volt ez a második házban is és a harmadikban és mindenhol, ahová csak az angyal betette a lábát. Az emberek a földre vetették magukat, hajukat tépték, átkozták a világ királyát, aki szegény szívüket hamis áldással bolondította.

Az angyal elrepült, és mestere lábához vetette magát. „Uram – kiáltotta –, engedd megértenem, hol hibáztott erőm és figyelmem!”

Akkor felemelte Isten a hangját, s így szólt: „Az én dolgom, s egyedül az enyém elejítől fogva – ami, kedves cimborám, túlságosan nehéz és iszonyatos volna a te gyengéden adakozó kezednek –, hogy rothadással tápláljam és árnyékba borítsam a földet, hogy megszülethessen a magvakból, tehát hogy vérrel és fájdalommal termékenyítsem meg a lelkeket, hogy életre kelhessen belőlük a mű.”

Szécsényi Endre

AZ ALKOTÓ ÉS A TEREMTMÉNY

*„Fiery the Angels rose, & as they rose deep thunder roll'd
Around their shores, indignant burning with the fires of Orc”
(William Blake: AMERICA, A PROPHECY, PLATE 11)¹*

Történetünk a XVII. században kezdődik. Thomas Hobbes megírja a LEVIATÁN-t, a modern kori európai gondolkodás egyik legprovokatívabb filozófiai művét. Harc a Leviatánnal – akár így is jellemezhető az elkövetkező másfél évszázad gyakorlati filozófiája. Valójában napjainkig tart ez a küzdelem, csak már más neveken ismerjük elementáris rettegésünk tárgyát, akire ugyanakkor valamiképp rá vagyunk utalva. A harc kilátástalannak tűnik: különféle – és egyre újabb – „személlyel” bíró teremtményeink folyamatosan fölénk kerülnek, és pusztítanak bennünket, ha nem is mindig vagy nem is közvetlenül fizikai értelemben. Úgy tűnik, képesek vagyunk teremteni, azaz hordozunk magunkban egy démonikus képességet; rejlik bennünk valami, amivel képesek vagyunk uralhatatlannak bizonyuló lényeket létrehozni. Az iszony poétikája: írhatnánk egy alternatív esztétikatörténetet is, amely olykor egyáltalán nem klasszikus művekre támaszkodva mesélne arról a viszonyról, amelyet teremtményeinkkel alakítunk ki vagy vagyunk kénytelenek kialakítani: egy részben esztétikai, részben morális és részben politikai viszonyról. S persze hagyományosan magunkat is teremtményként szoktuk felfogni, így kifejlesztett vagy elgondolt eljárásaink visszahatnak az önmagunkról alkotott képre, arra, hogyan is gondoljuk el helyzetünket, miben leljük meg – vagy megtehetjük-e egyáltalán – azonosságunkat és szilárd körvonalainkat? A jelen esszé ennek a lehetséges történetnek három, egymástól bő másfél évszázad távolságban lévő állomását szeretné megmutatni, mondjuk így: az esztétika előtti, az esztétikai és az esztétika utáni fázisát; avagy: a jelzett viszony inkább politikai, inkább esztétikai s végül inkább morális aspektusát kidomborító változatát. Azért az kérdés marad, mitől is lehetséges ez a történet. Talán attól, hogy megírtam – *created by...*

I

1651: Hobbes LEVIATÁN-ja a modern kor nyitánya. Radikális szembehelyezkedés a reneszánsz humanizmussal, amely a maga összes keresztény platonikus, hermetikus, klasszikus retorikai és filozófiai tartalmával, szókészletével és bejáratott műfajaival meghatározta az európai gondolkodást a középkor végétől a XVII. század közepéig. S persze sok szempontból továbbra is, de a görög és római auctorokra, valamint művelődés- és életesményeikre való hivatkozás innen már valami újonnan kialakult ellenében történik. Többféle alakban bemutatható ez az ellentét: progresszivitás vs. konzervativizmus; radikalizmus vs. tradicionalizmus; ész vs. prudencia; logika vs. történelem; modern vs. antik stb. Hobbesnak már a mondatai is árulkodók. Stílus, amely radikalitásában és élességében nem ismer mértéket: valami nem emberi, valami mér-

sékleten túli szólal meg, az ész s nem a prudencia hangja. Kétségtelenül magával ragadó. Helyenként szinte démoni. Az értelem fényének és a rettegés sötétségének sajátos ötvözete: nyilvánvaló, hogy hiányzik ebből a világból valami, ami lekerekítene, megszelídítene, ami jótékonyan elfedné az érdekek közötti áthidalhatatlan szakadékokat, amitől megélhető lenne az egész. *Kíméletlenség*. E történetnek is ez lehetne az egyik kulcsszava.

Már az első lapon érzékelhető, hogy a szerzőtől nem idegen némi blaszfemikus hanghordozás: az embert látjuk, amint teremt, a szó szigorúan teológiai értelmében, tehát ahogy istenként működik: „...a[z emberi] művészet teremtette meg a NÉPKÖZÖSÉGNEK vagy ÁLLAMNAK (latinul: CIVITASNAK) nevezett nagy LEVIATÁNT, ez pedig nem egyéb, mint mesterséges ember, bár természetes mintaképénél – amelynek védelmére és oltalmazására szánták – jóval nagyobb méretű és erejű; s benne a szuverenitás a mesterséges lélek, amely az egész testet élettel tölti meg és mozgatja; [...] azok a szerződések és egyezmények, amelyek ennek a politikai szervezetnek egyes részeit létrehozták, összeillesztették és egységbe foglalták, Istennek a teremtés alkalmával elhangzott fiat vagy Teremtsünk embert szavaihoz hasonlíthatók.”²

E mesterséges ember (mint teremtmény) anyaga és alkotója is: az ember. Nem az az érdekes itt, hogy Hobbes az emberi testet használja az állam metaforájaként, hiszen ennek hosszú középkori hagyománya van, hanem az, hogy az ember isteni teremtő pozícióba kerül, s nem is akármit képes teremteni, hanem mindjárt (mesterséges) embert. Személyt, akinek akarata, emlékezete, értelme – s mindenekeft: ereje van. S aki együttal – szörny. Carl Schmitt, aki egy egész könyvet szentelt Hobbes főművének, azt rója fel szerzőnknek, hogy szerencsétlen metaforát választott:³ kár volt a szuverenitás szerinte helyes hobbesi koncepcióját ilyen rosszul megválasztott – ellenszenves és félelmet keltő – képpel elrontani, ezzel az irodalmias ötlettel az egész elgondolás reputációját tönkretenni. Az azonban kevésbé érdekli, hogy a hobbesi szuverenitás nem az ő *Ausnahmestand* idején döntő szuverenitása, amely időben előzi meg a jogrenddel jellemezhető állapotot, hanem a törvényes rend létrejöttének a priorija (miként nem beszélhetünk élő testről, pláne személyről lélek nélkül). A különbség fontos: Hobbesnál a szuverén fenyegető ereje mindent és mindig áthat – s mindig fenyegető is marad –, ha csökkentenénk, domesztikálnánk vagy jelentősen korlátoznánk erejét, akkor megszűnne – együtt az állammal, s beállna a teljes káosz, amelynél rosszabbat egy polgárháborút megélt politikus szerző nem tud elképzelni.

Aból az antropológiából, amelyet Hobbes kifejt, csakis egy szörny teremtése következhet, akkor is, ha a hagyományos „maga képére és hasonlatosságára” formulát, s akkor is, ha egy modern és pragmatikus „maga hasznára és túlélésére” formulát veszünk alapul. „Az [...] egyetlen személlyé egyesült sokaságot ÁLLAMNAK, latinul CIVITASNAK nevezzük. És így születik meg az a nagy LEVIATÁN, vagy hogy tiszteleteljesebben fejezzem ki magamat, az a halandó isten, amelynek – a halhatatlan Isten fennhatósága alatt – békénket és oltalmunkat köszönhetjük. Mert ennek a minden egyes állampolgár által ráruházott megbízásnak birtokában akkora hatalommal és erővel rendelkezik, hogy a megfélemlítés eszközével élve mindenki akaratát a belső békére és a külső ellenséggel szembeni kölcsönös összetartásra irányíthatja.”⁴

Kicsit sötéten kezdődik a modern államtudomány: egy mindnyájunk felett álló halandó istenként jellemzett állam képzetével, amely polgárai megfélemlítésével éri el, hogy azok többnyire jogkövető magatartást tanúsítsanak. A szörny ráadásul nem pusztán nálunk, egyedülálló polgároknál erősebb, hanem minden polgárnál. Mi alkotjuk, de az eredmény sokkal több lesz, mint az egyéni akaratok egyszerű összege. *Uralha-*

tatlanság – történetünk újabb kulcsszava. Az egymástól való félelem veszi rá a természeti állapotban élő embereket arra, hogy államot alkossanak, egymással kötött szerződésben lemondva természetes jogaikról és önző uralmi törekvéseikről; abban a pillanatban, hogy egyesülünk, élni kezd a szörny, fölébünk magasodik, s immár tőle rettegünk, nem pedig egymástól. A *homo homini lupust* felváltja a *homo homini deus*, még ha ez az isten halandó is. Hobbes szerint ez még mindig a kisebbik rossz: a legelvetemültebb zsarnok képében megjelenő államhatalom sem képes annyi szenvedést okozni az állampolgároknak, mint a nélküle visszaálló természeti állapot káosza.

A korlátozhatatlan és gyakorlatilag megtámadhatatlan szuverén hatalom, mesterseges teremtményünk lelke, az egyedüli garancia arra, hogy békében és biztonságban élhessünk. A rém folyamatos jelenlétével szemben egyetlen vigaszunk lehet: nem lát mindent, s nem is akar mindent látni. Engedelmisséget vár, az általa kibocsátott pozitív törvények – amelyek az igazságot konstituálják – tiszteletben tartását. De ezek a törvények legalább nem igénylik azt, hogy azonosuljunk velük: „Az állam törvényeiről ugyanazt mondhatjuk, mint a játékszabályokról: amiben a játékosok valamennyien megegyeztek, egyikük számára se lehet igazságtalan.”⁵ S az állam mint a törvények forrása mindnyájunk beleegyezésével jöhetett csak létre. A törvények mindenestre semlegesek, s kizárólag nyilvános cselekvéseinket és a köztéren tett megnyilatkozásainkat szabályozzák – igaz, azokat kökeményen. Ezzel szemben lelki és szellemi (magán)életünkre nem vetül teremtményünk roppant árnya.

Úgy tűnik, a XVII. század politikai elmélete különös vonzódást mutat a rémek iránt. Vegyük például James Harringtonot, aki Hobbes kortársa és politikafilozófiai értelemben ellenfele. Harrington az angliai klasszikus republikanizmus legismertebb és legnagyobb hatású teoretikusa, tehát egy olyan hagyományé, amely éppen a Hobbes szerint nem is létező *summum bonum*ot szem előtt tartó poliszpolgár eszményét és a neki megfelelő szabad és erkölcsös életforma fenntarthatóságát és üdvös voltát propagálja Arisztotelészre és Ciceróra hivatkozva. A szívünknek kedvesebb klasszikus eszmék ellenére, Harrington *OCEANA* című főművében olyan világ rajzolódik ki, amely nem sokkal barátságosabb a LEVIATÁN-énál. A téma egyik jeles történésze, Jonathan Scott még segítségünkre is siet, amikor a mű részletes elemzése után így fogalmaz: „Az *OCEANA* halott tájkép: egy politikai Frankenstein boncasztabról felemelkedő szörnyetege. Nem a természet utánzásának, hanem legyőzésének művészete. Szabadság és értelmes politikai cselekvés nélküli világ.”⁶ S valóban, Mary Shelley *FRANKENSTEIN*-je lesz majd a következő nagy pillanata ennek a történetnek a XIX. század elején. Addig azonban még történnie kell egy s másnak.

Itt van mindjárt a másik oldal: hogyan viszonyulhat az ember mint teremtmény alkotójához, azaz az Alkotóhoz. John Milton és az ő különös *ELVESZETT PARADICSOM*-a még mindig a XVII. századból. „*Did I request thee, Maker, from my clay / To mould me man? Did I solicit thee / From darkness to promote me?*”⁷ – ezt az idézetet választja majd Mary Shelley is emlegetett regénye első kiadásának mottójául. Mindazonáltal nem Ádám alakjához kötődik az a hosszan tartó intellektuális izgalom, amelyet a mű kiváltott, hiszen Ádám látszólag kihívó kérdései ellenére is az alázat mintaképe marad. Közhely, hogy a vélhetőleg szociniánus Milton keresztény eposzában a Sátán, a bukott angyal az igazi főhős, a szimpátiánkat kiváltani képes lázadó, aki a göggel és önkénnyel jellemezhető isteni autoritás ellen lép fel. Az Atya határozottan háttérbe szorul lázadó teremtményével szemben: persze csak „esztétikailag” s nem teológiailag. Vagy mondhatnánk: politikailag. Milton élete mindenestre azt mutatja, hogy rosszul tűrte a des-

potikus hatalmat, s adott esetben tenni is hajlandó volt ellene, nem is keveset. Mindenesetre az eposzbéli Sátán az intellektuális korlátok és a politikai tekintély ellen lázadó szabadgondolkodó prototípusa lesz. A XVIII. század közepétől kezdve a „miltoni” jelző, mint Lord Byrontól tudjuk, a „fenséges” szinonimájává válik. A fenséges, amely elévülhetetlen érdemeket szerzett a (neo)klasszikus poétikák lebontásában és a modern esztétikai diskurzus kialakulásában, s amelynek leírásaiban eleinte inkább a képzelet *szabad* szárnyalása volt a hangsúlyos elem, a század közepére a rettegéssel kerül szoros kapcsolatba. Elég, ha Edmund Burke „*élvezetes iszonyára*” (*delightful horror*) vagy e derék ír hatására esszéíró Kant „*irtózáttal elegyes gyönyörére*” (*Wohlgefallen mit Grausen*) gondolunk. Vajon a XVIII. századi fenségesélménynek is köze volna az alkotó-teremtmény viszonyhoz? Túl azon, hogy kis erőfeszítéssel a világon minden mindennel összefüggésbe hozható, ha irányt váltunk, és egy pillantást vetünk arra, a nagyon sokrétű eszmetörténeti folyamatra, amelyben a modern est formálódik ebben a században, akkor látható, egyrészt, hogy ez a formálódási folyamat sok szempontból (újra)teremtése önmagunknak. Másrészt, hogy a pozitív, „építő” tendenciák mellett szükségképp destruktív, sötét erők is feltűnnek, amelyek újrarajzolják az individuuum létezése és a semmi határvonalát. A fő színtér: a század regényirodalma; a „szentimentális” regények, különösen a levéregények, valamint – a gótikus rémregények.

William Beckford, Matthew Gregory Lewis és mindenekelőtt Ann Radcliffe neve ma már elég keveset mond. Regényeik a rettenetes, az iszonyatos iránti (esztétikai) érzékenységnak, a borzalmas iránti különös áhítatnak a termékei. Miért vonzódik Watteau, Boucher és Zoffany százada sötét erdők baljós rejtelseihez, lidérces barlangokhoz, éjfélti temetőkhöz, kísértet járta romokhoz és sötét fürgetegekhez – kérdezi Mario Praz. S a válasz: feminin jellege miatt.⁸ E regények azt a mindent átható metafizikai aggodalmat tükrözik, amely létezésünk tünékenységének és talajtalanságának tudatából táplálkozik, s lelkünk ama tendenciáit, amelyek a nemlétezésbe, a semmibe rohannak – röviden: az *animusban* rejlő *animát*. Ann Radcliffe UDOLPHO REJTELMEI című regénye különösen érdekes lehet számunkra. A borzongató, rejtelmes történetek, a kísértetek valójában a túlérzékeny főhősnő, Emily lelkének eseményei, érzései, „képrázatai”: azaz teremtményei. Szellemek népesítik be a mindennapok színtereit: távol lévő szerelmének és halott apjának árnya kísért. Az elmúlástól, pusztulástól, végleges elszakadástól, felejtéstől rettegő lélek olyan világot épít önmaga köré, amely számára valóságosabb és maradandóbb a fizikai realitásnál. A hagyományos gótikus rémtörténetekben a természetfeletti tör be otthonos és ismerős szféránkba, Radcliffe-nél szó sincs transzcendensről: otthonos világunk kap rejtelmes, spirituális aurát.⁹

II

1817: Mary Wollstonecraft Shelley befejezi FRANKENSTEIN VAGY A MODERN PROMÉTHEUSZ című regényét. Ezt, bár számos lényeges eltérést mutat, a gótikus rémregények örökösének szokták tartani. A történet unalomig ismert, bár mára már inkább csak többé-kevésbé sikerületlen feldolgozásaiból. Victor Frankenstein az élet titkát kutatja, s megtalálja. Megszerzett (isteni vagy démoni?) tudását azonnal fel is használja: életet ad egy (emberi?) lénynek. Abban a pillanatban, amint felemelkedik a boncasztról, alkotója halálosan megrémül. Teremtményét pusztán *esztétikailag* itéli meg, s olyan irtózatossá találja, hogy inkább elmenekül a közeléből. Megtagadja „gyerme-

két”, magára hagyja, annak magánya pedig végzetesnek bizonyul. Hiszen alkotóján túl, később, a De Lacey család képében az egész polgári társadalom, Frankenstein doktor bájos unokaöccse képében pedig az ember (a maga gyermeki romlatlanságában) is rémülten fordul el tőle: a lény annyira iszonyatos, hogy fel sem merül emberként, azaz erkölcsi lényként való kezelése. Érdekes filozófiai probléma, hogy elképzelhető-e olyan fokú vagy olyan típusú rútság, amely már nem tolerálható, amely nem bocsátható meg, amelytől nem lehet eltekinteni viselője jóindulata és ártatlansága, sőt nemes tettei ellenére sem? Hogyan néz ki a teremtmény? Nem tudjuk pontosan. Mary Shelley leírásából nem sok derül ki: alakjának voltak impozáns, sőt szép részletei, de „*e pompás részleteknek ijesztően ellentmondott ráncos képe, egyenes, fekete ajka s vízenyős tekintete, amely majdnem ugyanolyan színű volt, mint a szürkésfehér szemgödör, amelyben ült*”.¹⁰ Tehát a legszönyösebb: a teremtmény szeme! Ez a pont nagyon fontos lesz még.

A lénynek, aki „*a teremtés mocskos műhelyében*” készült, valójában semmi bűne nincs, mint később tőle megtudjuk, elméje valójában *tabula rasa*, amelyet a külvilágból szerzett tapasztalatokkal rendez be fokozatosan – teremtője vesztére és John Locke nagyobb dicsőségére. Pusztán csúf: „*Nincs halandó ember, aki elviselte volna annak az arcnak az iszonyúságát. Egy életre keltett műmia nem lehet oly ocsmány, mint az a nyomorult*” – mondja a büszke alkotó. Vagy unokaöccse gyilkosaként megpillantva: „*Nem lehetett nem fölismernem. Egy villám fénye megvilágította, s így világosan láttam. Roppant termete, torz tartása, embertelen csúfsága nyomban elárulta: ez az a szörnyeteg, az a mocskos démon, aki tőlem kapta az életét.*”¹¹

A „*Dante képzeletét*” is meghaladó rútsága miatt, s kizárólag emiatt, kitaszított és magányos teremtmény, aki pedig kezdetben valóságos széplélek (a PÁRHUZAMOS ÉLET-RAJZOK-on, az ELVESZETT PARADICSOM-on és a WERTHER-en kulturálódik, és a már-már bántón idillinek lefestett De Lacey család lopva élvezett társaságában szocializálódik) ördöggé válik: „*mint az ősdémon, a poklot viseltem magamban*”¹² – mondja a lény, amiből láthatjuk azt is, nemhiába olvasott Miltont. Elszabadulnak pusztító indulatai, hadat üzen az „*emberfajnak*”, de elsősorban teremtőjének. Innen már egymást követik a rettenetes események és a világot átszelő eszelős üldözés. A teremtmény ugyanis kiváló pszichológusnak bizonyul, nem az alkotót magát, hanem szeretteit pusztítja el, hogy ő is átélhesse az egyedüllét rettenetét, hogy szenvedései megnyúljanak és minden képzeletet felülmúljanak. A lélek és nem a test ellen támad – valóban *modern* gondolkodó. Alkotó és teremtménye egymásra vannak utalva – érzelmileg is; sorsuk közös (ennyiben persze egyikük sem társtalan): a végletes, burke-i értelemben fenséges magány és a mélység nélküli szenvedés.

Az esztétikai megítélésnek itt szinte ontológiai státusa van. Másként nem volna érthető az az elutasítás és kirekesztés, amelyben a teremtményt részesítik az őt megpillantó emberek. Talán innen válaszolható meg a fentebb felvetett, az abszolút rútságot érintő kérdés. Mary Shelley szövege több szinten is hangsúlyozza, hogy az esztétikai élmények, az olvasmány-, de mindenekelőtt azok a tájélmények, amelyek szereplői életének keretét alkotják, meghatározók lelki fejlődésük szempontjából: személyiségük formálódását nem lehetne megérteni az esztétikai tapasztalatok meghatározott sorozata nélkül. Minden, ami releváns az ember életében, esztétikai jellegű. A megteremtett lény pedig visszataszító, valójában nem egyszerűen csúf, hanem *undort* keltő (miként Kant is ezt tartja a rút ama fajtájának, amely a széppel ellentétben áll), valami, ami az emberi szférából kivetendő, mert annak destrukciójával fenyeget. Az esztétikai agresszió egyben az emberi társadalom elleni agresszió is. Paradox (vagy in-

kább: tragikus) módon, persze, éppen a kitaszítás indítja el a teremtményt azon az úton, amely pusztító démonná teszi. Akik megpillantják a lényt, nem is mérlegelnek: ítéletük azonnali és megfellebbezhetetlen. A teremtmény látványa túl van azon, amit egy esztétikailag nevelt ember még el tud viselni.

Dr. Frankenstein óriásit hibázott: teremtése esztétikailag bukott meg. Erre utalhat a regény alcíme: „*modern Prométheusz*”. Prométheuszt mint az ember szobrását inkább teremtménye morális defektusaiért volt szokás felelőssé tenni,¹³ Frankenstein doktor ebben nem marasztalható el, annál inkább az esztétika oldaláról. Nem az a fő baj, hogy mivel a teremtmény nem az Alkotó műve, szükségképp nem érzékelhetjük azt a (neo)platonikus szépséget, amelynek az isteni ősforrásból kiáradva kellene rajta előmlenie; hiszen a XVIII. század végére már az Ő kreatóri tevékenységének eredményeit sem mindig látják ilyennek. Gondoljunk csak Blake tigrisére és a „*fearful symmetry*” fordulatára:¹⁴ „*Did he smile his work to see? / Did he who made the Lamb make thee?*”¹⁵ – a sorok hátrorzongatóan gyönyörűek, a kérdés pedig megrázó: mintha az isteni kéz nyomait nem mindenütt tudnánk maradéktalanul és idvezült mosollyal élvezni. A nem e világi szépség nem feltétlenül embernek való. Lehet benne valami félelmetes. Frankenstein teremtménye – ha felhasználjuk a hagyományos hierarchiát – nem fellelte van az ember lakta szférának, a szépség, a társas szenvedélyek szervezte otthonos világnak, hanem alatta. De úgy tűnik, mindegy is, van-e ilyen hierarchia: bármerre „haladjuk is meg” jól ismert, domesztikált világunk határait, valami iszonyatosba és uralhatatlanba ütközünk. Különbösen is ki tudja, hogy néz ki egy szeráf? Tényleg *szebb-e* dr. Frankenstein tákolmányánál? Ezek persze már nem a regény kérdései.

Kapunk egy kissé szájbarágós theologico-esztétikai magyarázatot is: „*Isten a maga irgalmában az embert szépre és vonzóra teremtette – elmélkedik a teremtmény alkotójának okulására –, önmaga hasonlatosságára, de az én alakom a te torz másod, s attól, hogy hasonlít rád, még visszataszítóbb.*”¹⁶ Mindez akár így is lehet, de talán nem az az igazán érdekes, hogy az Isten teremtette ember magában hordozza az *imago Dei*t, a szerencsétlen lény pedig ehhez képest már csak egy másodlagos vagy „rontott” képmást, öntelt és mohó véges alkotójáét. A probléma inkább az, hogy *más* képre vagyon teremtve, s ehhez képest irreleváns, hogy ez a kép milyen viszonyban van az *imago Dei*vel. Az esztétikai ítéletek inherens társiassága – Burke-nél és még inkább Kantnál – azt jelenti, hogy a szépre és a domesztikált fenségesre vonatkozó ítéleteink feltételeznek és egyben fenn is tartanak egy közösséget, mondhatnánk úgy is: a kulturális közösségünket. A polgári társadalom, ahová a szegény lény vágyakozik és a *sensus communis*ként működő esztétikai ítélőerő, az ízlés kölcsönösen összefüggenek. Burke-nél az ízlést – amelynek tekintetében az emberek között nagyobb egyetértést vél felfedezni, mint az észre tartozó kérdésekben – az ember pszichofizikai konstitúciójából egyértelműen levezethető törvények szabályozzák; s a pszichofizikai kiépítettség, természetesen, az Alkotó műve. Kantnál bonyolultabb a helyzet: ízlésítéleteink kimondásakor figyelembe vesszük mások lehetséges ítéletét, de – miként Alfred Baeumler felhívja a figyelmet – ez nem azt jelenti, hogy mindenkor a közmegítéléshez alkalmazkodunk, inkább azt, hogy a mindnyájunk lelkében ideálként lakozó „*Menschheit*”-ra tekintünk, s ez lesz ízlésítéleteink általánosértvényűségének az alapja; mások véleményéhez már csak azért igazítjuk meghozott ítéleteinket, hogy érthetők maradjunk.¹⁷ De ha dr. Frankenstein teremtménye önmagába tekint, egészen másmilyen ideált kénytelen ott megpillantani; hogy pszichofizikai felépítésének másságáról ne is beszéljünk. Szörnyünk nyugodtan olvasgathatta volna A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJÁ-t, de döbbenet el kellett volna dobnia

AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁ-t, hiszen kénytelen lett volna felismerni, hogy esze miatt ugyan erkölcsi lény, de „esztétikai”, s ami itt ugyanaz: társadalmi lény szükségképp nem lehet. Az emberek ízlésközössége őt csak undorítóan rútnak képes látni – még jó, hogy nem akadt a kezébe Kant az erdőben, ahol egyéb olvasmányait is találta! A teremtménynek, s a regény végére alkotójának, reménytelen és áthidalhatatlan magánya – amely Burke szerint alig jobb a halálnál – azt az iszonyattal jellemezhető fenségest jelenti, amely az otthonos társas világ szépségének ellentéte, s amely végső soron ez utóbbi törékenységére és tűnékenységére is figyelmeztet.

Már a XVIII. század legelején megfogalmazódik Lord Shaftesbury szkeptikus filozófusa ajkán a félelem, hogy mi van akkor, ha a világrendet kutató lelkesült emberi lélek semmit sem talál: „...ez [lelkek] melankóliája akkor, midőn hasztalan kergetvén a legmagasabb rendű szépséget, sőtétbe borító felhőkre talál. Szörnyek lépnek elő, nem Libia sivatagjaiból, hanem jóval szaporábban az emberi szívből, és elborzasztó [horrid] látványukkal tisztátalan képet vetítenek a természetre. Ő, a védtelen (amint képzelik), és ily abszurd módon működő, megvetés tárgyává lesz, a világ kormányzása kétségbe vonatik, az istenséget pedig semmissé teszik.”¹⁸

A folyamat szinte pontosan így zajlik majd le a nemes lord minden erőfeszítése ellenére. A kozmikus támpontjait vesztett modern lélek felfedezi saját sötét oldalát, és kivetíti a természetre, így teremti meg szörnyeit, amelyek egyszerre vannak odakint és idebent, s amelyek végső bizonytalanságának és magányának a képei lesznek. S egyúttal istenképmás voltának torzképei. A gótikus regények, mint fentebb már kiderült, ebben a pszichológiai térben jelennek meg, illetve jelölik ki egyúttal ezt a teret. Lelki jelenségekről van szó; leginkább a túlérzékeny, sőt hisztérikus, női lélek teremtményeivel benépesített sötét és kísérteties világról. A „*pszichikus valóság lép a figyelmen kívül hagyott anyagi valóság helyére*”¹⁹ – mondja majd Freud, de ő már egy teológiai, metafizikai kifejezésektől megfosztott, mondhatnánk, teljesen szekularizált lélektani beszédmódban. Freud itt E. T. A. Hoffmann A HOMOKEMBER című novellájából kiindulva elemzi a lidércesen hátborzongató (*das Unheimliche, the uncanny*) fogalmát. Az iszonynak ez a fajtája túl van minden eddigin. Az *Unheimliche* nem a burke-i értelemben vett fenséges rettegés vagy iszony, amely az önfenntartási ösztönünket stimulálja édes-borzongatóan. Itt ugyanis már nem természeti (metafizikai), vagyis pszichofizikai lényként merül fel az átélő szubjektum, nem is pusztán önmagát kiművelő (vö. *Bildung*), elmesélő, létrehozó, megcsináló modern egóként, hanem saját tudatalattijának mélységes és sötét szakadéka felett lavírozó személyiségként. Freud az animizmus már régen „meghaladott” ősi örökségének felidéződését (például halottak életre kelése) nevezi az *Unheimliche* egyik forrásának. Az ettől élesen el nem választható másoknak viszont az elfojtott gyermekkori kasztrációs félelmet vagy az anyaméhet (vö. *un-Heim-lich*) idéző fantáziaképek váratlan újramegjelenéseit. Másként fogalmazva: az *unheimlich* élmény valami olyanal kapcsolatos, amiről azt hittük, már réges-régen bezártuk lelkünk egyik eldugott zugába, azaz uraljuk, s hirtelen kiderül, hogy uralhatatlan. Kísértetiesen hátborzongató, amikor valami, ami minden iszonyú titokzatosága mellett alapvetően ismerős, lelkünk legmélyebb, „legősibb” rétegébe ágyazott – elszabadul.

Hoffmann novellájának főhőse, Nathaniel, szemének elvesztésétől retteg, rettegésének gyökere a gonosz apafigura (Coppelius ügyvéd, későbbi felbukkanásakor: Coppola optikus) képéhez kötődik. Freud szerint ez a valójában kasztrációs félelem tör elő újra és újra lidércesen hátborzongató hatást váltva ki hősünkben, vezet aztán sze-

mélyiségének széteséséhez s végül halálához. Történetünk szempontjából Nathanielnek az Olimpia baba iránt érzett szerelme a legérdekesebb. A Spalanzani professzor és Coppola által gyártott automata iránti lángolása elhomályosítja korábbi szerelmi érzését; s a „lány” mechanikus szerkezetként való felismerése (ami egyúttal saját szeme elvesztésének rettenetét is újra felidézi) lesz a novella egyik leghátborzongatóbb jele. Freud értelmezésében: „*A professzor mint az apasorozat egy darabja lép fel, Coppolát pedig Coppelius ügyvédként ismerjük fel. Ahogy annak idején a titokzatos tűzhelynél dolgoztak [ti. Nathaniel igazi apja és az ügyvéd], úgy készítették el együttesen Olimpia babát, a professzort egyenesen Olimpia apjának nevezik. A kétszeresen közös vonások az apa-imágó meghasadásainak mutatják meg őket, azaz hogy a mechanikus és az optikus nemcsak Olimpia, hanem Nathaniel apja(i) is. [...] Ez az automata baba nem lehet más, mint Nathaniel kora gyermekkori, apjával szembeni feminin beállítottságának materializációja. [...] Olimpia nem más, mint egy Nathanielről leválasztott tünetegyüttes, ami személyként áll vele szemben, ennek hatalma az Olimpia iránti értelmetlen kényszerszerelmben jut kifejezésre. Joggal nevezzük ezt a szerelmet narcisztikusnak, és megérthetjük, miért távolodik el valós szerelmének tárgyától.*”²⁰

Olimpia kettős értelemben is személyként megjelenő konstrukció: egyrészt embert imitáló (attól szinte megkülönböztethetetlen) automata, másrészt – mint szeretett lény – egy elfojtott infantilis rettegésektől feszülő, súlyosan sérült psziché terméke: egy önálló személy ugyanebben a lélekben. Ezt az *unheimlich* élményt hősünk nem sokkal éli túl: Olimpia lélek nélküli szerkezetként való felismerése általában az emberi lény megkülönböztethetőségét teszi kétségessé; szerelmének céltévesztése pedig saját ép személyiség voltának, személyisége integritásának illúzióját rombolja szét.

Szemek, humanoid automaták, az önazonosság lidércesen hátborzongató megkérdőjelezése – szinte minden együtt van, hogy történetünk utolsó állomásához ugorhassunk.

III

1982: Ridley Scott amerikai rendező, a jó nevű sci-fi szerző, Philip K. Dick VILLANY-BIRKÁKKAL ÁLMODNAK-E AZ ANDROIDOK? című regényét felhasználva, megalkotja a '80-as évek egyik *cult movie*-jét: a BLADE RUNNER-t.²¹ A film, miközben ráfizetés, kisértet kultusszá válik. Klubok, vitakörök, internetlevelezési listák jönnek létre, ahol az érdeklődők/rajongók mind a mai napig vitatják a film rejtélyeit, pontosítják a forgatókönyveket, összehasonlítják a mű különböző változatait, s kicserélik reflexióikat. Legendák terjednek, például egy sehol be nem mutatott háromórás változatról. Interjúk mindenkivel: a rendezővel, a főszereplőkkel, a regényíróval – ezek többnyire egymásra záródnak, semmi nem lesz világosabb általuk, így csak tovább erősítik a kultuszt. Talán nem is pusztán üzleti fogások ezek; a film valóban zaklatottan született, vita volt a rendező és az első forgatókönyvíró, a rendező és a producer, majd a rendező és egyes főszereplők között; menet közben változott meg a koncepció; majd a producer kikényszerített egy happy endes változatot is az amerikai mozik számára (amelynek szintén több módosulása van); ehhez képest koncepciózusnak tekinthető az utolsó, 1992-es, ún. „rendezői vágás” stb. A BLADE RUNNER nagyrészt véletlenek meghatározta keletkeztörténetét akár emblematikusnak is láthatjuk: több forgatókönyv létezik, nincs végső koncepció, nincs értelme „eredetiről” vagy szerzői autoritásról beszélni; a nyilvánosság előtt zajló viták, veszekedések és dicsőítések – azaz a recepció – elválaszthatatlanul a „mű”-höz tartoznak, ami így belőlük és általuk él. Szétfolynak, eltűnnek a műalkotás hagyományos keretei.

A filmnek tehát kezdettől fogva megpróbáltatásokon kellett átesnie, s mindezt túl-élnie, sőt mindettől megemelkednie – története egyfajta passiótörténetté vált, az önazonosságért és (egyben) az életért folytatott küzdelem metaforájává, azaz a filmben elmondott történet metaforájává is. Mondhatnánk azt is, hogy nem érdemes túl komolyan venni ezt a mozit, végső soron egy lapos amerikai produkció (*horribile dictu*: akciófilm), amelyet számos véletlen körülmény összjátéka folytán rejtelmes köd övez, s ebből él, miközben három közhelyet ismét el, s – főként a belezsúfolt szimbólumok és utalások okozta jótékony homály révén – úgy tesz, mintha mély értelmű volna. S az áhítatos befogadó is úgy tesz, mintha értené, miről van szó, vagy legalábbis volna tétje annak, hogy egyszer majd teljesen megérti – kérdés persze, lényegesen különbözik-e ez a klasszikus művek befogadásától. Mindazonáltal könnyen lehet, hogy tényleg bővíval állunk szemben. Ha azonban hatását nézzük, kétségtelennek látszik, hogy beletalált valamibe.

Miért tart sokakat lázban ez a film? Miért gondolják, hogy megtudható belőle valami fontos – önmagukról, a világról, a kultúráról, amelyben élnek –, valamiféle igazság? Miért gondolják, hogy ha egyre nagyobb felbontású képeket rajzolnak róla maguknak, akkor felfedődik valami, valami lényeges, ami korábban nem látszott – ahogy a film elhíresült fényképanalízis-jelenetében? Mintha nem volna mélysége e műnek sem, mintha végtelenül nagyítható volna, s egyszer csak megpillanthatnánk... – valamit vagy valakit? Mi ad hitelt ennek a filmnek, miért nézhető úgy, hogy valamiféle kapu egy magasabb/mélyebb igazsághoz? Egyik kézenfekvő magyarázat lehet az, hogy kulturálisan belénk ágyazódott, ha tetszik, archetipikus figurákat, viszonyokat, sémákat érint meg és értelmez újra. Ezek között szerepel az alkotó és teremtmény viszonyának és a teremtmény önazonosságának kérdése. Ráadásul – talán túlságosan is – könnyen észrevehetőek a film utalásai Miltonra, Blake-re vagy éppen E. T. A. Hoffmannra.

Replikánsok: olyan ember alkotta android robotok, akiket az új világok meghódításához szükséges emberfeletti megpróbáltatások elviselésére terveztek. Legfejtettebb változataikat pedig már csak a Voight–Kampff-féle rafinált empátiaesztét – amelynek fontos része, hogy monitoron figyelik a vizsgált alanyok szemének rezdüléseit – lehet megkülönböztetni a homo sapienstől. „*More human than human is our motto*” – embe-rebbet az embernél, hangzik a replikánsokat gyártó Tyrell cég jelmondata. A számukra tiltott Földre visszatérő, lázadó hat replikánst – mint bukott „tűzangyalokat”, akik olykor Blake-parafrazisokat szavalnak – Roy Batty (Rutger Hauer) vezeti, aki az *Übermensch*hez társuló összes közhelyes elvárásunkat kielégíti: germán típus, magas, erős, szőke, rendkívül intelligens (gondoljunk csak az elmaradhatatlan sakkjátszmára, amelyet az alkotóval vív, hogy találkozhasson vele, s amely, nem véletlenül, a híres múlt századi *immortal game* megismétlése), kiméletlenül céltudatos és elszánt. Ezek a teremtmények négy évig élhetnek csak, s több életet akarnak az alkotótól, azaz dr. Eldon Tyrelltől (Joe Turkel) – „*I want more life, fatherfucker*”²² –, aki, mellesleg, az *Olympia South* városrészben lakik. A *NEXUS 6* típusú rebellis replikánsok találkozni akarnak teremtetjükkel – ismerős vágy.

A nehézségek ellenére a találkozó sikerül, s rövid erkölcsi, majd genetikai disputa után az alkotó fizikai elpusztításával zárul: hatalmas, szemét zavaróan felnagyító szemüvege benyomatik a kisagyáig, *well done* – hol vagyunk már az Alkotó szellemi vizsgálásától vagy akár dr. Frankenstein lelki megsemmisítésétől! A Tyrell-művek gigan-tikus piramisában lakozó Urizent elemésztí Orc, az (itt: félve előre kalkuláló) Értelmet

a Tűz, a parancsolatokat adó, törvényekkel korlátozó és mérnökként tervező teremtőt a lázadó, a jón és rosszon túlról érkező „*halandó isten*” – a Blake-et idéző profetikus üzenet elég könnyen dekódolható: új világkorszak közelít, a kataklizma elkerülhetetlen. A „*biomechanika istenének*” – ahogy Batty szólítja Tyrellt – kissé gusztustalan kimúlását hamarosan követi legsikerültebb teremtménye halála is, furcsa, túlságosan is *emberi* halála. A film *szenzimentalizmusa* e jelenetnél ér a csúcspontjára.

Batty Luciferként érkezik a Földre, az utolsó jelenetekben Krisztusként szenved (a beállni készülő halált a tenyerébe szúrt vasszög okozta stimulációval próbálja késleltetni), majd – a szó fizikai értelmében – megmenti Deckardot (Harrison Ford), az életére törő fejdáaszt. Egy szó szoros értelemben vett *Saviour* – ez az egyik leghíresebb jelenet: fél kézzel, tenyerében a szöggel, emeli ki a szakadékból a halálra remült fejdáaszt. Batty halálát az jelzi, hogy a kezében tartott fehér galamb elrepül – s eltűnik, mint a „*könnyek az esőben*”. Talán már kicsit csömörünk is van a keresztény szimbolikától (pedig még meg sem említettem a lépten-nyomon előbukkanó origami-unikornisokat és egyéb számos apróságot). Alkotó és teremtmény viszonyának története mindenestre itt erőteljesen átmoralizálódik. Batty és Tyrell beszélgetése is érint hagyományos (keresztény) erkölcsi témákat (elkövetett bűnök és megbocsátásuk emlegetése, az atyafiú viszony hangsúlyozása stb.), de talán még tanulságosabbak azok a mondatok, amelyekkel Batty az amúgy teljesen elnémult Deckardot bombázza párbajuk közben; ezek talán a legszebbek: „*Not very sporting to fire on an unarmed opponent. I thought you were supposed to be good. Aren't you the man?!*”²³ Gyilkos irónia egy gyilkossal szemben. Ki az ember ebben a játszmában? Kiben van több empátia? Kiben van több nemesség, tartás? Ki méltóbb az ember névre? – már ha a szón erkölcsi létezőt értünk (függetlenül biológiai kiépítettségének esetleges mesterségesességétől) és nem pusztán természet adta genetikai kódot. A válasz aligha kétséges. Érzelmi, sőt érzelmes megnyilvánulásokat jószereivel csak a replikánsoktól látunk, ahogy valamiféle intelligibilis világ létezését sejtető tetteket is, még ha ott vélhetőleg nem is a *mi* eszméink lakoznak. Kétségtelen, hogy Batty a film főhőse, ahogy Miltonnál a Sátán, halála után nincs is már mit mondani. A rendezői vágás talán azért választotta azt a megoldást, hogy egyszerűen abba hagyja a történetet: Deckard és Rachael (Sean Young) belép a liftbe, becsukódik az ajtó, s itt véget ér a mozi (amúgy is kínos kiaknázni ezt a kicsit suta „szerelmi szálát”, ahogy a happy endes változatok teszik).

Nincs vigasz: az emberi(bb) lélek valójában a szüntogenetikusan android robotokban lakozik, akik meghalnak; halhatatlan teremtő pedig nem létezik. Eljövendő halálunk, amelyet valamilyen formában teremtményeink hoznak ránk, pusztán fizikai, visszatartó és ráadásul még érdektelen is lesz. A világtörténelem logosza „átcsapott”: immár nem az emberiség az alanya, hanem az „emberebb emberiség”. Nekünk csak a sötétség és az eső marad, valamint a mély és rosszat sejtető félelem, hogy akkor most mi jöhet? Tűzangyalok? A végén mégiscsak Bruce Willisre fogunk szorulni? – az persze már egy másik mozi.

IV

Hobbesnál a Leviatánt azért teremtjük, hogy mindnyájunknak legyen kitől félni. Fizikai fenyegetése nyugodt életünk szükséges – a priori – feltétele. Nincsenek szép látzatok, amelyek elfednék a karnyújtásnyira lévő rettenetet. Frankenstein doktor esztétikailag tökéletlen teremtménye undorító megjelenése miatt szükségképp kitaszít-

tatik az emberi világából, a szép látszatok otthonos, polgári világából. Démoni pusztítása rávilágít az időközben eltelt másfél száz év alatt szőtt szép leplek mögött meghúzódó iszonyatra, hogy a féktelen barbárság vagy a halálnál alig jobb végletes magány továbbra is a közelben leselkedik. A halandó isten csak fizikailag fenyegetett minket, dr. Frankenstein lénye inkább lelkileg: egyrészt alkotója pszichéjét pusztítja, másrészt azt a hitünket és általános érzésünket, hogy társas világunk életünk biztos és végző keretét alkotja. Dr. Tyrellék tanulni próbáltak abból, hogy teremtett lényeink elszabadulhatnak és ellenünk fordulhatnak: eleve a rettegés határozta meg a teremtést, ezért lett szándékosan tökéletlen, ezért „építették be” a négyéves élettartamot. Az alkotó itt már eleve elfordult teremtményétől. A legsikerültebb replikánsok szebbek, erősebbek és nemesebbek az őket uralni akaró alkotójuknál és elpusztítani akaró fejedelmeknél. Lemészárlásuk brutális gyilkosságnak tűnik, s nem elszabadult eszközök likvidálásának: a barbár sapiens – átmenetileg – végez nemesebb utódjával. Frankenstein doktor még tragikus, fausti alak; Tyrell doktor már csak kisszerű, számítógépes és viszataszító figura. Jól nézünk ki.

Míntha az egész modernség a XVII. század óta jórészt arról szólna, hogy személyként megnyilvánuló teremtményeink pusztítanak bennünket: fölébünk nő az állam, amelyet mi alkottunk (Hobbes), a történelem, amelyet mi csinálunk (Vico), saját egónk, amelyet mi formálunk, majd selfünk, amelyről kiderül, hogy önálló személyekre esik szét (Freud), s általában a felhalmozott (természet)tudományos tudás, amikor teremteni kezd. Pedig ez nagyon veszélyes pálya, hiszen még az isteni teremtés sem nevezhető maradéktalanul sikeresnek. Gondoljunk csak Milton lázadó angyalaira! Már a lázadás ténye valami alapvető tökéletlenségről tanúskodik; a rebellió eltiprásának módja pedig végképp. Hiszen nem az lenne-e a méltó megoldás, hogy az eltévedt teremtmények megtérnek, azaz belső átalakulás után újfent elismerik a legfőbb autoritást? Nem ez történik: brutálisan elnyomatnak, ami nem túlzottan nagy siker, ha a másik oldalon az omnipotencia áll. (Eltiporni lehet bennünket, de legyőzni nem... – erre szoktunk olyan büszkék lenni.) Nem mintha ilyen messzire kellene menni a veszély megpillantásában. Legalább Freud óta tudjuk, hogy fiaink igenis ránk, alkotójukra törnek. Belőlünk lettek, s a hullákon akarnak felnőni. Mindenekelőtt kell nekik a nő, aki a miénk, majd a lehetőség, a hely, a hatalom. Nem *tetszünk* nekik. Nem kérték életüket, mégis iderángattuk őket a semmiből. Miközben nem garantálhatjuk, hogy boldogok lesznek, hogy jól fogják magukat érezni, hogy mindig kellőképpen szeretni fogjuk őket, és gondoskodunk róluk, hogy értelme lesz az életüknek stb. Egyszer csak egyedül találják magukat, számkivetetten, boldogtalanul. Úgy érzik, alkotójuk elfordult tőlük, hiszen világossá válik számukra az, hogy létrehozójuknak semmi sincsen igazából a hatalmában, semmi biztosat nem tud mondani vagy nyújtani. Akkor meg mit akar? Pusztuljon az ilyen!

Warwick–Budapest, 1997–1999

Jegyzetek

1. „*És fölkeltek az Angyalok tüzesen, partjukon / Dörgés görgött, miben az Orc égő lángja dohog.*” Fordította: Tóth Eszter.
2. Thomas Hobbes: LEVIATÁN VAGY AZ EGYHÁZI ÉS VILÁGI ÁLLAM ANYAGA, FORMÁJA ÉS HATALMA. Magyar Helikon, 1970. 7–8. o. Fordította: Vámosi Pál.
3. Carl Schmitt: DER LEVIATHAN IN DER STAATSLHRE DES THOMAS HOBBS. SINN UND FEHLSCHLAG EINES POLITISCHEN SYMBOLS. Hanseatische Verlagsantlat, Hamburg, 1938. 76. skk. o.
4. Hobbes, i. m. 149. o. (Kiemelés tőlem – Sz. E.)
5. Hobbes, i. m. 293. o. (Kiemelés tőlem – Sz. E.)
6. Jonathan Scott: THE RAPTURE OF MOTION: JAMES HARRINGTON’S REPUBLICANISM. In: POLITICAL DISCOURSE IN EARLY MODERN BRITAIN. Nicholas Phillipson, Quentin Skinner (eds.), Cambridge University Press, Cambridge, 1993. 162. o.
7. „*Kértelek, Teremtő, / hogy sárból emberré gyúrj? Esdekeltem, / hogy a sötétből hívj elő...?*” Fordította: Jánossy István.
8. Mario Praz: INTRODUCTORY ESSAY. In: THREE GOTHIC NOVELS. Peter Fairclough (ed.), Penguin Books, h. n., é. n. 9. o.
9. Vö. Terry Castle: THE FEMALE THERMOMETER. EIGHTEENTH-CENTURY CULTURE AND THE INVENTION OF THE UNCANNY. Oxford University Press, New York, Oxford, 1995. 124. skk. o.
10. Mary Shelley: FRANKENSTEIN VAGY A MODERN PROMÉTHEUSZ. Szukits, Szeged, é. n. 48. o. Fordította: Göncz Árpád.
11. Az idézetek helyei: i. m. 46., 49., és 68. o.
12. Az idézetek helyei: i. m. 49. és 130. o.
13. Vö. pl. Lord Shaftesbury: MORALISTÁK. FILOZÓFIAI RAPSZÓDIA. In: BRIT MORALISTÁK A XVIII. SZÁZADBAN. Márkus György (szerk.), Gondolat, 1977. 79. skk. o. Fordította: Fehér Ferenc.
14. „*rettentő szimmetria.*” Fordította: Szabó Lőrinc.
15. „*Rád mosolygott Alkotód? / Ki bárányt is alkotott?*” Fordította: Kosztolányi Dezső.
16. Mary Shelley, i. m. 124. o.
17. Alfred Baeumler: DAS IRRATIONALITÄTS-PROBLEM IN DER ÄSTHETIK UND LOGIK DES 18. JAHRHUNDERTS BIS ZUR KRITIK DER URTEILSKRAFT. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1981. 280. o.
18. Lord Shaftesbury, i. m. 93. o. (Kiemelés tőlem; a fordítást egy helyütt módosítanom kellett – Sz. E.)
19. Sigmund Freud: A KÍSÉRTETIES. In: PSZICHOANALÍZIS ÉS IRODALOMTUDOMÁNY. Bókay Antal és Erős Ferenc (szerk.), Filum, 1998. 78. o. Fordította: Bókay Antal és Erős Ferenc.
20. Freud, i. m. 81. o. 4. jegyzet. (Kiemelés tőlem – Sz. E.)
21. A magyarországi mozikban SZÁRNYAS FEJVADÁSZ címen mutatták be. A filmre vonatkozó adatok és több érdekes megfigyelés forrása (1997): <<http://kzs.stanford.edu/uwi/br/off-world.html>>, illetve az innen elérhető további *site*-ok. Különösen a lehetséges filozófiai vonatkozásokat összegyűjtő <<http://www.uq.oz.au/~csmchapm/bladerunner/trivia-philos.html>>, valamint a keresztény szimbolikával foglalkozó <<http://www.corpcomm.net/~dnewland/dnrunner.htm>>.
22. „*Több életet akarok, atyám/faszfej*” – mindkét változat létezik.
23. „*Nem valami sportszerű fegyvertelen ellenfélre lőni. Azt hittem, te vagy a jó. Nem te lennél az ember?*”

Oravecz Péter

POSTAVONAT

Talán nem véletlen hogy lemaradtam
az utolsó
vonatról Nem akartam
szokványosan – kb. egy tenyér ha csattan

Összes holmim odahagyom
nyomtalanul visz el a nyom

Végül egy mozdonyfülke zárt magába
s lett hordozóm
mint roppant kézitáska
„Gyi fakó – kociút az éjszakába”

Összes holmim odahagyom
nyomtalanul visz el a nyom

Tonnányi semmitmondó hír: felesle-
ges rakomány
„Vendégem egy felesre
amennyiben maga is Budapestre”

Összes holmim odahagyom
nyomtalanul visz el a nyom

„Tudja míg nem tudom a jelentésem
Pestre talán
nem érkeznek be mégsem”
„Esetleg ha úgy mondaná hogy értsem”

Összes holmim odahagyom
nyomtalanul visz el a nyom

Pedig jól értette nálam is jobban
Előtte köd
kísértet-pára lobban
megvilágosodó reflektorokban

Összes holmim odahagyom
nyomtalanul visz el a nyom

A kétszemélyes fülkefény talánya
Fel nem adott
élet címzettje várta
vonatunk üres pályaudvarába

Összes holmim odahagyom
nyomtalanul visz el a nyom

Néztük csöndben föl-le táncát a drótnak
kisrádión
örökzöld dalok szóltak
dúdoltuk mind a pillanatnyi voltak

Összes holmim odahagytam
önhiányom volt a dallam

Szentmártoni János

AZ APA ÁLMA

A fény gyerekkori nyarat idéz.
Az udvaron ismerős emberek.
Csak sejtem: közöm van mindöjükhöz.

Pincelejárát előtt ürülék.
(Úgy bújnék, de lábam mozdulatlan.)
A szagáról érzem: enyém lehet.

Lapátot, ásót keresek, papírt.
Hogyha nem segít valaki, végem.
Fénybe legyek húznak zöld csíkokat.

S míg én így betonba verve állok
– mintha láthatatlan szobor lennék –,
mindenki mással van elfoglalva.

És fent: kondenzcsíkok hálójában,
szomorún mérve lépést, egy anya
sétál, üres pólyával kezében.

Tandori–NatROID

KÖDÖS IKER

A. Bierce, E. A. Poe és R. L. Stevenson emlékének

1

Apám, amennyit tudok róla, agytumorban halt meg; és nem is mondom azt, hogy későbbi rettenetes képzelgésemnek pontosan ez lett volna az oka – ráadásul, hogy végső soron csak laza célzásokból tudtam a létezéséről, arról tehát, ki is volt az apám. Megjegyzem, fogalmam sincs róla, ténylegesen ki volt, mi volt. Agysebész. Ám ez a furcsa körülmény sem tekinthető úgy, mint ami nálam állandóan rövidre zárta volna az áramköröket, bajjós árnyként foglalván egybe az életemben szinte mindent, ami csak egybefoglalható; s az ilyesmi, ha megtörténik, ha így történik, tudjuk, rettentő tragédiákhoz vezethet.

Nem vagyok író, és ahogy átnéztem a keservesen papírra vetett bekezdést, hosszan töprengtem: szabad-e a „rettentő” szót ismételnem; szabad, biztos, inkább az a baj, hogy bennem ennek a dolognak, vagyis annak, amit a „rettentő” szó jelöl, semmiféle igazi jelentése nincs. Rettentőnek érzem, ha például Corzon Bratte állomásán (a térképen ne keressük, a tényeket a felismerhetetlenség határáig ferdítem, másképp szólni se bírnék), igen, ha átrobog a nagy szerelvény – magam helyiérdekűvel érkezem –, és hirtelen most már támad néha egy olyan érzetem: alávetni magam! Ám épp ennek az érzetnek nem tudnám magam, jól tudom, alávetni. Rettentőnek – és ezért mondtam el ezt az egészet – azt találnám, ami akkor maradna belőlem (ott a síneken; vagy kifröcskölné belőlem egy csomó minden a peronra, a graffitivel teleezüstözött falakra). Jonatán úr látványa épp elég volt nekem az ilyesimből. S ezzel érkezünk az 1945-ös évhez. Oda vissza.

Foglalkozásom mélyépítész-mérnök, és ez ismét egy ilyen dolog: a nagy felhő árnya körbékanyarítja mindenemet. 1945 itt Budapesten, ahogy én mondom, Pesten, még a háború – utolsó – éve volt; a háborúé, ahogy én mondom, az ostromé. Jóllehet semmi közöm nem volt a várost védő csapatokhoz és hazájukhoz; és nem is az most akkor, hogy az érkező hódító hadaktól az egész családom rettegett. Nem nagyon, nem jellemzően – csak alapvetően. Itt most, azt hiszem, a saját életemről is pontosan megfogalmaztam valamit.

Amit elmondok; nem „nagyon” van nekem, nem „jellemzően”, és alapvetően mégis, igen, mégis.

Kilencéves voltam 1944-ben, méghozzá az Ikerk havában; ám erre nem térek ki, nem, mert talán a mélyépítész – erre sem térek ki – eleve érzéketlenné tesz a csillagok iránt; vagy mert épp fenn ragyogott a Várdomb egén egy égi fény, mikor Dódi golyót eresztett – kegyelemlövés – Jonatán úrba, és az a... mit mondjak, rettenetes?... hörgés hallatszott, mintha Jonatán úr mégis megbánta volna a dolgot. Holott a fél karja és a fél lába le volt szakadva; Dódival csurom vér lettünk a viaszos pokróc ellenére is, ami-ben Jonatán urat a Kraszna utcába, egy már rom ház telkére felcipeltek, aztán a gödörbe löktük; ásással nem sokat kellett bajlódniuk, a nevelőapám (Dódi apja) ide te-

mette el (Dódi és házbéli férfiak segítségével) a nővérét, aki tüdőgyulladásban halt meg. (Az ostrom alatt nem működtek, hát persze, a vízvédelmiek, és a pincébe feljött a talajból, vagy én nem tudom, hogyan, a Duna.)

Dódi akkor tizenhét éves volt.

Nem tudom megmondani, hány éves most. Csak hogy mennyi lenne. Hetven körül. Mert fogalmam sincs, él-e valóban. Ha él, miért csak kísértétként jelentkezik. Na, de ezt akarom elmondani. Ezt, meg nem ezt. Mélyépitésznek, furcsa nekem minden „légies”, égi dolog.

Abszolút mélyépitész vagyok – ez nem vicc! –, és miért merem ezt mondani? Vér szerinti apámtól összesen egy kis cetlit találtam aztán anyám hagyatékában, ezen az állt, hogy „csak az abszolútum számít”. Fogalmam sincs, Hussziár doktor (így hívták az apámat, dr. Hussziár Emőd!) mire értette ezt. Ám innen jött az, hogy én abszolút akarok lenni. Azt hiszem, ez a törekvésem teljességgel meghiúsult, már csak azért is, mert efféle célt ember soha ki nem tűzhet magának.

Nem is az, hogy már kilencévesen szétszedtek az események – nem azt mondom, hogy Rike G. halálát is én okoztam volna, Jonatán úr aknasérüléséhez végképp semmi közöm nem volt, Dódi meg, ki tudja, kikaparta magát a gödörből aztán, sejtelmem sincs, és valahol él. Izlandon, mondjuk. Egy időben rejtélyes leveleket kaptam Izlandról. Dodfanfur, Dodizgun, ilyen névalírásokkal. Ez jó negyven évvel az ostrom után történt már.

Negyven évvel!

Nem fogtam volna bele ebbe a történetbe, vagy hát nem tudom, ebbe a kihantolásba – mélyépitészként, persze, a gödrök iránt kettős érzékem van: kivájni, betemetni; sőt hármas érzékem: a betemetetteket visszaforgatni, még egyszer az ürességbe nézni. De aki azt hiszi, hogy legrészegebb óráimon is eszembe jutnak a szicíliaias filmjelenetek, ahol a láb alól eltett vállalkozót, gengszter kollégát, szemtanút meg a többi, tehát ahogy ezeket betonba pottyantják, aztán a további materiát rájuk lötytyentik, téved.

Előhantolom ezt a történetet, amely nem is történet, nem is az életem, csak alapvető. Egy gödör az életem, melyet hol kivájnak, hol visszatemetnek, hol megint neki-esnek mindenféle munkaeszközzel. Hát ezúttal egymagam vállalkozom a dologra. Lássuk.

Az az apám, aki anyám férje lett 1940-ben, fafaragással foglalkozott. Ennek történetemben semmi jelentősége nem lesz. Kivéve, hogy Rike G. tőle kapott egy szép Wagner-szobrot, egy fejet; elkallódhatott a Wagner, ám ennél sokkal rejtélyesebb volt Rike G. eltűnése, és az eltűnésében alighanem oroszlánrészem volt (legalábbis ikerrészem), de ezt el fogom mesélni mindjárt.

Avér szerinti apám, az agytumorban meghalt agysebész, akiről jószerén semmi emléket nem örök, kivéve, hogy egyszer az orvosi táskáját (igen, az élet ilyen egyszerű: egy agysebésznek is van külön kis jelentéktelen orvosi táskája) levertem az asztalról, aztán a szikékkal a szék lábakat kezdtem farigcsálni, apám iszonyúan elvert, akkor hároméves lehettem, mondom, a vér szerinti apám, Hussziár Emőd doktor az Elemér nevet akarta adni nekem, ám anyám az Ervinhez ragaszkodott. Anyámnak volt (talán) egy Ervin nevű szerelme (ártatlan dolog), s azért esett a választás e névre. Nem hallottam, hogy vér szerinti apám lekurvázta volna ezért az anyámat, nálunk (mi volt az a „nálunk”? kódösen emlékszem, mint életem ikerfelére, valamire emlékszem belőle, ezt szeretném előlászni, mire is), és az is furcsa, hogy ezt az Ervin bácsit én később meg is ismerhettem, már jóval az ostrom után: ijáskodni tanított, Ervin bácsi a Nyilas ha-

vában született, meg nyilas is volt, ez afféle politikai irányzatnak számított akkor a szememben, és persze hogy nagyon kellett félni: el ne áruljuk az Ervin bácsit, aki egy távoli „felvidékre” vonult el, évekig élt egy pincében, nevelőapámék segítettek; emlékszem, ahogy anyámmal néha elutaztunk V. városba, ott nekem meg kellett várnom, míg anyám elintéz „dolgokat”... félreértés ne essék, nem látogatta meg az Ervin bácsit, csak talán pénzt vitt, ruhaneműt „kapcsolatszemélyeknek”. Ervin bácsi további sorsáról semmi sejtlemem, a dolgot itt le is zárhatjuk. Ismétlem, a dolgot.

Dódinak Jóska volt a neve, vagyis József, '27-ben vagy '28-ban született Kárpátalján. Nevelőapám vadászni járt oda, valamint a faragványaihoz hozott haza hegyi faanyagot. Dódi (Jóska) anyja egy Muskovjak Eszter nevű cselédlány volt, abban a fogadóban dolgozott, ahol nevelőapám megszállt mindig (a húszas évek végén), fogalmam sincs, nevelőapámnak mit jelentett Muskovjak Eszter, de nem is érdekel. Szegényt (Muskovjak Esztert) a harmincas évek elején medvék szaggatták szét. Furcsa volt így nézni Dódira, aki aztán csak a háború vége felé került hozzánk, nagyjából Jonatán úrral együtt, jóllehet semmi közük nem volt egymáshoz.

A háború vége felé, ismétlem ezt a kifejezést, eléggé tarkán alakultak a dolgok. Félig zsidó származású hölgy volt a házmegbízottunk (a B. utcában, ahol laktunk), de a házbelleikkel együtt segített nyilas (úgynevezett nyilas) katonák átöltöztetésében... a szerencsétlen hülye állatok, vagy én nem tudom, kik. Sejtlemem sincs, mi lett a sorsuk. Anyám és két hölgy (a házbizalmi és egy Nokika nevű fiatal nő, aki később állítólag elkurvult, bár ezt a fogalmat nem nagyon értem) együtt rejtőzött a közeli bíróság egyik börtöncellájában; a házból fölfedezték némelyek, hogy a bíróság alatti börtönhöz titkos folyosó vezet, később állítólag e folyosó folytatásán szállították a Dunába „a szecskává vagdosott rabokat” a sztalinista különítményesek; nem tudom; anyám és a két hölgy a ruszók elöl (így neveztük őket) rejtőzött a börtönben; „krumplit pucolni” vittek akkor a nőket, ezt később értettem meg, a krumpli a felszabadítóknak nevezett katonák farka volt alighanem. Na ja.

Mindenütt sültbirka-szag terjengett a levegőben, Jonatán úrnál cifrábbra szaggatott halottak heverték teherautók, dzsipek alatt; a legszebb mintázatú fa (és erezte) nem lehet olyan érdekes, amilyen egy-egy ilyen égett autófelület volt, falfelület, én főleg a fehéres-szürkéseket szerettem, már csak azért is, mert a nevelőapám fatárgyai barnásak voltak és sárgásak.

Néha elmerészkedtünk „délre”, a Vár alagútjához, itt olyan magasra volt feltornyozva a törmelék, minden, hogy alig másfél embermagasságnyi rés maradt a boltív alatt, bent töksötét volt, mindenütt a sütlő-szag, birkaszag, mindenütt aknák. Jonatán úr egy ilyen aknán baszott rá az életére, Dódi küldte be őt az alagútba, valami spéci izét szeretett volna megszerezni egy német autóból, és Jonatán úr „műszaki zseni” volt, meg nagyon szerette is Dódit, bement hát, ahogy tucátjával bejártunk az Alagútba, de rálépett egy aknára. Hogy fél nap múlva se jött meg, Dódival mentőakciót szerveztünk, azaz bemásztunk az Alagútba, és messziről hallottuk már Jonatán úr borzalmas hangjait. Dódinak volt fegyvere, egy kis G. pisztoly (neveket nem adok ki soha, Dódit se hívták Dódinak, ahogy vér szerinti apám neve is Gy-vel kezdődött), Jonatán úr a csillagos ég alatt szeretett volna meghalni.

Tehát ő ragaszkodott hozzá, cipeljük ki, ami nem volt könnyű feladat, Dódinak volt morfiuma is, azt beadta Jonatán úrnak, ám közben megkérdezte, sikerült-e kiszerezni a micsodát, a micsoda megvolt, Dódi magához vette – egy autórádió, talán –, és éjszaka visszatértünk, kicipeltük Jonatán urat, és a friss gödörbe könnyedén behantoltuk. A

morfium jól hatott, így Jonatán úr láthatta (látta? nem látta?) a csillagos eget, Dódi akkor adta meg neki a kegyelemlovást, amikor már a gödörbe raktuk. Hagyd a francba, mondta Dódi, majd ő belapátolja a földet, addig odalökte nekem a G. pisztolyt, játssz vele, mondta, a farkaddal úgyse tudsz még.

Nagy köd volt, nem sokat láttam. De mintha az egész életemet ilyen köd borítaná; azaz amit látok belőle, ami tisztán kirajzolódik, nem is érdekes soha. Nekem nem.

Rike G., de érdekes, a pisztoly is G. volt, Rike is, tulajdonképpen az egyetlen, akit valódi nevén nevezek. Rike – az majdnem iker. Dódi nekem mindig olyan volt, hogy az ikertestvérem, akkor. A sokévnnyi különbség, a különböző apák ellenére. Hussziár doktornak a nevelőapám a testi-lelki (mi az?) jó barátja volt; s mert az agytumor időt adott erre, ráhagyta mintegy anyámat apámra. (Nevelőapámra. De mert annyi évet éltünk le egy fedél alatt, az igazi apám nekem mindig csak „Hussziár doktor”, a fafaragó nevelőapám meg „az apám”.) Rike G., mondom, úgy került hozzánk, hogy németre fog tanítani. Fafaragó apámnak, nevezzük így, jó német kapcsolatai voltak, ám rettegett a német megszállástól. A németek módszeresen kifosztának minket, mondogatta, itt csak az élne meg, aki „sváb”. Ugyanakkor Jonatán úr „sváb” volt, fafaragó apámék (mondjuk inkább: anyámék) mégis befogadták. Fogalmam sincs, ki volt Jonatán úr.

Rikéről, mikor aztán nyomtalanul eltűnt, anyámék azt mondták: kettős kém volt. Ezt nem tudom. Volt egy kis rádiója (adó-vevő?), és szobájából gyakran kihallatszottak ilyen szövegek: „Kődös Iker, Kődös Iker, hallasz engem?” Nem emlékszem, magyarul-e, németül-e. Apám nem volt hajlandó a rusz kik elöl Németországba menekülni.

1945 januárjában vízkeresztet ünnepeltük. Vártuk, jöjjön Rike. Nem jött. Vízkereszt hajnalán láttam őt utoljára. Ágyamhoz lépett, fölém hajolt. Hogy engem ugyanúgy szeret (mint Dódit), azt mondta.

Rike G. a fafaragó apám szeretője volt. És, mint kiderült, Dódié. Ez egy tál paradicsomleves révén derült ki, hozott halálos fejleményeket. De hol is folytassam...?

Tandori–NatRoid

KÖDÖS IKER

(Folytatás)

2

A legjobb lesz, ha összefoglalom az eddigieket.

Hussziár doktor, aki nagy lórajongó volt, egy kárpátaljai vadászaton ismerte meg anyámat (vicc, aki akkor már özvegy volt! anyámnak három házassága volt tehát), aztán születtem én, de a vér szerinti (Hussziár) apám agytumorban meghalt, anyám feleségül ment a fafaragó apámhoz, akinek már egy (kárpátaljai) fia volt Muskovjak Esztertől (Dódi, aki a háború utolsó hónapjaiban valahogy hozzánk került). Volt egy németnyelv-tanárnőm, Rike G., aki vízkereszt napján (1945) még egyszer fölém hajolt (nem emlékszem rá, mijét láttam, milyennek láttam őt, milyen volt a szeme színe, a

hajviselete; anyám fotói is megdöbbenek: egy-egy lóval, például, milyen szépek mindketten, ezt gondolom, a ló is, anyám is), Rike G. tanár- és kémnő (kettős kémnő? mi lehetett az?) örökre eltűnt az életemből.

Anyám 1944 karácsony délutánján tudta meg, hogy Rike G. a férje szeretője (fafaragó apámé). Ez így történt:

volt az ebédlőnk és a nappalink közt egy hinta.

Egy rúdhintácska.

A lakásnak két cselédszobája volt (és öt szobája). Anyám nagy örökségének köszönhetően. Fafaragó apám lényegében csak úgy lézengett, mint művészember. Kártyázni járt estelente, nőügyeiről nem hallottam. Anyám megbízott benne... vagy ki tudja, mit gondolt, mit nem gondolt anyám, mit akart az élettől. Azt-e, amit én? De hát mit akarnék én? Fogalmam sincs, egyelőre ezt elmesélni.

Arról szó sincs, hogy agytumorra gyanakodnék. Fejfájásaim állandósultak, jó, de sok más baj is van. Nem merek önerőből elaludni, kapdosom a tablettákat (ártatlan dolgok: Elenium, Eunocin és egy Valdorádó nevű szer), nyugdíjaztattam magam, parkokban turkálók őszi avarban, hóban, kis gödröket vájok a cipőm orrával; a cipőim orrát e célra mind külön megvasaltattam; a kaubojsizma túl feltűnő lenne.

Rike G. emléke, hogy kerüljük a feltűnést? Mindenre azért én se mondhatom, hogy ikerjelenség. A minap azt álmodtam, hogy egy Iker él bennem, ködösen láttam is... kért, szabadítsam meg az életétől... iszonyú égettbirka-szag terjengett... felriadtam. Bekaptam egy Valdorádót. Ettől két napig tudnék aludni. Jó, de hát semmi kötelezettségem már, mászkáltam csak, furkáltam a kis gödreimet, annyi eszem van, hogy nem iszom, ezekre a szerekre nem is lehet, ennyi eszem van azért, de akkor mit tegyek? Ha ezt megírtam, nem tudom, mit teszek. Semmit. Élni fogok, és nem tudom, mit tegyek.

Cigarettaízem sem tanácsos, mert erősen fulladok. Lehet, hogy gégerákom lesz.

Ám ennek mind semmi köze a történetemhez.

S ha most elmondom még, hogy karácsony délutánján a fafaragó apám és felesége, a vér szerinti anyám Rike G. és Dódi szobáját díszítgették (anyámra volt ez jellemző! később a feleségemre, aki anyámra nagyon hasonlított; kerekded kis nő volt, autóbalesetben halt meg egyik mélyépitkezésem közelében; a mi teherautóink egyike gázolta el; feleségem volt ilyen, ő a Rike G. és a Dódi szobáját – „azét a két szegény árváét” – ugyanúgy díszítgette volna, mint anyám akkor, az ostrom 1944-es karácsonyán).

Dódi alighogy hozzánk költözött (a Kárpátaljáról menekült? már rég erre kószált? nem tudom, anyámék sosem beszéltek róla, ahogy én is csak ködös utalásokból értesülhettem anyám „előző életéről”; nekem minden, ami nem az én életem, előző, másik élet mindig), lefeküdt Purgyival, a cselédlányunkkal, akit anyám ezért kirúgott. Rike G. és Jonatán úr tökéletesen ellátta a személyzet és az inas – az inas! viccelek persze – tennivalóit, ráadásul anyám nagyon szeretett főzni, vasalni, befőtteket eltenni.

Gyönyörű birsbefőtteink voltak 1944/45 telén; persze a ház mind romokba ment, mi csodák csodája maradtunk életben, a pincében pusztult minden otthon tartózkodó lakó, mi Jonatán úr rokonainál jártunk, hármásban persze, mert akkorra Rike G. már „nyomtalan eltűnt”, Dódiról meg csak én tudtam, hol van. Már ha jól tudtam. Máig rejtély, maradjon is az. Reméljük.

Dódi pontosan tudja, nem akartam megölni én őt.

S talán nem is öltem meg. De vissza a karácsonydélutánhoz. Fafaragó apám szép fafaragványokat ajándékozott Rikének (akiről anyám persze nem tudta, hogy apám szeretője), nem tudván, hogy Rike rég Dódival (is) kefél.

Rike kémnői tevékenységéről semmit sem tudok. Belestem azonban egyszer a szobájába, ahol (Rike) épp Dódin ült. Ez megdöbbenett. Kilencévesen nem is sejtettem ezt a testhelyzetet. Apámat és anyámat (fafaragó apámat stb.) kizárólag fekvő testhelyzetben szoktam nézni a kulcslyukon (!) át.

Talán ha nincs a nagy porcelántál. Tele paradicsomlevessel.

El lehetett volna hallgatni a dolgot. De a zaj is iszonyú volt.

Amikor a két szoba közti kis lengőhintáról (akaratlanul) beleröpültem a tálba.

Egyenest az asztal közepére.

Két sellő volt a hatalmas, fedős porcelántál két füle, és aznap Jonatán úr főzött.

Megfőzte a vacsorát (korán ettünk, emlékszem, mindig négy óra körül, estebédfélét), leszaladt valahova, mit tudom én.

Apám és anyám Dódi és Rike szobáit díszítette.

Hintáztam.

Dódi és Rike nem volt schol.

Azaz...

...tudtam, otthon vannak. „Otthon”, így mondom. Itthon. Így kellene mondanom. De hát az idő, az idő gödre. Átalakulnak a szavak. Jonatán úr „ezer ideje” elrohadt, szétették a férgék a házilag ácsolt koporsó fölött, melyre Dódi fektette, mielőtt beleeresztette a golyót. Anyámék nem tudták, hová tűnt el Jonatán úr. Róla mégsem mondták, hogy kém lett volna.

Tudtam, hol vannak.

A damasztabrosz, csipkés fehér, a földet söpörte. Ebédlőasztalunk hossza három és fél méter, szélessége egy és fél méter volt.

Dódi és Rike az ebédlőasztal alatt micsodázott. Nem mondom, hogy keféltek; és amikor a hintával a paradicsomleveses tálba belezuhantam, aztán a terítőt is lerántottam (az egyik irányba), Dódiék gyorsan előkászálódtak, és nem is emlékszem az arcukra. Kéjnek nyoma sem volt rajta. Dódi gyorsan begombolkozott. Ennyire emlékszem. Minden csupa piros lé volt.

Jonatán úr vére (a vér) másmilyen színű (volt). A filmekben aligha paradicsomlevet használnak a vér jelzésére.

Az emberek csak mondanak mindenfélét.

Hogy a filmekben paradicsomlé a vér. Anyámék tömérdek szétröckölt paradicsomlé látványára zúdultak be a nagy ebédlőbe.

Apám arcára (a fafaragó apáméra, na) kicsit mintha még emlékeznék. (Bár inkább az utolsó „arcára”: a szederjesre, a szélütésesre. De ez nem tartozik ide. 1958-ban halt meg.)

Apám arcáról nem lehetett olyasmit leolvasni, hogy rájött volna: Rike és Dódi.

Anyáméről annál inkább.

Miért?

Véletlen. Vagy nem?

Anyám akkor értette meg, akkor olvasta le Dódi arcáról, Dódi arcának rémületéről, hogy fafaragó apám Rikével összeszűrhetette a levét.

Dódi arcára rá volt írva ez a rémület.

Rike G. arcizma sem rándult.

Rike G. különben rendes lány volt, szerintem, nagyon is az. Egy-két év, és nagyon sok szép minden lett volna nekem Rike G.-vel. Tizenegy-tizenkét évesen.

Másfél évtizedre visszavetett az eltűnése. Ami a nőket illeti. Halmazhattam volna a

szerelemeket. És olyan voltam közben, mint tényleg egy fatökű. Ennyit jelentett az a hintázás.

Fafaragó apám volt pedig a hintás? Dódi? Rike G.? Anyám mindent leolvasott az arcokról.

Volt aznap este, a karácsonyi ajándékozás után, valami „jelenet” kettejük között?

Pisszenés nem hallatszott.

Dódi nem volt jelen azon a karácsonyesten. Összekapta magát, elrohant.

Jonatán úr, hazatérőben, látta még.

Jó, „látta még”, de hát Dódi hajnalban visszaérkezett, és aki másnap kora reggel nem volt sehol, az Rike volt, Rike G.

Pár hétre rá (vagy most már keverem az időpontokat, kicsit ideges lettem, ennyi év után is) Dódinak (akit fafaragó apám nem hajított ki; gondolom, Rike önként távozott) az az ötlete támadt, hogy Jonatán úr kiszerezhetne egy autórádiót. Micsoda kincs volt az 1944/45 telén!

Akkor történt, amit már elmeséltem.

Jonatán úr egyik haverja hozta meg a hírt. Jonatán úr ragaszkodott hozzá, Dódi végezzen vele.

„Egy jó kárpátaljai magyar ember”, így mondta.

Vagy csak a hírnök volt piás? De hogy találhatott volna ki ilyet!

Ami történt, nem történt. Van ez a mondásom. Persze ez a mélyépítés fertőzése is. A gödrök visszatemetődnek. Mintha öröktől ott állt volna az a ház.

Megjegyzem, fogalmam sincs, hogyan épül fel végül egy ház. Miből áll össze egy élet. Még egyszer végigcsinálni? Egyszer is épp eléggé hihetetlen.

Sosem felejttem el, ahogy anyám és fafaragó apám a még lengő hinta alatt megállt. Anyám félrehajtotta kicsit a hinta rúdját, mintha gömbölyded kis arcát védené, vagy homlokából lökne hátra türelmetlenül egy hajtincset.

Rike nekiesett egy képnek. Ráadásul a kép üvege is összetört. Dódi arcáról volt leolvasható minden? Rike rezzenetlen arcáról? „Direkt” esett neki (ügyes kémnő!) a képnek? Hogy összekeverje az arcáról leolvasható „érzelmeket”? Érzelmek, egyáltalán?

Mit érzett Rike G. iránt fafaragó apám?

Ha a ruszlik szereplését ily ügyekben „krumplipucolásnak” nevezték, Rikével az adott aktusnál a fafaragás szó előjött-e?

Rike vékony volt. Anyám dundi inkább. A feleségem is dundi. Rike vékonyságától menekültem? Anyám dundiságát sosem szerettem. Szégyelltem. A feleségemet imádtam ugyanezért.

Amikor elütötte őt a teherautónk, borzalmas érzés fogott el. Nem olyasmi, mint Corzon Bratte állomásán. Az nem alapvető érzet nekem. Vonat alá. Jó, hát eléggé mélyen futnak a sínpárok, de nekem nem eléggé mélyen.

Vagy „nem olyan jelleggel mélyen”.

A gödrök.

Gondol-e elégszer az Olvasó (ha ugyan elolvassa ezt bárki), gondol-e arra, hogy Dódi a fafaragó apám vér szerinti fia volt? Amikor este anyám és a fafaragó apám megbeszélte a dolgot („megbeszélte”; mert gondolom, megbeszélte), előtört-e anyám gyűlölete Muskovjak Eszter iránt? Elhangzott-e fafaragó apám részéről olyasmi, hogy az ő kedves barátja, Hussziár doktor a csatornakotrókra hagyta volna inkább a leendő özvegyét, ne rá. (Mert az idők gödréből ezeket a párbeszédtrövedékeket hallani vélem. Hazudtam az imént. Végigfüleltem anyám és fafaragó apám esti helyzetértékelését.)

Utána, a helyzetértékelés után, egy nagyot keféltek. Én magam bementem Rikéhez. Szerettem volna, ha levetkőzik nekem. Ennek az ellenkezője történt. Kirántotta bőrvét, suhogtatni kezdte. Pár ütés az arcomat találta el.

Akkor belerúgtam az adóvevőjébe. (Valami rádióba.) Fura, hogy Dódi is autórádiót akart kiszerezletni Jonatán úrral.

Hatalmas zajt csaptunk. Rike G. meg én. Ököllet esett nekem, összevissza vert. Jonatán úr egy pillanatra benézett. De Rike G. olyan arccal tekintett vissza rá, így, „te-kintett”, mint tényleg egy kémnő, egy vékony vamp, ha...

Ha... mit tudom én, mikor.

És még aznap éjjel lefeküdt Jonatán úrral. Sikoltozását a lakás legtávolabbi zugában is hallani lehetett.

Anyámék Jonatán úrra cseppet sem haragudtak. Anyám sosem akart haragudni senkire. Fafaragó apám meg – és ebben nagy lelki rokonságot érzek vele – egyáltalán képtelen volt efféle érzésekre.

Rike G. hajnalban távozott. Dódi akkorra még nem érkezett haza. Aligha találkoztak már.

Miért mondják anyámék, hogy Rike G. pár napon belül lebukott? Lehetetlen, hogy anyám adta volna fel őt. Vagy a fafaragó apám. Vagy Dódi. Vagy Jonatán úr. Miért tűnt el Rike G. örökre? Most, 1989 után sem jelentkezett.

Honnét is tudhatták volna anyámék, hová ment akkor hajnalban Rike G.

Vízkeresztet zavartalanul megünnepeltük stb.

Dódit nem akartam megölni. Talán nem is öltem meg. Látom magam előtt görnyedő alakját a csillagfényes éjben. Ahogy hányja a földet Jonatán úrra. Jonatán úr tuti halott volt. Amikor véletlenül elsült a kezemben Dódi pisztolya, Dódi nyekkenés nélkül zuhant Jonatán úrra. A gödröt azonnal betemettem. Nem volt nagy ügy. Igyekeztem minél több korhatag levelet, mocskos havat rákotorni. Nevetséges volna a mélyépítészeti iránti (később elemi erővel feltört) vonzalmamat ilyesmivel indokolni. Elképzelhető viszont, hogy Dódit elevenen temettem el. Most már csak pár dolgról kell beszámolnom, alig valami tartozik a történethez.

Tandori–NatRoid

KÖDÖS IKER

(Befejezés)

3

Dóditól elvettem egy kést, egy noteszt (benne, nem lázalom hát, ott állt, rossz összekülvő-firkálmánya: „Kódos Iker”, ott állt, dühödött ceruzakaparással: „Kis Fasz Öcsém”, aláírva: „Rike G.”, s hogy Dódi nyilván kényszerítette, féltékenységéből talán, írja alá Rike, ő meg odakanyarította, „Na”), volt pár cím is a noteszben, a noteszt 1949-ben hajtottam el, új rendszer jött, ruszki rendszer, félttem volna megtartani a címeket. Miféle címek voltak?

Hogy Dódi nem halt meg, tehát nem vagyok gyilkos, két dolog jelezte. Bocsánat, két dolog utalhat olyasmire, hogy nem halt meg. Gyilkos különben sem volnék, baleset volt az egész; és mégis gyilkos volnék.

Kaptam egyszer egy doboz földet. Valaki a Vár északi lejtőjén kotorta a matériát, elmentem ugyanis arra, átvizsgáltam minden elérhető négyzetmétert – kétheti munkám volt –, és ráleltem a helyre. A gödörre.

Kaptam, már a hetvenes években, Izlandról egy „Jonatán” feladójú barna borítékot, benne rövid elbeszélések. Egyértelműen utaltak Dódi és Rike kapcsolatára; reszketve olvastam végig a kurta történeteket, nincs-e célzás arra, hogy Dódi netán a vér szerinti anyámmal is lefeküdt volna, de semmi utalás nem volt, és hát nyilvánvaló, hogy ez rettenetes képzelgéseim egyike maradt csak.

Miért kefélt egy nagyot vér szerinti dundi anyám a fafaragó apámmal, egy irdatlant, azt követően, hogy a Rike–Dódi-dolgot „megbeszélték”? Anyám javasolta ráadásul, tessék, fekdjenek le. Kilenc hónapra rá született egy kishúgom, de halva.

Gondolatban úgy hívom, Rike.

Holott teljesen normális vagyok, nevesnek mondható mélyépítész lettem, ezt több díj tanúsítja, számos külföldi megbízás. Műveim ott vannak a mélyben. A mélyben, de ott vannak.

A sírt, hol apámék házilagosan elhelyezték (fafaragó apámék) az ostromvíz halottját, később felbontották, sor került az exhumálásra, a K.-völgy temetőjébe vitték át a nővért, fafaragó apám nővérének kisszámú csontját tehát, meg még egy – férfi – csontváz maradványait. Megkérdeztem-e bárkit, nem volt-e ott egy harmadik csontkupac is? Mondták volna, ha van.

Tehát Dódi kimászott. Lehetetlen, hogy Rike végig követett volna minket, aztán ő mentette volna meg. Rikét addigra rég elvitte a (gondolom) Gestapo.

Kínozták-e? Sikoltozott-e? Vagy akkor összeharapta a száját? Netán egyszerűen főbe lőtték? Miért nem zaklatta fafaragó apámat senki (nem zaklattak minket). Hátha nem is volt kémnő Rike. Elkurvult csak, Dél-Amerikába ment. Álmaim bordélyházainak hosszú éveken át volt „főszereplője”.

De ez nem egy ilyen történet, holott sok mindent mesélhetnék.

Milyen történet ez?

Megmutassam bárkinek is? Kérdezzem meg amatőr író kollégáim valamelyikét, mi lehetne itt az Olvasó öröme nagy poén? Háború utáni éveim? Pályaválasztásom? Kószalásaim a Kraszna utcában? (Elváltotatott utcanév.) Elváltotatott kószalások?

Háború utáni éveim rettegésekkel teltek.

Hátha felbukkan Dódi.

Hirtelen hátba szúrnak egy sarkon.

Fafaragó apámat elviszik a ruszlik.

Lepusztul az életünk.

Aztán a dundi anyám, szegény. Lefogyott harminchét kilóra. Hormonzavar. Legalább szerencséje volt, amikor az elfekvőkórházban kezelték. (Elkezelték.) Őt volt a legkönnyebb emelgetni.

Fafaragó apámat láttam udvarolni a Velencei-tavon. Azt, persze, nem tudtam, hogy ez „udvarlás”. Tudtam, mi a kefélés, a baszás (hallhattam is, kilencévesen, mind ezeket a szavakat), de nem tudtam, mi az udvarlás, hogyan kell megközelíteni egy lányt... nem is egy lányt, egy szerelmet. A szerelmet magát.

Ezek szörnyű riadalmak voltak.

Féltem, rákom lesz. Állandóan tapogattam a koponyámat. Tökkopaszra nyíratтам a hajam. Talán azért olyan dús most. Fehéren a homlokomba hull, imádnak érte.

Vagy én nem tudom.

Nincsenek kapcsolataim.

Amióta a feleségem meghalt, kétszer feküdtem le valakivel (hogy így mondjam). Nem érdekelt a dolog. Éjszaka egy ideig kétszer is eléveztem: „Rike Dél-Amerika bordélyházaiban”, dundi feleségem.

A tabletták leviszik ezt a vágyat.

Nem tudom, mi lesz velem.

A ház helyén, a porrá ment házunk helyén új ház áll. Komcsi pontház, így neveztük. Ezek a fogalmak – „komcsi, pontház” – nevetségesen lényegtelenné válnak.

Mi nem válik mégse?

Vér vízzé?

Látszik rajtam, rohadásig, lesir-rí rólam, mi van? De mi van?

Mi van veled, kérdik.

Kivel, kérdezem magamban.

Néha odafirkantom: „Ködös Iker”.

Javasoltak kanadai munkát. Egy felhőkarcoló-páros mélyépítési munkáiban kelle-ne részt vennem.

A híres Ködös Ikerről van szó? Ezt kérdeztem. Micsodáról? Izlandon van ilyen, felelem. Vagy úgy! Ez a válasz.

Összejárok pár ismerőssel. Írók, festők, zenészek. Értelmiségi kör.

Döböntek lesznek, ha elolvassák ezt. Micsoda fantáziával áldotta meg a sors a barátunkat, gondolják. Vagy ennél sokkalta kedvezőtlenebbül alakul az ítéletük.

Való igaz, egyáltalán hogy is jutott eszembe, hogy mindezt elmeséljem.

Dühös lettem, úgy.

Ellopják az eseményeimet. Az életemet lopják el. A görög hajómágnás nem vér szerinti lánya egy francia szépfű vérszerinti gyermeke. A franciának ugyanakkor teherben volt a svéd szeretője, tőle.

Számszeríjjal lelőtt véletlenül egy havert valaki, a srác elvérzett. Nekem nem volt ilyen szerencsém Dódival.

Nekem legalább szerencsém volt vele.

De mindent ellopnak. Ez az igazi háború, ez a célja. Rablás.

Leírtam ezt, kapaszkodni próbálok.

Nem érdekelt Corzon Bratte százhuszszal száguldó emeletes vonata. Jonatán elegendő rémség volt nekem.

Elegendő volt az az egy gödör a Kraszna utcában. A földcsomag. Az izlandi küldemény.

Riadtan forgatom a postát. Akármilyen levelet. Ha a telefon megszólal, kedvem lenne azt mondani, bele, suttogva: „Ködös Iker”.

Rég teljesen nevetséges, hogy Hussziár doktor megkefélté anyámat, aztán megszülettem én.

Rég érdektelen, „milyen lett volna” Rikével.

Gondol-e rám Dódi?

Igazából neki sincs miért. Tudhatja jól (ha él), véletlenről volt szó.

És most mi legyen? Elvesztettem mindenem. Amikor leírtam ezt. Alkonyi hazatérések fafaragó apámmal a Velencei-tavon. Á, nem udvarolt komolyan. Fura, ő is hó-

fehér-ősz lett, fiatalon. Kár, hogy olyan hamar meghalt. Anyámmal nem tudtam kel-
lőképpen törődni. Külföldről rohantam haza, mikor a halálán volt.

Lófasz a seggedbe, lófasz a seggedbe, ezt hajtogatta. Ezt nekem mondja?, kérdez-
tem a nővért. Nem, a férjének.

Jó, de anyámnak három férje volt.

A másodiktól születtem én.

Most akkor ez micsoda zűrzavar.

Gondolok néha a háborúra is. Voltak akkor olyan borzalmak, mint mostanában a
Balkánon, én nem tudom, hol még. Voltak?

Nem emlékszem semmire sem úgy, hogy borzalmas lett volna. Ez a borzalmas.
Hogy csak mondod: „borzalmas”. És közben nem érzékelsz már semmit. Vagy csak
én nem.

Elnyom az álmoság. Pedig nem vettem be a kétszáz Valdorádót. Itt az egész kész-
let az asztalomon, melyre lehajtom fejem.

*

Kibontom a borítékot. Vakon, oda se nézve.

„Követtelek. Kis Kődös Iker, lelkem jobb fele, mindig szerettelek volna kifaragni, sze-
rettem volna, ha én faraghatlak ki. De te a másé voltál. Mindig és örökre a másé.

Mikor ezt olvasod, már halott leszel, ahogy én örökre halott vagyok, talán már negy-
ven éve. De hadd adjak neked, hadd adjak.

Csak téged szerettelek. Szerettem volna, ha Rike nálunk marad, hármásban élünk.
El akartam válni anyádtól, Dódit mindig szerettem volna megölni. Hogy csak téged
követhesselek. Titeket követtelek, ahogy Jonatán urat temették.

Azt csak hiszed, hogy a te kezében sült el véletlenül a fegyver. Leütöttelek, aztán
lelőttem Dódit, a saját fiamat.

Elvette hármunk életét. Mennyit álmodtam róla pedig. Kifaragtam egy lányt, Rike
sokat mesélt ilyenekről. Lányokról, akiket szeret. Nem is hárman, négyen éltünk vol-
na. Olykor összejárva, mint egy klubban. Corzon Bratte jó lenne, vagy a Kraszna u.

Vagy nem tudom. Izlandról én írtam, földet én küldtem neked.

Dódi holttestét azért nem találták meg a gödörben, mert elvittem onnét, elégettem
egy autóröncsban.

Gondolatban kifaragtam képed húszévesen, ötvenévesen. Gyűlöltem anyádat, mi-
ért hagyta, hogy az apád összeverjen. Én egészen más lettem volna hozzád. Ujjal nem
érintettelek volna.

De mindig távol voltál. Idegenkedtél tőlem. Nem tudtam bosszút állni anyádon,
végül a saját fiamat kellett megölnöm. Nekem ezzel ért véget a háború. Az első világ-
háború is, amikor tényleg olyan sokat öltem. Ég veled, drága kis Kődös Ikrem. Mos-
tohaapád.” Felkapom a fejem, csend van, az asztal halotti üres.

FIGYELŐ

ÉNEKLŐ VAKOK

Füst Milán: *A mester én vagyok*
(*Egy doktorkisasszony naplójegyzetei*)
Fekete Sas, 1998. 311 oldal, 1300 Ft

„A könnylátó” – jellemezném így Füst Milánt. Bármely érzékeny olvasója, kritikusa régóta rálehetett volna e szóra. Nem könnyfüggönyön át homályosan, hanem épp tisztán látja, érzi mindig és mindenütt a könnyeket. Az ő látását a könnyfüggöny teszi élessé, hangját jajongva is csengővé.

„*Sírni pedig mikor fogok végre, Istenem?*” – a könyv főalakja és „beszélője” (naplóírója) kérdi ezt egy hirdetőoszlopnak támaszkodva. Nem kell sokáig várnia. „*S én a lelkem legmélyén még sírtam is*” – jegyzi fel nemsokára. Füst Milán kedvelt szava versben, prózában a „*sírok*”. Feltétlenül egyes szám első személyben (más mintha e nagyszerű képességtől meg lenne fosztva, majd’ mindig csak a beszélő, az „én” zokog). A hisztériának Füst műveiben lehetnek más maszkjai: a NEVETŐK önpusztító hősei inkább nevetőgörcsrel küzdöttek a világ és önmaguk ellen: a hisztéria vicserítőbb, harapósabb, de magabizóbban hars volt 1914 előtt, a békeidőben. Aztán reménytelenbe vált, sirássá nemesedett, tán halkabbá is. „*Sok könnyet látok itt.*” Van ebben valami a felfedező rémületéből. Füst hősei számára a sirás vágya sötét örömet adó öngyötrő, de békéltesítő szenvedély. Ebben az érzelmi univerzumban a könny ajándék: „*Hisz a könnyeimet éppúgy ajándékba kaptam tőle – s mennyi könnyet? Ma is képes vagyok átsírni egy egész éjszakát.*”

1

Az 1932-ben írt regény most jelenik meg először. Naplóformát öltő, zsúfolt cselekményű, mégis epizódokra eső, szilánkos, cselekménytelennek ható, holott bonyodalmas történetét nehéz is megkönnyű is összefoglalni, mindenestre hálátlan dolog. Az első világháború idején egy Bécs környéki idegszanatóriumba

kerül a harminchoz közelítő doktorkisasszony. Reménytelenül szerelmes Georg röntgenorvosba – egy másik (derék, jó, gyermekét egyedül nevelő orvos, Walter) őt venné feleségül. A cselekmény és a szereplők hálójának közepén a furcsa, démonian különös dúsgazdag fezőr áll, Danieli, zsidó üzletember és műgyűjtő. Különös érzelmi zűrzavarba kergeti feltehetően egész családját és környezetét (ezt csak sejtjük), de a naplóíró doktorkisasszonyt egészen biztosan. „*Lelki szörnyeteg*”, „*tigris*”, „*bestia, de mint a pók*” – általában maga Danieli hivalkodik önmaga ilyen minősítésével. A naplóíró kisasszony szerelmes az őt udvariasan háritó Georgba, de szeretője, sőt kitartottja lesz egy himpellér, lump és amorális ifjú grófnak, ennek az „*életteljes gazembernek*”. Bosszúból, hogy Georg közönyös iránta, de főként, de talán csak azért épp, mert Danieli is akarja e méltatlan kapcsolatot. A snájdig ifjú gróf ugyanis feleségének szeretője, és a nábob a doktorkisasszonyt csalétkül használva távolítja el riválisát. Hősnőnk Berlinbe utazik grófi tiszt kedvesével. Szerelme, Georg öngyilkosságot kísérel meg. A gróf állandóan megcsalja, de kisasszonyunk azért a rabja marad. Amint végül hazatérnek Bécsbe, Danieli nem akadályozza meg (valószínűleg épp ő intézi el), hogy az ifjú arisztokratát mégiscsak a frontra küldjék. Az hazug leveleket ír hősnőnknek, majd nem ír semmit, mintha ily gyáván szakítana vele. Aztán elesik a fronton. Hősnőnk már előbb elhagyta a szanatóriumi állást, proletár környezetbe költözött, súlyosan megbetegedett. Most visszaveszik a szanatóriumba segédorvosnak: öngyilkosságra vágynak. De váratlanul a történetek és az érzelmi zűrzavart a háttérben mozgató-szító rejtélyes szörnyeteg, Danieli lesz öngyilkos.

A cselekményszálak minduntalan elakadnak, a mozaikok esetlegesnek látszó módon csikordulnak egymáshoz. A bonyodalmas szövevényt gyakran a démoni-zsarnok Danieli és a doktorkisasszony többretegű, sok hatású értelmű érzelmi kapcsolata-párbaja he-

lyettesíti, akasztja meg. Ezek a könyv legérdekesebb (érezhetően legbecsvágyóbb) részei. A kiélt, de érdekes gonosznak még hatalmas vagy legalább annak látszó Danieli talán szerelmes is a lányba, érzelmeit cinikusan összezavarni igyekszik, naivságán ironizál, ravaszul zsarolja. Amikor „*az élet mestere*”, a démoni, de talán mindenkinél boldogtalanabb Danieli meghal, a doktorkisasszony vélhetően férjhez megy szürke kéréséhez, a becsületes Walter doktorhoz.

Rövid és velős összefoglalás helyett szinte belevesztem. Talán nem is baj, e zaklatott leltár is érezteti, miféle módon szabálytalan, elrajzolt szerkezetű, zsúfolt és izgatott a könyv. Mint valami nagyregénynek, annyi szereplője van, színesek is, jó értelemben furcsák, egyik sem arctalan, mégis összerosódnak, mert mintha torlódnának, egymás sarkára hágnak: „takarják”, fedik egymást (tán mint némely festményen), talán, ha nem is szándékosan, de nem is a mű alapszándéka ellenére. A motívumok zsúfoltak, olykor fárasztók. Az olvasó eltéved, nem biztos benne, hol a dolgok „centruma”: a legkisebb szereplő, minden mellékfigura erőt és súlyt (fölös erőt, fölös súlyt) követelt és kapott az írótól. Álnagyregény, álepika nyilvánvalóan, de mi valójában? Az sem egészen állja meg a helyét, hogy lényege szerint líra volna. E könyv lírája – mint sok más Füst Milán-műé – más hatást kelt. A színpadra kívánczó líra drámai hatását.

A naplóíró-elbeszélő doktorkisasszony jelentéktelen figura, de a korabeli baráti kifogásokkal ellentétben ez egyáltalán nem baj: vele megtörténnek a dolgok, általa elevenedik meg a többi figura, vele értelmeződnek a fordulatok. A doktorkisasszonynak nemcsak boldogtalan szerelme állandó, de neki is van türelmesen állandó kérésje. Sőt: hol egy ismeretlen vonatútitárs (idős, jómódú parasztgazda) akarja feleségül venni, hol a híres berlini professor, megint máskor egy perzsa herceg zaklatja tüzes virágaival. Főoglalkozású magánéleti boldogtalan, gyenge akaratú, sodródó nő, belső tartás nélküli? Vagy éppen makacssága erősebb a tétova látszat felszíne mögött? Nehéz eldönteni. Doktorkisasszonyunkat a világra nyíló mélyebb érdeklődés hiánya nem teheti érdekessé, vonzóvá és főként súlyos regényfigurává nem; az oly-

kor komikussá váló gyakori leánykérés sem színezi mély tűzűvé portréját – passzív mivolta változatlan a zűrzavarban. Mégis, a kicsit naiv, enyhén hisztérikus, csöppet mazochista átlagfigura éppen így, mindennapiságával a „helyén van”, jól szolgálja a konstrukciót és a könyv teljes univerzumát. Mind regényben, mind drámai műben – tankönyv sem tagadja talán – jogosan megvalósítható a passzív főalak, aki mellett, aki körül más, mások válhatnak érdekessé és monumentálissá. Inkább a „nagyszabásúan gonosznak” mondott Danieli marad kissé el az író érezhetően óriási becsvágya mögött, hogy talán dosztojevszkiji méretű gonoszt, egy bécsi zsidó Rogozsint teremtsen, intellektuális Rogozsint, szánandó, nagy gonosszá lenni vágyó okos menekült. Cinikus, bölcs menekült – ez így még illik is Danielire, a nagybetűs Bűn jóval kevésbé. Ehhez súlytalan marad, részint talán regénytechnikai okokból: egy naiv doktorkisasszony naplója aligha alkalmas a játék nagy bűnösének mondott protagonistája titkait feltárni vagy közvetíteni – főként, hogy ők ketten csak játékos vagy gyötrő beszélgetések céljából találkoznak. A kisasszonynaplóba is ez kerül. Danieli családi életének sok feszélyező titkát elárulja, emberutálatának és egoizmusának sok motívumát elébe tárja ugyan naiv hallgatójának, de sehogy sem gomolyodik elő a nagy bűnös borzongató alakja. Danieli leginkább a CATULLUS gyötrődő és gonosszá pácolódott férjalakjára, Metellusra emlékeztet. Szégyellhető tetteiért, ha csak ennyi volt, föloldaná őt bármely, a francia és orosz irodalmat jól ismerő gyóntató pap.

2

Maga a regény is sok mindenben emlékeztet a CATULLUS-ra – holott nyilvánvalóan inkább A FELESÉGEM TÖRTÉNETÉ-nek egyik előképe, s a remekmű előmunkálataként olvasható. A doktorkisasszony figurája szürke és kevésbé érdekes – naplójának szövege azonban figyelemre méltó. Kisebb, bár nem csekély részt a doktorkisasszony (egy ilyennek képzelt doktorkisasszony hangján), nagyobbrészt (de nem teljesen) Füst Milánén (aki e lapokon épp az „ellenfigura”, Danieli bőrébe búj). E bonyolult stílárís kettősség – inkább hármaság – figyelemre méltó szöveget teremt.

Előbb azonban nehogy megfélekedzünk a helyszin- és korrajzról. Mint sejtethető, nem dokumentáris, még csak nem is hagyományos „realista” rajzra gondolok. Fontosabbra és nehezebb írói feladatra: a naplóíró és a többiek lélekrajzának háttere van itt stilizáltan, szinpadszerűen, nagy-nagy diszletként elének állítva. „*Tombolás ez körülöttem... minden tombol, – háború van kinn, s egy ilyen szanatóriumba, – ide is csak szétbomlani jönnek el az emberek*” – jegyzi fel a doktorkisasszony, de ha nem mondaná ki e „titkot”, a regény minden epizódja akkor is erről árulkodik: a belső bomlás és hisztéria a külsőnek tükörképe, és viszont. Diszlet a lelki drámákhoz, vagy reális helyszin, a Szanatórium háborús szanatórium, a figurák háborús figurák, a háború bélyegét hordják. A háttér általában afféle alapozás csak, a belső folyamatok papírmáséja, gyakran nem is akar realista értelemben több és dokumentárisan igaz lenni, de a háborús háttérrel valamiképpen mégis megte-remtődik a kor valódi hangulata.

Háborús kor a háború előtti érzelmekkel. A „doktorkisasszony naplójegyzetei” a békeidők embereinek lelki dokumentuma. Az érzelmek és az érzelmek kifejezési formái még mindig század elejiek: „*révületbe esni*”, fullasztó, „*a pálmaházak gőzös sűrűje*”, „*a rügyek bűnös illata*”, szédülés, ájulás, „*mohó, szívó, epekedő szájacská*”, „*végletes és elgyengítő szomorúság*” – de ez is: „*folytonos zibongás út a lét*” – mindez a könyv első huszonkét oldaláról való! Az igeidő-használat is szándékoltan múlt századi: „*amire hölgyünk újra lesüté szemét, de már mint nehéz függönyöket bocsátotta le a lelke elé, hogy megvédje azt...*” (160. o.). S ha valaki gyanakodna, állítsuk meg: e szavak nem ironikusak, semmiféle persziflázsról vagy elidegenítő ironikus stílushasználatról szó sincs. Egy helyen, már jóval később (s ezt hallani kell, mint a pódiumon vagy színpadon, én véletlenül Básti Juli hangján hallom: „*miért nem jöttök hát a légen át, ti sóvár szenvedők*” – „*A levegő is szinte lüktetett*”. Szecessziós doktorkisasszony egy nem neki való, új világban. A szereplők, de legfőképp a beszélő-naplóíró vagy – mit mondjak – a „*beszélő, fájó*” tudat nem a saját helyén és idején van, nem 1908 és 1913 között, hanem húsz év múlva. Több ez a húsz év, mint a matematikai összeg: a híres, más

korra alkalmazott mondás itt is érvényes lenne: az emberek húsz évet öregedtek, és ötven évvel gonoszabbak lettek. Az érzelmek kifejezési formái nyilván a napi életben is mások 1932-ben: a békeidők háborús felbomlása már történelem. Az irodalomban *nagyon* mások. A régi sikolyok, lihegő szavak, ájulások mondatok furcsa fénytörésbe kerülnek, olykor meghatók, olykor komikusak. Olvassunk ma Szomoró-szöveget: a harmincas években már bizonyára azzal a füffel hallották, mint mi halljuk ma. A régi, pompás nyelv múzeumivá, idegenné vált. Idegenné vált az érzelmek régifajta kifejezése is. „*Emberszívek, hej, de sóvár-rogatok*” – a doktorkisasszony naplójában Szép Ernő hangja is meghallható: ő tudatosan őrizgette, gurigázta is a szecessziós üveggyölyöket – Füst Milán csak ebben a „kisérleti” s fájó kudarcnak minősített szövegében.

A nagy „világézési”, hangulati különbség, mely a tízes évek elejének szecessziós-romantikus dallamát felidézve szól újra a harmincas évek elején – ez keltett akkor is, ma, újabb gonosz (sőt: gonoszító) évtizedek múltán is furcsán kényelmetlen hatást: ebből fakad a könyv feszélyező varázsa. Ez lényege, titka és magyarázata. Ebből az elkésztelt-eltévedt dallamból, e nem odaillő, anakronisztikus hangból adódik a regény kényelmetlen, bizarr, de erős feszültsége.

Nem a regény, nem a barátok furcsállta kézirat volt olyan sikertelen, mint amilyen kínos zavarral fogadták. A befogadás előtt álltak izlésbeli akadályok: a közelmúlt erős hangja idegenebb, zavaróbb lehetett, mint bármi más – régebbi vagy nagyon mai – dal- lam. „*Csatornát vájt a bánat bennünk*” (99. o.). Ez jambikus verssor. „*Az alkonyatok mélye bennem úgy zibong*” (215. o.). Ez is. Számtalan jambikus verssor van a könyvben, s ha nem tagolódnak is verssorokká, de minden mondat jambikus lejtésbe hajlik. Ez fölerősíthette a kényelmetlen olvasói érzést. Csak az idejé- múlt hangot hallották, a hisztéria nemrég- i, de akkor (ma) már avitt zenéjét. A mozaikos cselekménydarabkák is a tegnapi, jól ismert, de mégis mintha évszázaddal előbbi emberek viselkedését vetítenék ki. Itt gyors hírre azonnal táviratot váltanak, elájulnak, folyton elutaznak, sebesen visszaérkeznek, „lihegnek a bosszúvágtyól”. Azt talán *már és még* nem

lehetett csendülten, tisztán kihallani a kéziratból, hogy e stilizált „régí hangnak” e más, zord és tárgyvilágos időkben épp idejétmúlt-sága adhat új dimenziót, értéket. Hogy a régi hang hatalmas gonddal van áthangszerelve, s ettől a régi hang akkori (mai) zörgő (mellék)zengést kap. Mintha szörnyű villamossin csikorgása zavarná a szecessziós szonátát, vagy holmi acélgyárban váratlanul ibolyát szolgáltató Mucha- vagy Klimt-alakok tűnnének fel, mintha Kosztolányi „régí-régi” verseit, a NÉGY FAL KÖZÖTT-et meg a SZEGÉNY KISGYERMEK múltba veszett dallamát fegyvergyár üzemcsarnokában deklamálná egy énekes. Füst Milán még sokkal régebbi hangulatokért is visszanyúl. A „*sajgó tömkeleg*” lehetne Csokonai vagy Katona, viszont lehetne megkésetten modoros Szomory is. „*Unom ezt a kötyagos zöld hamarságot*” – mondták –, mint e könyvben a naplóíró, s talán nem a valóban régi hangra, a „*sajgó tömkelegre*”, hanem a tegnapi. A kézirat megírásakor, a maga korában alig lehetett tán értékelni, jól átérezni a szövegnek ezt az ambivalensen s zavaróan „nemrégí, bár tegnap hallott” jellegét. E „tegnap hallott”, sőt „tegnap még használt” nyelv a háború után már a húszas évekre rideg és végleges érzelmi távolságba került. Hogy valaki érzelmileg ott felejtődik, mert fájdalmas értékeiről, a könnylátásról, a sirás érzéséről nem akar lemondani – zavaró kuriózum.

Szólunk a korrajz diszletjellegéről. Ennek általában nagy varázsa van. Egyik helyen erős szinpadí, expresszionista ihletésű diszletí kép fogadja az olvasót: „*S mikor reggel kinézek az ablakon, a messzeségben világtató vörös fellegek az eső túl... s a nagy eső ködében három útvonal kígyózik el szemem előtt, s oly végeláthatatlanul... Egy nyüzsgő világ túlköl rajtuk, jobbról viszont egy alacsony sárga épület nagy lomha görög háromszöge bámul rám, s alatta rézveretű konfliktosok a másvilágról, – hogy kerülnek ezek ide? S régimódi koldusok avatag kintornával? – Ajtót nyitok: hát kinn énekelő vakok állanak a lépcsőházban vezető-kutyával, fejükön színes, hegyes kis sapka, olyanok, mint két világtalan kísértet...*”

A közeli barátok, de az olvasók is, ha a könyv akkor megjelenik, nyilván „*avatag kintorna*” hangjaira figyelnek föl, és magát a költőt is „*régimódi koldusnak*” látják.

3

Nem posztumusz regény, hanem megtagadott kézirat, elkésett edíció. Bizonyára ma sem kelt majd értékéhez, újdonságához méltó visszhangot. Holott a stilisztikán, jambusbeszéden túl a legizgalmasabb esztétikai vitákat, felismerést kelthetne. Nem ismerek a magyar irodalomban még egy könyvet, mely a regényről vallott felfogásunkat így megkérdőjelezné. A cselekmény egy buta liba panaszai, érdektelennek tetsző, nem jól megszerkesztett, de sok szereplőt inkább zsúfolva kavargató, mint jól mozgató, statikus is, ugrik, ráng, meglódul, a ritmusával baj van. Mindez, ha a regény (addigi) normái felől nézzük, elfogadhatatlan szakmai hibák sorozata.

„Túl sok a reflexió a képek rovására” – ez általános vélemény volt. „*Inkább akusztikus hallucináció után indulok, mint vízió után*” – véli Füst Milán maga, és csak részben van igazsága: „*fönt izzott a köd*” – e jellemző képet csak nem tarthatjuk akusztikusnak. Túl sok benne a kép, a rángás, a szín, a sikoly. „*Az ingerültségeket szürke pihenőhelyekkel enyhítse*” – tanácsolta Kosztolányi is. Érdekes: minden regényelmélet, Szerb Antaltól a legmaibbakig, tudós és Kundera, s bármely értő olvasó intőn élénk mondja: a regény (amióta csak létezik): próteuszi, alakváltoztató műfaj, és semmi szabálya, alapvetése nincs. Úgy látszik, mégis van. Mégis kellenek a regényszövegben „*szürke pihenőhelyek*”, kellenek leírások is, nyugodtabb, tempósabb ember- és helyfestés. Van valami Tolsztojban és Flaubert-ben, ami nélkül a regény ma sem tud meglenni, s ami teljesen és tökéletesen idegen a Füst Milán-i írásmódtól.

E könyvet tehát magam is elhibázott kísérletnek vélhetném, hiszen semmi sem „jó” benne. Csak az jó, hogy hatalmas feszültség fűti: a hisztéria drámai lírája mindig, minden lapján átüt. Átüt, „*égő zokogással*”. A lírai én a regény mindent megengedő, parttalan, szabálytalan formátlanságában lírai (drámaköltészeti?) nyelven beszél, s mily hőkkentő meglepetés: helyét alig találja a – hinnénk, mert mondják, Eco is mondja – „*mindent megengedő*” regényműfajban.

A MESTER ÉN VAGYOK az író rendkívüli, roppant tudatos erőfeszítései ellenére nem tud epikává válni. Vajon mennyire titkoltam

el eddig, súlytalanul, mellékesen említettem, vagy netán épp túlhangsúlyoztam, hogy az egész regény szabálytalan, de erősen hangzó, érződő jambusban van írva? Regényszöveg, több száz prózaoldal taktusos jambusban. Ez senkinek nem tetszett, Kosztolányi hümmögött a leginkább. Azt hiszem, jogosan. Maga a szöveg ugyan nemhogy „elbírja”, de épp ettől töltődik olykor fáradt, olykor nyugtalanító feszültséggel („fáradt feszültség” – eléggé találon jelezné a könyv hangulatát) – de a regénynek, bárhogyan határozónak is meg és helyeselnénk, hogy meg sem lehet határozni esztétikáját és mibenlétét, hiszen parttalan, nincs szabálya, az a szabálya, hogy mindent tehet benne az író, a regény – fájdalom – mégsem viseli el.

Regénybe tévedt lírikus? Mást sejtek én, más igazságot. Füst Milán drámáinak halvány ismeretében is fülünkbe csendül: drámai jambust hallunk, nem szonettlírát. Ez a liraregény, ha tévedés volt, abban rejlik tévedése, hogy költője nem drámát írt belőle. Ha úgy teszi, a BOLDOGTALANOK és a CATULLUS színpadi ikertestvérét alkotja meg. Ezt fontosabb felismerésnek – szerényebben: hipotézisnek – érzem, mint azt a nyilvánvaló tény, hogy A MESTER ÉN VAGYOK többé-kevésbé A FELESÉGEM TÖRTÉNETÉ-nek előképe. Kádár Erzsébet mai szemmel elképesztően semmit látó kritikája (*Magyar Csillag*, 1942) erre a könyvre látszólag sokkal inkább ráillene, mint a főműre – de így is igazságtalan és vak volna.

Ha Füst Milán regényeinek sorsáról gondolkodunk, akaratlanul drámáinak sorsáról gondolkodunk. A BOLDOGTALANOK még „beskatulyázható” naturalista-lélektani darabként, értők mindig is becsülték, utóbb a közönség is. A CATULLUS már nehezebb falat: szabálytalan, széthulló olvasmány, színpadra alkalmatlannak látszik. Nem játszották. Aztán lett is egy kínosan szürke színpadi „felfedezése” a hatvanas évek közepe-vége felé. Utána még húsz évnél kellett elteltie, hogy a Katonában egy szeniális előadás (Székely Gábor rendezése) remekművé hitelesítse. Füst Milán legtöbb szövegét, bár magányos könyvlírának hisszük, a színház fényesíti, izítja föl – és az én olvasatomban ez álregény szövegét is.

A MESTER ÉN VAGYOK legérdekesebb jele-

netei mind a Danieli és a doktorkisasszony találkozásainak nagy szcénái. A párbeszéddek elfolyók, kisiklanak, kicsúsznak a regény beszélői – és az olvasók – kontrollja alól. Szakadozottnak, kopogó-lihegőnek, sutának, vázlatosra „nyiszáltnak”, máskor túlírtnak látszanak. Engem a CATULLUS dialógjaira emlékeztetnek. Füst Milán nem tud regénydialógust írni. Valószínűleg kényszerítette magát, s valószínűleg nem jól gazdálkodott tehetségével; szerencsére kudarccal járt, tehetsége rakoncátlanul fellázadt, nem fogadott szót sem neki, sem a kritikusaiknak. Líraian ömlő monológ, talán pódiumon megelevenülő, ott életre kelő, színes és súlyos szöveg. Papiron nem egészen „fogható”, töredékes, izgalmat állandóan a levegőben fenntartó, sok kérdőjeles, visszakérdezéses párbeszéddek jellemzik. Líra, de csak színpadon élő.

4

Petrányi Ilona – mint minden eddigi Füst Milán-szerkesztésében – most is kiváló segítséget nyújt az olvasóknak utószavával, s azzal is, hogy külön függelékben idézi az író NAPLÓ-jának idevonatkozó panaszos passzusait.

Vajon hogyan, miképpen lehetne e rossznak, rosszul szabálytalanak elkönyvelt művet felfedezni, értékét megvilágítani, élővé tenni? Regény, és nem lehet kései, de felfedezésszámba menő színházi előadása – „színpadra adaptálni” kétes vállalkozás volna. Az olvasói divat változása? Jósolni mindent lehet, még ezt is (nem valószínű). Irodalomtörténeti „fordulat”? Nem hiszem: Szentkuthyt sem a régi, sem a legmaibb elmélet nem „kanonizálta”, sőt még be sem „iktatta”. Talán másképpen, mellékösvényeken: ha Füst líraja, mint Szép Ernőével történt az utóbbi évtizedekben, bekerül a legidézettebb „maiak” („élők”) közé – s tán nemcsak irodalomtudósok, de költők és olvasók felszentelésével –, akkor majd több fénybe kerül ez a tévedésnek minősült szövege is. És nem csak azon a címen, hogy A FELESÉGEM TÖRTÉNETE egyik előzménye.

De máris „Milán bácsi”, a kiábrándult próféta, az agg költő kétségbeesett hangját hallo: „Milyen fénybe? Semmilyen fénybe.”

Bikácsy Gergely

JOBB KÁNON A BALKÁNON

Szegedy-Maszák Mihály: *Irodalmi kánonok*
Csokonai Kiadó, Debrecen,
1998. 196 oldal, 750 Ft

(Bev.) Az IRODALMI KÁNONOK egy megfontolt irodalomkritikus könyve, fontos dolgokról. Sok bölcsességgel, körültekintéssel, egy-két nagy elfoglaltsággal és átértékelési ambícióval. De senki ne számítson *annyira kemény, annyira látványos* húzásokra. Szegedy-Maszák Mihály nem a retorikai sokkterápiáról híres.

Amiről Szegedy-Maszák Mihály elsősorban híres, az lenyűgöző tudásanyaga, széles látóköre, műveltsége. Behatóan ismeri a múlt század második felének magyar irodalmát éppúgy, mint az angol romantikáét, kitűnően képzett a különböző, kurrens és elfeledett irodalomelméleti irányzatok világában, mindent tud Kosztolányiról és Márairól, de igazi inyence és értője a klasszikus zenének is, és még lehetne sorolni. Talán lehet tudni, mindenesetre mondom: nem szoktam fölösleges tiszteletköröket futni, néha még a kötelezőket sem. Talán közismert, mindenesetre mondom: Szegedy-Maszák Mihály a magyar irodalomkritika egyik legkiválóbb képviselője, az említettekén túl is számos ritka kvalitással. Az itt bíralt könyve, csakúgy, mint az összes többi, kitűnő és fontos. Bátran ajánlható mindenki számára, noha retorikai puhasága, obligát understatementje és helyenként óvatoskodó célozgatásai miatt inkább a beavatottak találhatják érdekesnek.

A kötet különböző alkalmakra írott szövegek gyűjteménye. Nem egységes könyvként koncipiáltatott tehát, műfajilag és tematikailag némiképpen szórt: előfordul benne rövidebb előadásszöveg éppúgy, mint terjedelmesebb, gazdagon lábjegyzetelt tanulmány, van általánosabb, ismertető jellegű írás éppúgy, mint szűkebb tárgyról szóló, részletekbe menő analízis; és van benne a század első felének magyar klasszikusairól szóló írás éppúgy, mint Henry James és Virginia Woolf regénynyelvéről, de előfordulnak a fordítás lehetőségeiről, illetve a kánonok működéséről szóló okfejtések is.

A kötet mindazonáltal egységesnek mondható, nemcsak abból az általános szempontból, hogy egységes szemléletmód, gondolko-

dásmód, nyelvezet és habitus jellemzi a különböző írásokat, hanem a cím által kínált szempontból is: a viszonylagos műfaji és tárgyi sokrétűség ellenére mindegyik felveti a kanonicitás – Szegedy-Maszák ezt úgy mondaná: kánoniség – szerteágazó problémájának valamely aspektusát.

(Kánonok, centrumok, magyarok) Szegedy-Maszák bizonyosan kitűnően tájékozott a kánonok problémájának egyre növekvő amerikai irodalmában, s az ott meghonosodott szélsőséges álláspontok közötti (azért az amerikai szerzők között sem ritka) pozíciót foglalja el. Vagyis egyfelől elgondolhatatlannak tartja azt, hogy a kánonok teljességgel megmerevedjenek, hogy ne legyenek kitéve a történeti-kulturális változásoknak; másfelől pedig tudja, hogy a kánonok viszonylagos rögzítettségé nélkül képtelenség bármiféle tájékozódás az irodalomban, hiányoznának az olvasást lehetővé tevő elemi standardok.

Még jobban érdekli azonban Szegedy-Maszákot az az amerikai szintéren kevesebbet vitatott probléma – illetve az általában túlideologizált és egy-két jelentős képviselőjét leszámítva meglehetősen gyenge, úgynevezett posztkoloniális kritika által tárgyalt probléma –, mely a kulturális centrum és periféria viszonyával foglalkozik. Joggal utal a centrumok bizonyos fokú autizmusára, a perifériák produkcióival kapcsolatos attitűdjeire; például hajlamos arra, hogy kizárólag saját értelmezési kereteibe helyezzen minden mást (lásd Edward Said „orientalizmus”-elemzéseit), hogy folyamatosan provincializmust gyanítson, vagy – mint Szegedy-Maszák írja – „[a]z úgynevezett kis kultúrákat gyakran tökéletlen másolatoknak tekintik, történetüket az utánczás és a megkésettség [...] jegyében írják meg” (9. o.). Ha viszont számolunk a helyi viszonyok bizonyos fokú autarkijával, felvetődik a kérdés, „[s]égít-e Ady költészetének megértésében, ha szimbolistának nevezzük” (uo.), vagy ha „Esterházyt posztmodern alkotóként próbáljuk elfogadtatni a külföldi közönséggel” (uo.).

Az iménti két idézetben szereplő igeragok azonban rávilágítanak a problémának egy olyan vonatkozására, amelyre Szegedy-Maszák nem igazán reflektál (noha, mint később utalok rá, olvasatom szerint nem hagy figyelmen kívül), nevezetesen, hogy az egyes kul-

túrák, értelmezői közösségek érzékelése, elgondolása a centrum és a periféria elhelyezkedéséről, viszonyairól meglehetősen általánosnak mondható, vagyis az önértelmezések és másikértelmezések nagyjából egybevágóak. És ez sokkal fontosabbnak tűnik, mint a – rendszerint a perifériával társított – „provincializmus” fogalmának leíró használata: „*a helyi szűk körű problémák, érdekek, eredmények egyoldalú túlbecsülése... a szélesebb szellemi látókör hiánya*” (Bakos: IDEGEN SZAVAK ÉS KIFEJEZÉSEK SZÓTÁRA). A valamelyest perifériális kultúra értelmiségijének alaptapasztalata, hogy ő rendszerint sokkal többet tud a centrum kultúrájáról, mint ez utóbbi képviselői az övéről. (Kérdező: „*Milyenek ön szerint a francia és a spanyol kultúra közötti kapcsolatok?*” Buñuel: „*Nagyon egyszerű. A spanyolok, például én, mindent tudnak a francia kultúráról. Vegyük ezzel szemben például Carrière urat! [Jelen volt.] Történelemtanár, de egészen tegnapig, amíg ide nem értünk, meg volt győződve róla, hogy a Toledo egy motorbicikli-márka.*”) A fenti leíró-definitív értelemben a centrum kultúrái feltétlenül provinciálisabbak, ám senkinek nem jutna eszébe így használni a szót. Egyszerűen csak kodifikálva van, hogy mik a centrumkultúrák (jobbára – majd’ minden területen – a francia, az angol, az amerikai és a német), és ezt mindenki – értsd: az ekképpen periferikusnak minősülő kultúrák képviselője is – ugyanígy tudja. Amiként azt is, hogy a centrum beszél, és a periféria ugat. Az, hogy Szegedy-Maszák nem tematizálja az e kérdés körüli zavarokat, nem feltétlenül jelenti azt, hogy nem is érzékeli. Megfogalmazásaiból úgy sejtem, nem gondolja azt, hogy a centrum csupán vak gőgje miatt képzeletileg magát centrumnak, hiszen a periféria verbális viselkedésében ennek folyamatos visszaigazolását kapja: „*Ha egy magyar olvasót valamely külföldi arról kérdez, létezett-e szimbolizmus a magyar irodalomban, a választ valószínűleg az indokolja, hogy cáfolni szükséges egy nemzetközileg kevésbé ismert irodalom vidékiességét. Felmerülhet a gyanú, hogy akkor is ez az észjárás érvényesül, amikor Esterházyt postmodern alkotóként próbáljuk elfogadtatni a külföldi közönséggel*” (9.). Ha az itt fikcionált dialógus realista, akkor a benne emlegetett „észjárást” mi magunk éppúgy működtetjük, márpedig ha így van, akkor igenis komoly tényezőként kell figyelembe vennünk, hisz

nyilván saját kultúránkra nézvést nem minden következmény nélkül való önmagunk ekként – perifériaként – való önértelmezése. E következmények pedig pontosan azok, amik segítenek újratermelni a centrum Szegedy-Maszák által kifogásolt eljárásait. A kulturális jelenségek áramlása éppen azért túlnyomórészt egyirányú, mert a centrum/periféria bináris kódrendszerét mindkét fél egyformán érti, csak éppen a kód által rászabott szerep különbözik. Amiként a legtöbb feminizmus nagy tévedése, hogy mindig a legelső kódot maszkulinnak próbál beállítani, pedig alighanem kikerülhetetlenül reciprok, azonképpen a perifériának is megvan ez a makacsul kísértő tévedése, hogy a meghatározó kódok csakis a centrum teremtményei, ám órá is rá vannak kényszerítve. És éppen ennek a következménye az, hogy (például) Kelet-Európa mindig is receptív volt, befogadója, utánzója nyugati áramlatoknak, de maga – igen kevés kivétellel – nem termelt ki ilyeneket, mert mindig is fenntartotta önértelmezését, a perifériaszerepet, és szinte automatikusan mindig is ennek megfelelően működött. Ezek alapján megkísérelhetünk választ adni Szegedy-Maszák egyik kérdésére: „*Vajon nem lehet-e több értelmező közösség egyidejű érvényével számolni, s akkor nem kérdőjelezhető-e meg a közhiedelem, mely szerint 1870 és 1940 között Párizs, azóta New York tekinthető a képzőművészet központjának?*” (9.) Pontosan „*több értelmező közösség egyidejű érvényével számolva*” állíthatjuk határozottan: nem kérdőjelezhető meg, 1870 és 1940 között Párizs, azóta New York tekinthető a képzőművészet központjának, minthogy nemcsak Párizsban és New Yorkban, hanem Budapesten és Cincinnatiiban is nagyjából úgy tudják, hogy ez a helyzet. („*Tessék elhinni, a legfinomabb Winsor and Newton tubusos festékek kaphatók Cincinnatiiban is, a művészek mégis New Yorkba igyekeznek*” – Tom Wolfe.) Márpedig hogy centrum/periféria kérdésben mi a helyzet, az dönti el, hogy a centrum/periféria mit gondol arról, hogy mi a helyzet. És ha mást gondolnának, nem ez volna a helyzet.

És Szegedy-Maszák egy kicsit mást gondol. Vagy szeretne gondolni. Fent idézett kérdéseinek fontos retorikai mozzanatait vétenénk el, ha nem értenénk őket úgy is, hogy valamiféle megkérdőjelezésről van szó, vagyis inkább performatív, mint konstatív aktusról.

Vagyis arról, hogy a fent vázolt, meglehetősen általános érvényű *helyzettudatot* (*mely magának a helyzetnek formatív mozzanata*) próbálja valamelyest *átformálni*. A fent idézett kérdéshez hasonló beszédaktusai inkább implicite az egyoldalúság (*tudatának mint fátumnak*) felszámolását célzó javaslatok, semmint cáfolatai a nehezen cáfolhatónak. Arra próbál ösztökélni bennünket, hogy ne fogadjuk el simán ezt a leosztást. Nehogy már a közepes amerikai irodalomkritikus legyen az örök Róma és Szegedy-Maszák Mihály a felejthető provincia. Legalább mi ne higgyük el, hogy csupán megkésétt és jelentéktelen replikák vagyunk, hogy ez a mi egyetlen lehetséges sorsunk. Ugyanis ez a szükséges feltétele annak, hogy ne azok legyünk.

Ha nem is elégséges. Ha a még fentebb idézett, Adyval és Esterházyval kapcsolatos kérdésekre kéne válaszolni, azt mondhatnánk: bizony, bárhogy értelmezzük is e fogalmakat, Ady nem képzelhető el a szimbolizmus nélkül, Esterházy nem képzelhető el a posztmodern nélkül; és, bizony, még ennek ellenére is, olvashatatlanul magyarok (vagy legalábbis kelet-európaiak) a centrumkultúrák számára. Pedig e szerzők esetében a magyar irodalom két ritka „erős költőjéről” (Bloom) van szó, azaz olyanokról, akiknek újszerű és nagy hatású nyelve magát kikerülhetetlenné és az utána következőket „ephebos”-okká teszi, akik kénytelenek vele megküzdeni, és akikben mindegyre megkésétségérzetet indukál. Világos, hogy Ady nem írható le mint pusztán szimbolista, Esterházy mint pusztán posztmodern, egyrészt, mert több minden hibádzik ahhoz, hogy azok legyenek, másrészt, mert többek is annál. A hiány és a többlet is nagyrészt a kulturális szituáltságából, egyszerűbben: a magyar specifikumból adódik. A századelőre betokosodott Arany-Gyulai-hagyomány kontra „modernség” és „nyugatoság”, „Pusztaszer” kontra „magyargyalázás”, Verecke és Dévény, ez az Ady (és hatástörténete) számára meghatározó jelentősháló kis hazánkon kívül éppúgy senkinek nem jelentett és nem fog jelenteni semmit, ahogyan az Esterházy által megidézett igazságos (Rákosi) Mátyás (király) „népi” anekdota- és mesekincse, politikai pornográfia sem, ahogy a legendás csatársor, akár a Fradi T-s, akár a Pilinszky–Ottlik–Nemes Nagy–Mészöly–Mándy ötosfogat sem.

Amiben a legmesszebbmenőkig egyetlen érték Szegedy-Maszákkal: ugyanolyan pesszimizmán itélem meg a magyar irodalom világirodalmi (el)ismertségének esélyeit. Az ő ez irányú vélekedéseitől azonban abban tér el az enyém, hogy az említett nehézségek mellett (a magyar nyelv fokozott elszigeteltsége, esetenként kevéssé hatékony piár stb.) én még a magyar irodalom meglehetősen gyengeségét is az okok közé sorolnám. Az érzésem szerint vitathatatlanul világnagyság-erősségű szerzők, József Attila és Pilinszky János pechjükre költők, ezen tényleg nem lehet segíteni. (Szegedy-Maszák is gazdag érv- és példaanyaggal igazolja a versfordítás lehetetlenségeit.) Ellenben sok próza nagyon jól fordítható, igazából nem tudom elhinni, hogy Dosztojevszkij vagy Borges olyan végzetesen sokat veszítene a fordításokban; persze akad bőven ellenpélda is, Kleist, Joyce vagy Esterházy átültetésének nehézségei még felületes nyelvismeret birtokában is jól láthatók. Mindenesetre prózában számos kis nyelv/kultúra aratott már olyan világsikert, amelyre a magyar mind ez idáig képtelen volt. Mikszáth és Krúdy biztosan többet érdemelnének, de az nem csak (kulturális) fordíthatósági probléma, hogy Kemény vagy Kosztolányi nem tudott és alighanem nem is fog bekerülni nem-hogy a nemzetközi nagyágyúk közé, de a szélesebb – és nem nevetségesen tág értelemben vett – „világirodalomba” sem. És ha valaki azal érvel, hogy de hát például Kosztolányi hány nyelvre van lefordítva, arra azt válaszolhatjuk: hát éppen ez mutatja, hogy nincs esély.

A könyv bevezetéséhez hasonlóan utószava is közvetlenül a kánon problémájával foglalkozik, ezúttal azonban nem annyira valamelyest organikus képződésének, formálódásának oldaláról, hanem egy konkrét kánonalkotási példát vesz szemügyre, Harold Bloom híres/hírhedt *THE WESTERN CANON* című 1994-es könyvét. Az egyébként fantasztikusan művelt, számos figyelemre méltó irodalomelméleti és -történeti könyvet jegyző Bloom e '94-es opusával elég rosszul vizsgálja Szegedy-Maszáknál. Az ez utóbbi által felvetett szempontokat figyelembe véve alapvetően egyetértek ítéleteivel: igazából lehetetlen vállalkozás volt ez, s a végeredmény rengeteg mozzanatában igazolja az előre várható képtelenségeket. A könyv végi kánonlista

éppúgy „ezer vérből sebzik” (Mészöly Kálmán), mint a huszonhat, részleteiben tárgyalt reprezentatív szerző/mű kiválasztásának indokolhatósága (noha maguk az elemzések általában érdekesek és szórakoztatók). A mű majd’ minden ízében leplezetlenül elfogult, néhol szinte hisztérikus. Ugyanakkor nem ezen múlott, hogy a THE WESTERN CANON ambíciója megbukott: „szerzője egy nemzeti irodalom felől közelít a többi kultúrához, s ugyanakkor kívülről próbál tekinteni saját nyelvének örökségére” (194.). A mű realiztikusabb címe inkább *An American Canon* lehetne.

A dialektológia újabb felfogása szerint nincs olyan nyelvhasználó, akinek nyelve ne dialektus volna. Mutatis mutandis ugyanez a belátás érvényes a mindenkori kánonalkotásokra is. Egy másik, nyelvtörténet-elméleti hasonlattal: az egyes kánonok az őket megalkotó értelmezői közösségek egymáshoz képest való elhelyezkedése szerint hasonlítanak vagy különböznek, ahogyan a Schmidt-féle hullámelméletben az egyes nyelvek. Ám az így kialakuló kontinuum mégsem mentes erőteljesebb szakadásoktól. Mint azt Szegedy-Maszák Kosztolányi nyilatkozatain keresztül vallja, az anyanyelv különösen éles határt szab a kánonok közeledésének, cseréjének, összeolvadásának. Ezt jól példázza Bloom említett könyve is.

Ha valaki, mint mindenki, a végén, a listával kezdi a THE WESTERN CANON olvasását, s ha ez a valaki történetesen magyar irodalmár, akkor először is a magyar műveket csekkolja le. Három darabot talál, a „*kaotikus korban*”. (Bloom az irodalomtörténeti korpust négy korszakra osztja: „*teokratikus kor*” [a kezdetektől a középkorig], „*arisztokratikus kor*” [a reneszánsztól a klasszicizmusig], „*demokratikus kor*” [a romantikától a XIX. század végéig] és „*kaotikus kor*” [XX. század].) A három címet nézegetve – Attila József, PERCHED ON NOTHING’S BRANCH; Ferenc Juhász, SELECTED POEMS; Laszlo Németh, GUILT – rögtön világossá válik számára, hogy noha a magyar irodalom eszerint a nyugatihoz tartozik, ezek kanonizáló értékeinek különbözőeknek kell lenniük. Hiszen ha megkérdeznénk a dologról jó néhány magyar irodalmárt, s válaszait összegeznénk, aligha jönne ki ez a három mű. Már csak azért sem, mert számukra nem is létezik ilyen J. A.-könyv, hogy PER-

CHED ON NOTHING’S BRANCH (kb. A semmi ágán gubbasztva), úgyhogy ez (bizonytal) válogatott verseinek valami angol kiadványa lehet. Ugyanez a helyzet Juhász Ferenc SELECTED POEMS-ével (Válogatott versek) kapcsolatban. Ami a harmadikat illeti, kétséges, hogy az irodalmárok közt végzett feltételezett közvélemény-kutatás során a BŰN (vagy talán az ISZONY?) bekerülne az első ötvenbe – csak a prózát tekintve. Talán nem olyan borzasztó nagy költői túlzás azt állítani, hogy Juhász Ferencet ma iskolán kívül senki sem olvas Magyarországon. Tehát a magyar irodalmár egy kissé értetlenkedve szemléli Bloom választását, és ha megpróbálja megmagyarázni, akkor homályosan feldereng neki, hogy W. H. Auden egyszer valami nagyon nagyot talált mondani Juhász egyik verséről, sőt él a gyanúval, hogy Bloom inkább ez utóbbi kijelentést olvashatta, mint a szóban forgó verseket.

Az persze egyáltalán nem kötelező az angol nyelvű irodalom kitűnő történésének, elmélésének és kritikusának, hogy olyan nagyon sokat tudjon a magyar irodalomról. Ám ha így van, miért lenne kötelező neki elvégeznie a kanonizálás munkáját ez ismeretlen területen?

Igen, a kérdés rossz. Bloom valószínűleg feltételezi, hogy az a lista, amelyet a magyar irodalom kitűnő történészei, elmélészei és kritikusai állítanának össze mint a magyar irodalom kánonját, nagyon másképp festene, mint az övé. És e különbség abban leli magyarázatát, hogy Bloom – a címben világosan jelzett intenció szerint – nem a magyar (vagy bármely más) nyelvű irodalom kánonjának listáját kívánja adni, hanem a Nyugati Kánonét.

De épp az imént jutottunk arra, hogy a magyar irodalom a nyugatihoz tartozik. Ha a Magyar Kánon – amelyben bizonytal ott vannak J. A. versei, ám ha két további hely kiadó még, akkor ezek bizonytal nem a Bloom által kiválasztottak – nem automatikusan adódik hozzá a Nyugati Kánonhoz, akkor valószínűleg van egy (vagy több) olyan hely Nyugaton, ahonnan jobban lehet látni, mi valójában és inkább nyugati, mint a magyar irodalom terrénumáról (mely, e tekintetben legalábbis, nem tartozik annyira a Nyugathoz).

Hol lehet ez a hely? (Ez itt a vicc-ziccerék helye.)

Ha mármost a mi magyar irodalmárunk továbblapoz, a Nyugati Kánonba felvett amerikai művek hosszadalmas listáját nézegetve alighanem elkezd erősödni benne a gyanú, hogy, először is, sokkal több magyar könyv férne bele (mint három), valamint hogy, másfelől, az a bizonyos jó hely, ahonnan jobban lehet látni Nyugatot – nevezzük centrumnak –, tán nem is rendelkezik annyira széles horizonttal. Vagy legalábbis könnyebben engedni megtéveszteni magát az érzékek csalásától: ami közelebb van, nagyobbak látszik. Ha a Nyugati Kánonban, a „kaotikus korszak” alatt felsorolt, összes nem angol nyelvű művek száma 364, akkor egy francia bizonyosan nem venne fel 478 angol nyelvűt, amiként azt Bloom teszi. Ha az angol, amerikai, kanadai, ausztrál művek el vannak különítve, akkor egy német nem tenné Kafkát, Bernhardot, Celant, Dürrenmattot ugyanazon címszó – „Németország” – alá, amiként azt Bloom teszi. A távoli dolgok elmosódnak. Minél messzebb vannak, annál kisebbek. Annál jelentéktelenebbek. Annál kevésbé beszédesek. De a legbeszédesebb az, hogy Bloom listájának számos tételénél ott találjuk a zárójeles megjegyzést: „(fordította X. Y.)”. Muszáj megkérdezni: mire fordította? Nyugatira?

Az iménti gondolatmenet/kérdéssor persze éppúgy érvényes a fent nagyvonalúan önazonos és körülhatárolt egészként koncipiált „Magyar Kánon”-ra is.

Amelynek Szegedy-Maszák csupán egy, ha nem is éppen a legkisebb hatalommal bíró, diszkurzív ágense.

Az amerikai szcénával való összevetés fontos lehet. Ott ugyanis a „kánoniség” problémáját egyértelműen néhány vállaltan ideológikus és politikai motiváltságú (s csak részben „szigorúan” irodalom)kritikai irányzat vetette fel, amikor egyre nagyobb teret kívántak szentelni különböző társadalmilag elnyomott csoportok íróinak, olvasóinak, műveinek. Ennek láttán a konzervatívabb irodalmárok megkondgatták a vészharangot: mi lesz, ha az oktatásban a klasszikusokat kiszorítják a politikailag bizonyos korrekció, ám esztétikailag *bizonyos* silány művek, a radikálisok viszont azt válaszolják e naív széplelkeknek, hogy mi más lenne a ti „esztétikaitok”, mint ideológiátok – az uralkodó „Dead White European Male” ideológia – korolláriuma? (Vö. „Az esz-

tétikai élvezet mindig a fennállót legitimálja” – Adorno.)

Magyarországon furcsamód nem jelenik meg nyíltan ez a politikailag vállaltan és öntudatosan elkötelezett irodalomkritikai irány (néhány – sok? – egyre tompább agy[ar]jú vaddisznót leszámítva), s látszólagos egyetértés honol az egyébként finoman fogalmazva durván különböző értelmezői közösségek között a tekintetben, hogy az esztétikai érték a legfőbb érték, és a politikát – főleg így a szabadságba’ ma már – ki kell küszöbölni, vagy legalábbis ne politikai elkötelezettsége miatt szeressük ezt vagy azt az író, esetleg annak ellenére próbáljuk meg szeretni, esetleg stb.

Pedig nem ártana *néha* egy kicsit nyíltabban tematizálni a saját pozíció, mielőtt Nietzscheből és Foucault-ból kis etiketszabálygyártó dogmatikusok, Derridából és Paul de Manból a szigorú irodalomtudomány alapjainak lerakói, derék konstruktorokra váró főmérnökei lesznek; mielőtt elhisszük Kosztolányinak ezt a homo-antiideologus-piskótát; és mielőtt végképp kitiltják a szak- és úriemberek egyre exkluzívabb klubjából az ideológiai meghatározottságokra rákérdezőt. (Mely utóbbinak szemében aki megállás nélkül és egyre hangosabban szakmázik, az a leggyanúsabb ideológiaiilag.) Mert így kb. az a helyzet alakult ki, hogy a valamelyest, valamely vonatkozásában nyíltan politikai/ideológiai művek a saját táborban bocsánatos, az ellenfelekében megbocsáthatatlan bűnöknek minősülnek, más művek pedig, melyeknek politikai/ideológiai „hovatartozása” nem kézenfekvő – nos, hát azt természetesen esztétikailag és csakis esztétikailag vizsgáljuk, de szigorúan esztétikailag, a vak is láthatja, még az ellenség is, muszáj neki elismerni, hogy pártatlanok vagyunk, hogy szigorúan szakmai szempontok alapján bírálunk. Az első esetben az ellenséges objektumot politikailag/ideológiaiilag, a második esetben esztétikailag denunciólunk, jöllehet értékítéletünk alapja mindkét esetben ugyanaz volt. (Na, melyik?) Az utóbbi esetben az értékelések persze ritkán ilyen élesen fekete-fehérek, de ha megnézzük az egyes értelmezői közösségek kánonjait, nagyon logikus összefüggéseket találhatunk a politikai/ideológiai elkötelezettségi rendszerrel.

Szegedy-Maszák Mihály IRODALMI KÁNONOK című könyvének főhőse, kétség sem férhet hozzá, Kosztolányi Dezső.

(Kosztolányiiii!!! Ady? Babits?) Kritikai-történeti jellegű írásaiban Szegedy-Maszák foglalkozik Babitscsal, Kosztolányival (három írásban), Kemény Zsigmonddal, Henry James-szel és Virginia Woolffal, Adyval, valamint Radnóti Miklóssal. Jameset és Woolft az angolszász irodalmakban meglévő kanonikus rangjukhoz illő reverenciával tárgyalja. Radnóti esetében az idegen nyelvű irodalmakban elérhető elismertség vagy legalábbis viszonylag széles körű ismertség esélyeit latolgatja (s mellesleg az egyik legjobb írásnak látszik). Talán némely olvasó számára furcsának tűnhet, hogy Adyt rengeteg – és helyenként súlyos – kritikai megjegyzéssel illeti, ám ha figyelembe vesszük a Szegedy-Maszákhöz közel álló értelmezői közösségek Adyról alkotott véleményét, akkor mértéktartó és – nevezett értelmezői közösség egyik kedvenc szavával – „méltányos” írásnak nevezhetjük a Hortobágy poétájáról szólót. Eltérő logika alapján, de hasonlóképpen minősíthető A RAJONGÓK-tanulmány: az elemzés komolyan felveti a mű mai olvashatóságának kérdését, mégpedig azon érdekes összevetés keretében, miszerint nem lehetséges-e, hogy bizonyos térben távoli, de időben közeli művek (példaként B. E. Ellis AMERIKAI PSYCHÓ-ját hozza) esetleg jobban olvashatók, mint az említett XIX. századi magyar mű. Tudvalevő, hogy Szegedy-Maszáknak szívügye Kemény, monográfiát írt róla, továbbá boldog őse, mindazonáltal elemzése korrekt. Igazából két szerző kanonikus rangjához nyúl hozzá, Kosztolányiéhoz és Babitséhoz. Nem egyenlő előjellel. Kosztolányiét felfelé nyomja, Babitsét lefelé.

Szegedy-Maszák Kosztolányihoz való viszonyának lényege, hogy egy minden kritikán felül álló géniusszal van dolgunk, aki úgyszólván tökéletes, nemcsak messze a legnagyobb magyar író, de reflexívabb írásaiban is mindent helyesen lát, már a tizes években megmondta, amit Roman Jakobson vagy Paul de Man csak évtizedekkel később, más nemzetközi sztárok meg még később, sőt van, aki máig nem tudja, amit pedig Kosztolányi-tól már réges-rég tudhatna. Babits ezzel

szemben a legtöbb kérdésben hibá(d)zik. Újra és újra, szinte kényszeresen bukkannak fel a hierarchizáló szembeállítások: „*Babits álláspontja ebben az esetben kétségkívül maradibbnak, sőt talán elavultabbnak is nevezhető Kosztolányié-nál...*” (23.) A Babitsot a „szövegközöttség” elvének érvényesítéséért megdicséřő mondatban sem mulasztja el azt a közbeékelést, mely szerint Kosztolányi „*lényegesen nyitottabb fogalomként értelmezte az irodalmat*” (29.). „*Noha alkalmanként Babits is hivatkozott irodalmárok munkáira, élete utolsó másfél évtizedében Kosztolányi gyakrabban élt ezzel a lehetőséggel – amit azért érdemes kiemelni, mert a köztudat Babitsot véli poeta doctusnak*” (35.). „*Amikor külföldi szerző műveit méltatta, Babitstól eltérően nem egységes világ-irodalmi folyamatra, hanem nemzeti hagyományokra vonatkoztatott*” (36.). (S az előbbi naivítás, az utóbbi realitás.) „*...Kosztolányi – Babitscsal ellentétben – fölfigyelt az amerikai irodalom önállóságára...*” (38.). „*Kosztolányi tájékozottsága több vonatkozásban sokoldalúbb volt, mint Babitsé vagy akár Szerb Antalé*” (42.). Kosztolányi „*a fordítást elsődlegesen a cél-, nem pedig a forrásnyelv kultúrájának részeként fogta fel, és elhatárolta magát attól a Babits által is képviselt eszménytől, mely szerint a műfordításnak arra kell törekednie, hogy megőrizze vagy átmentse az eredeti szövegben adott-nak vagy nyilvánvalónak föltételezett értelmet és/vagy hangnemet*” (43.). (Mondani sem kell, Szegedy-Maszák határozottan az előbbi mellett optál.) A konkrét fordításszemelvényeknél úgyszintén: Kosztolányi megoldásai mindig tökéletesek, tudják a jelölők fontosságát, Babits viszont – Tóth Árpáddal, Szabó Lőrincsel egyetemben – a jelöltek mocsarába fúl. (Erre még visszatérünk.) A CSEH TROMBITÁS elemzése kapcsán állapítja meg, hogy Babits vagy Csáth műveit a hanyatlásérzet jellemzi, Kosztolányi viszont ironikus (144.). (Ezek sem értékeslegesen deskriptciók. Hanyatlásérzet rossz, ironia oké. Ezzel még együtt is rezdülnék, viszont Kosztolányi életműve dugig van hanyatlásérzettel, jelenszidással, aranykorsóvárgással. Az efféle selektív olvasásmódra szintén visszatérünk.)

Kosztolányi, nyilatkozatai szerint, mélyen politika- és ideológiaellenes költő. Önértelmezéseinek egyik centrális kategóriája: arisztokratikus. Ez, amiként élete és gondolkodása: kiváltképpen *polgári*.

Mint erős (félre)olvasóhoz illik, erősen ki-

dekorálom néhány könyvemet. Ez nem annyira indulatos örömködés, inkább szisztematikus *munka*. Külön jelölések vonatkoznak a szerző tulajdonított szándékainak kiemelésére, külön jelölések a szöveg vélt öndekonstrukciójának locusaira, megint más aláhúzások, margón elhelyezett jelek, rövidítések a saját szempontjaimmal, mániáimmal kapcsolatos szövegrészekre, fontosnak ítélt kérdéseimre adott lehetséges válaszokra. Gyakran előfordul, hogy ha nem vezetem fel a könyv elején szótárszerűen jelölési útmutatómat, bizonyos jeleket idővel egyszerűen elfelejtek, újra át kell nézmem előfordulásait, hogy rájőjjenek, minek a jelzésére is szolgáltak. Többek között ez is szembesít azzal a tapasztalattal, hogy ez a – végső soron, hogy úgy mondjam, a jelenvaló lét végességéből adódó – kényszerűség szülte megoldás, mely arra szolgálna, hogy a másodszori olvasást lerövidítse, és lehetővé tegye, hogy ne kelljen az egészet ismét elolvasnom, csak a már kijelölt „lényegét”, nos, ez a megoldás voltaképpen hermeneutikai hentesmunka, exegetikai executio. Aminek tudata gyakran még akkor is teljes újraolvasásra készítet, ha nagyjából a korábbi jelölések és csak azok bizonyulnak „helyénvalónak”.

Van azonban néhány jelölő, amit nem áll módomban elfelejteni, mert ahhoz jelölte túlságosan sűrűn fordul elő az irodalomról szóló irodalom margóin. Ilyen az „SzFI”, korábbi, igazságtalan változatában „PMH”. E gyakran felbukkanó akronimák feloldása: „szerzői filozoféma idézve”, „poetológiai munka helyett”. Ez a jelölés, röviden, arra vonatkozik, hogy számos irodalomkritikus, -történész és -elmélész egy szerző, mű poétikai jellemzésénél elsősorban vagy kizárólag magának a szerzőnek vagy a szerzőihez gyanúsán közel álló szólammak műbeli vagy más megnyilatkozásaiból vett önjellemzését, deklaratív kijelentéseit (vagy a szólam[ok] önreflexív maximáit) idézi, s ezzel az elemzést egyúttal elintéztetnek is véli. Az SzFI persze korántsem azonos a PMH-val, de ha a PMH hiányzik, akkor a kritikusnak számolnia kell azzal, hogy SzFI-aktusa jelentősen veszít performatív erejéből. Természetesen nem annak a széles körben elterjedt – pozitivismusellenesnek szánt, de a pozitivismus ismerelméletében megragadt – etikettszabály-

nak lennie itt apostola, tánc- és illemtanára, mely szerint a rendes irodalomtudós mindent csak az adott műből vehet, s minden egyebet, amit tud, felejtse el, szakítsa ki abból az intertextusból, amellyel a mű százszerszeresen össze van szöve, amelyből lehetetlen kiszakítani. Még csak nem is arról van szó, hogy a szerzői nyilatkozatok, önreflexiók olykor tévesek, félrevezetőek, mitoszgyártók, hazugok s a többi, és éppen ezt tudnánk kimutatni csak a műre koncentrált szoros olvasatunkkal, igazmondó módszerünkkel, tudományunk még nagyobb dicsőségére. A szerző önértelmező nyilatkozata még akkor is primus inter pares, mégpedig minden valamelyest képzett értelmező számára, ha nem akarja. Mindössze arról beszélek, hogy nincs módszer, amely megkímélne a gondolkodás kínos köteleességétől. Szegedy-Maszák például számos körülmény figyelembevételével arra a következtetésre jut, hogy sok tekintetben kételyekkel kell élnünk öv. Kosztolányi Dezsőnének az elhunyt költőről írt könyve hitelességét illetően. Tökéletesen egyetértek, csak azt tennem hozzá, hogy az inkriminált írásmű pótolhatatlanul informatív olvasmány *éppen azokat a dolgokat illetően*, amelyek esetében szépítgetést, maszatolást, ferdítést, hazugsággal felérő elhallgatásokat és hasonlókat gyanítunk. Az olvasás művészete több, mint az à la lettre olvasás révén előálló „elemi tények” számbavétele. Ezt a nem oly velőtrázóan új belátást persze Szegedy-Maszák is nagyon jól tudja és alkalmazza – erről a fenti példa és majd minden írása meggyőzhet bennünket –, csak egy idézetnél és bizonyos meghatározó hagyományok köré épített kontextualizációjában bizonyul egy kicsit túl hiszékenynek. Szegedy-Maszák tehát igazából nem marasztalható el az SzFI (PMH) „bűnében” mint sorozatos elkövető. Az egy súlyos példány azonban, amely felbukkan nála (többször is), komoly kanonizációs következményekkel terhes – vagy legalábbis egy jól ismert esztétikai elkötelezettség bevett argumentációját szokta szolgálni –, ezért bátor-kodtam előhozakodni a problémával.

A néhány apróbb eset között említhető, hogy A RAJONGÓK jellemeinek kérdéses önazonosságát, illetve belső bizonytalanságát illusztrálанд ugyan utal néhány szüzséelemre, a verdiktet azonban főként a szereplők

aforisztikus önjellemzéseinek beidézése alapján mondja ki Szegedy-Maszák (91–92.). A szimbólum és szimbolizmus különböző felfogásairól és működéséről Baudelaire, Mallarmé vagy Jehan Rictus költészetében kizárólag az említett szerzők (ön)reflexív nyilatkozataira hagyatkozva és azokat készpénznek véve (129–131.) halad tovább Ady kérdéses szimbolizmusának tárgyalása felé. Az Adyról szóló tanulmány egyik konklúzióját már a bevezetőben is megemlíti: „Amennyiben a személytelen és vallási értelemben hitetlen Mallarmé volt a szimbolizmus meghatározó alakja, nagyon is kétséges, hogy az »én voltam Úr, a vers csak cifra szolga« magatartás összeegyeztethető-e a szimbolizmussal.” (9.) És ez az Ady-idézet lenne az a bizonyos súlyos példány.

Annyi mindent beszélj össze a verseiben Ady, miért épp ezt az egyébként híres-hírhedt, sokat idézett nyilatkozatot higgyük el vagy tüntessük ki. Számomra úgy tűnik, ez a mondat inkább az önfelnagyító, egomániás Ady jellegzetes megnyilatkozásai közé tartozik, és nem szükségszerűen abba az értelmezési tartományba, ahová az említett hagyomány sémája alapján érteni szokták, ti. hogy Ady itt mintegy bevallja, hogy nem annyira „a forma” érdeklő, mint „a tartalom”, avagy a „formaművészként” számon tartott irigyek és ellenségek számára: hogy slendrián. Így értik, de ne higgyük, hogy örülnek az „őszinteségnek”, a lényeg, hogy a Kosztolányi és Babits – akik ugye nem nagyhangú önjelölt forradalmárok, hanem a kifinomult szépség szerény zsenije – által képviselt esztétista költészeteszményt szembe lehessen vele állítani. A szép művészt a csúnya ideológiáival. A kulturált-polgárit a proli-prosztóval. (S ha előbbi utóbbit éppen e divízió alapján csodálja, annál rosszabb.) A szokásos ellenszlogen Babits aforizmája: „Nem az énekes szüli a dalt: / A dal szüli énekesét” (MINT FORRÓ CSONTOK A MÁGLYÁN). Ez a szimbolizmus credójának is lényeges része. A ma teoretikusai ezt szeretik: a szerző nem mindentudó demiurgusként, lángoszlopként, váteszként prezentálja magát, hanem a nyelv és a poétikai tropológia önmozgásának szubjektumaként. Nem annyira uralni akarja a (költői nyelv)játékot, mint inkább átengedi magát a vele játszott játéknak, nem annyira az ő génusza beszél a nyelvben, mint inkább a nyelv génusza beszél benne.

Az említett értelmezési sémát megerősíteni látszik a fenti Ady-idézet közvetlen szövegekörnyezete: „A toladó Gráciát ellöktem, / *En nem bűvésznek, de mindenek jöttem*” (HUNN, ÚJ LEGENDA). Azt gondolom azonban, túlságosan hiszékeny e szokásos értelmezés: Adyt, amiként ismerjük, éppúgy a dalai szülték, nélkülük csak egy gögös kis „senki, gnóm, nyavalyás” „Tökmag Jankó” lenne, aki már életében eltűnt volna a történelem süllyesztőjében. Hogy nem így történt, az nem másnak, mint szövegei(hatástörténetének) a teljesítménye. Érdemes tehát elgondolkodni a poétikai válaszon is. Öntudat, önérzet, önhitesség (és önkanonizálás) dolgában ugyanis nincs lényeges különbség közöttük, legfeljebb a viselkedési stratégiában. Babits persze alkalmas figura volt arra, hogy Ady üresen maradt helyét a nemzeti nagy poeta laureatus bombastus leopardus nambanus szerepében betöltse, mert a kor csak meghatározott magatartásmódokat és költői imidzset enged oda, Kosztolányi viszont már az elején elszúrta, az általa megteremtett figurának ugyanis esélye sem volt erre a szerepre. Ezért, hogy a bűvésznek jött Kosztolányi a húszas évek közepén kezd besokallni Gráciából, és a „szegény kisgyermeket” „bús férfira” próbálja átírni, nem sok sikerrel. Mindenesetre Kosztolányi, rendes erős költőhöz illően, kizárt dolognak tartja, hogy ne ő legyen a nemzet szemé fénye. („A nemzet költője – írja Kosztolányiné AZ ADY-VITA című fejezetben –, ez a kifejezés [Kosztolányi] számára nem tartalmatlan szóvirág. Igenis, ő a magyar nemzet, az egész nemzet költője akart lenni, mindig az akart lenni...” De Kosztolányi levelezéséből is, a kezdet kezdetétől folyamatosan dokumentálható a zseniöntudat, önmaga legnagyobb magyar költőként való elgondolásának nyilvánvaló és kétegy nélküli nyomai, késői versei pedig tényként rögzítik.)

Az említett értelmezési séma megszilárdításában egyébként maga Babits és Kosztolányi játssza a legjelentősebb szerepet. És – áttételesen – Ady. Az értekező jellegű írásokban éppúgy, mint a versekben. Babits például alighanem igen hatékonyan segédkezett PETŐFI ÉS ARANY című opusával, amelyben – noha ezt többször igyekezett cáfolni – Arany fedőnév alatt magamagának adja a babérkoszorút a Petőfi fedőnév alatt futó Adyval szemben, mélyen fájlalva az igazságtalansá-

got, hogy a jelek szerint nem sok összefüggés lehet aközött, ki hogy tempóz és hogy istenül. Petőfi (Ady) naiv, félművelt, érzéketlen, felszínes, látványoskodó, pongyola sutyerák; Arany (Babits) bonyolult, művelt, érzékeny, mély, szemérmes, gondos arisztokrata. (Aki nem hiszi ezt az összefüggést, járjon utána Babits 1909-es ADY-ANALÍZIS-ének, és vesse össze a PETŐFI ÉS ARANY-nyal.) Természetesen Kosztolányi jól ismert „*Ady-revúziója*” is jelentős szerepet játszott, amely a *homo aestheticus* ideológiája alapján támadta Ady ideologikusságát. Kosztolányi ilyen irányú meggyőződésén azonban (nem oly) furmányos módon és nem utolsósorban Adynak a NÉGYFAL KÖZÖTT-ről, Kosztolányi első kötetéről szóló recenziója hagyott maradandó nyomokat, mely Kosztolányi eleve meglevő ellenségességét fatálissá erősíti. Ennek az Ady-írásnak az egyik leglényegesebb bináris oppozíciója az „*életes író*” és az „*irodalmi író*” szembeállítása, melynek Ady-féle hierarchizálásában természetesen az előbbinek van primátusa. Kosztolányi simán belesétál „*az ellenfél szupplementáris csapdjába*” (saját terminusom, lásd *Kalligram*, 1998/7–8–9. 4. o.), s maga is mindvégig érvényesíti, természetesen a hierarchia megfordításával. Ady ilyeneket ír: Kosztolányinál „[n]éha nem tudjuk: mi volt olvasmány, mi volt ötlet s mi volt benső, lírai fölfakadás? ...fogadok bármi pénzbe, hogy hús-vér asszony nincs egyetlen szerelmes verse mögött sem... Emberi dokumentumokat nem kínál ő, mert nem kínálhat... Ő művész, ő költő, ő író, nem tudom, hogy mindenkivel meg tudom-e magam értetni: ő irodalmi író. Bevallom, hogy az én számból nem éppen dicsőret ez ma...” S végeredményben az alapkérdés az, „*szabad-e az életet, mely cselekvést jelent, betűs álmodozásokra elfecsérelni?*”.

Ahogy az esszéekben, úgy a versekben is, ahogy Babitsnál, úgy Kosztolányinál is, visszatérő séma a hangoskodó, látványoskodó „*üres poseur*”-ök és a halk szavú, gazdag, érzékeny, kifinomult alkotók szembeállítása. A bunkók csöcselék csak a festett vérzésre figyel, de nem veszi észre a hallatlan bonyolult, preszióz, finom lelkek/versek takart sebeit – tudjuk meg például Babitsnak az ARANY JÁNOSHOZ intézett verséből: „*cintányérral mulatnak már a szütyák / s rejtett kincset sejtetni rá nem érnek*”. A „*pongyola*” versus „*formaművész*” témájára: „*ki vérégetet, pon-*

gyolán, szeret, / az versemet ezentúl ne olvassa” (SZONETTEK). Az „*Ady-pörben*” Kosztolányi által legsúlyosabbnak felhozott prófétavád éppúgy jelenik meg Babitsnál: „*festett céljuk pusztá semmi*”, s ez érdekes módon összekapcsolódik a kor modern jelenségeivel, látványosságaival, új fogyasztói kultúrájával szembeni idegenkedéssel és ellenségességgel: „*rosszkor születünk*”, panaszolja Babits (FESTETT CÉL, PUSZTA SEMMI). Ugyanez Kosztolányi-féle kiserelésben: „*Mit a család próféták csácsogása, / nem alkuszon én semmféle rúttal, / se a labdákért ordító tömeggel, / se számarányokkal, se Hollywood-dal. / Tőlem locsoghat megváltó ígéket / s unalmas örülléseket az ép ész, / nem az enyém a század rongy bohóca, / se a felhőkbe zörgő, bamba gépész. / Nem kell hatalmasoknak úri koca, / s a millióktól olcsó-ócska kegy.*” (KÖLTŐ A HUSZADIK SZÁZADBAN.) Vagy a mindezeket összegző Marcus Aurelius: „*Császári felség, / emberi nagyság, / roppant pogányság / örök igazza, / bamba tömegből visszahúzódó, / trón magasában egyedül élő, / koldus imperátor. // Nem kancsal apostol, / nem zagyva keletnek elmebetegje, / ... / megvetve, mi barbár, / mindazt, mi hazugság. // Semmi, ami barbár / nem kell soha nékem, semmi, ami bárgyú. / Nem kellene nek se, kik titkon az éggel / rádión beszélnek, a jócsok, / a ferde vajákos, ki cifra regéknek / gőzébe botorkál, csürhesülányok, / kik csalva, csalatva egy jelre lehullnak, / s úgy fintonog arcuk, / mint a bolondé.*”

De az „*En voltam Úr, a vers csak cifra szolgálta*” versus „*Nem az énekes szüli a dalt: / A dal szüli énekesét*” ellentétpár köré szerveződött értelmezői séma leginkább azért nagyon vicces eset, mert az Ady-sorban – egyébként kifejezetten Babitsra jellemző megoldás – a névelőnek az „*Úr*” előtti bántó hiánya nem másra, mint verselési okra vezethető vissza, magyarul, hogy kijöjjön a jambus. Vagyis azt, amit a költő „*tartalmilag*” állít, „*formailag*” hazudtolja meg: *a cifra szolgálta az Úr megfogalmazását*. A filozófémát felülírja a poéma. Erre azt lehetne mondani, hogy, bizony, éppen ez bizonyítja, hogy Ady slendrián, slampos verselő. Viszont ha így értjük, akkor az ellenpéldaként szerepeltetett Babits a példaszerű esete az efféle erőszaktevéseknek: ő az, aki a prozódia oltárán minden szemantikai áldozatra, sőt gyakran nyelvhelyességi hibákra képes. Az ikes és iktelen igék mint olyanok ritkán zavarják rímhelyzetben, szinte nem

marad ékezet a helyén, a ritmus kedvéért semmilyen szószörnyetegtől és neologizmustól nem riad vissza, a párhuzamos szerkesztésű (tag)mondatoknál a párhuzamosságot jelölő kötőszót vagy vonatkozó névmást a metrum kénye-kedvére alakítja, a szórend olykor az olvashatatlanságig inverz és sorolhatnánk. A szóban forgó Babits-idézet egyébként olyan versből származik, amely éppen „formailag” meglehetősen slendrián, ad hoc rímek, hevenyészett metrika, a metaforika viszont ezúttal szépen felépített.

De a megmrevedett séma ellen szól az is, hogy Babitsnál éppúgy előfordulnak az Adyéhoz hasonló kijelentések, példaként említhetném A LÍRIKUS EPILÓGJÁ-t, amely sokkal erősebben nyilatkoztatja ki azt a szemléletmódot, amelyet az idézett HUNN, ÚJ LEGENDA-locus alapján Adyhoz szoktak kötni. („*Csak én bírok versemmek hőse lenni, / első s utolsó mindenik dalomban / ... / mert én vagyok az alany és a tárgy, / jaj én vagyok az ómega s az alfa.*”)

És az imént Babitsról elmondottak nagyjából Kosztolányira is állnak. Elég, ha csak a Szegedy-Maszák által idézett kisszámú mintára pillantunk, és a már emlegetett hibákba ütközünk, pl. az 57. oldalon idézett Browning-átköltésből a névelő bántó hiányára: „*megettette a halál már magát*”, vagy az igék ikes/iktelen voltának semmibevételére: „*s a változás ünneplő-ijedelmes / lázában elvesz*”. Az önajnázás szintén meglehetősen gyakori tünetény Kosztolányinál, de a rendszeren az Ady nevével társított önistenítés sem ritka, elég, ha csak egyik legismertebb versére, az ars poeticaszerű ESTI KORNÉL ÉNEKÉ-re gondolunk: miután leosztott mindenkit, aki a mélységet kéri számon („*Minden bűvárnak oly nagy / a képe*”), im-igyen szóla a költő önmagához: „*királyi ösztönöddel / ismersz-e még felettet?*”, „*légy mint a semmi, / te minden*”. Vagy másutt: „*Recsegjen a múlt s a bárgyú jövő is, / nekem magasabb kincset kell megónom. / Uralkodom tűzhányó kráterén is, / még áll a trónom. / Én önmagamot önmagammal / mérem. / Szavam ha hull, tömör aranyból / érem. / Mindegyiken képmásom, mint királyé, / s a peremén / a gőgös írás: / én.*”

Ceterum censeo, Ady, éppen egomániájából következően, olyan sokféleképpen szituálta magát és költészetét, annyiféle trópus, szerep, manír, zsáner, póz fordul elő nála, hogy már csak ezek sokasága is óvatosságra

kell hogy intsen bennünket, amikor heveny világrendrakási tevékenységünk lázában a „könnyebb kezelhetőség” egyneműsítő készítésének engedünk.

(Import irodalomkritika és ideológiai önreflexió) Mint most már sok éve még több magyarországi kritikus, Szegedy-Maszák Mihály irodalomkritikai tevékenysége is a hermeneutika és a dekonstrukció kettős vonásában áll. Pontosabban mozog. Már csak ezért is érdemes megjegyezni egy ezzel kapcsolatban felmerülő elméleti problémát. A dekonstrukció érvelésében – csakúgy, mint a hermeneutikáéban – van jó néhány fontos univerzalizisztikus igénybejelentés: ahogy hermeneutika a megértés előzetesség-struktúráját vagy egy mű ignorálhatatlan hatástörténeti szituáltságát nem valamely speciális értelmezői módszer halvány segédfogalmának gondolja, úgy a dekonstrukció sem elsősorban azzal büszkélkedik, hogy olyan rendkívüli és erősen formalizált metodológiai eljárásrend birtokosa, mely egyedül teszi lehetővé bizonyos igazságok kiderülését, megtörténését. Csupán – önrételemzése szerint – ráirányította a figyelmet a szövegekben (már mindig is működő dekonstrukcióra, s jöhet kitartó figyelmének köszönhetően esetleg élesebb szeme van a szöveg, a nyelv „*strukturális tudattalanjának*” (Derrida) vizsgálatában, a dekonstrukciót mint (általános) szignifikációs történet *nem* a dekonstrukció mint (speciális) diszkurzív stílus *hozta létre*, mint ahogyan a Freud utáni episztémé sem úgy tudja, hogy tudattalan lelki folyamatok csupán a huszadik századi (inter)szubjektivitást határozzák meg. És ahogyan az előítélet gadameri „rehabilitációjának” is egyebek között éppen az az értelme, hogy a „felvilágosult” racionalista előítélettel szemben általános érvennyel bizonyítsa az előítéletek kiküszöbölhetetlenségét, sőt nélkülözhetetlenségét. Az, hogy egy elmélet masszívan teszteli önnön (és más) tudása történeti relativitásáról szóló tudását, nem inkonzisztens azzal, hogy transz-historikus univerzálékról szóló (hipo)téziseit is tesztelje.

A minde műveletek lehetőségfeltételét képező általános struktúramozzanat az énoncé/énonciation (kimondott/kimondás) megkülönböztetése. Az ilyen műveleteket alkal-

mázó kritikus, akár idealista (a jelentések jelölőktől független, identikus idealitásában hisz), akár materialista (a jelentéstermelést a jelölők differenciális játékának gondolja), végre kell hajtania az énoncének mint az értelmezés egyetlen valóságának ideiglenes „zárójelbetételét”. Ennek folyamatos érvényesítése nyilván roppant megerőltető, úgy-hogy a kritikus rendszerint az ab ovo meglevő esztétikai-ideológiai-politikai-élettörténeti „decízió” (az érveléseket irányító előzetes preferenciaviszonyok) szerint változtat, s aszerint vizsgálja az énonciation „*denegációs*” (Lacan) hatásait, vagy fogadja el „elemi tényként” az énoncét.

Az ideológiai-politikai önreflexió hiánya a mai magyar kritikában csak kisebb részben magyarázható azzal, hogy a '89 előtti viszonyok miatt már mindenkinek herója van tőle. Sokkal inkább azzal, hogy *akkor sem volt* – mert nem lehetett – és azóta sem alakult ki komoly hagyománya és gazdag kultúrája az ideológiai-politikai önreflexiónak. A politika ma Magyarországon, éppúgy, ahogy '89 előtt, leggyakrabban lojalitáselvű gombnyomkodást és dialógusképtelen, gőgös, tagolatlan ellenséggyalázást jelent. És a magyar irodalomkritika, noha a háttérben a nagy hagyományú ideológiai-politikai preferenciák változatlanul – vagy apróbb változásokkal – továbbra is meghatározó érvénnyel működnek benne, egy csöppet sem segít ebben. Akik számára ez abszurdan hangzik, azok számára érdemes megjegyezni, hogy a legbefolyásosabb nyugati irodalomkritikák szinte előírják ezt, s az csak a magyar import bűvészműtatványa, hogy az ilyen jellegű önreflexiótól „megtisztítva” forgalmazzák ezeket.

Szegedy-Maszák Mihály, úgy tűnik, eltökélten azok táborába tartozik, akik ezt a kultúrát nem fogják gazdagítani, pedig bölcsesége, műveltsége és megfontoltsága kiváltképpen alkalmassá tenné erre is. Aki az IRODALMI KÁNONOK olvasásával kezd ismerkedni a szakterülettel, ugyancsak elcsodálkozik majd, ha megtudja, milyen hihetetlen mennyiségű szöveg foglalkozik a nemzetközi szakirodalomban az irodalmi kánonok kérdéseivel, de még inkább meglepődik, ha megtudja, hogy a dömpinget kiváltó és fenntartó problémák alapvetően politikai természetűek. De ezt nem Szegedy-Maszák könyvéből

fogja megtudni. Hiszen abban azt látjuk, hogy még Ady esetében is, ahol pedig maga hangsúlyozza, hogy az egyik legkomolyabb nehézséget költészetének és hatástörténetének ideológiai-politikai vonatkozásai jelentik, eszébe sem jut, hogy, akár csak egy mondat erejéig is, belekapjon a problémába. Mely utóbbi nyilván jóval szerteágazóbb, mint hogy a komenizmusba' minden második általános iskola valamely frekvencián ott volt az Ady-idézet, mely szerint, ugye, mióta ember nézne az égre, vörös csillag lett volna a reménye.

Szegedy-Maszák Ady-írásának bölcs konklúziója: „*A huszadik század legvégén nagyon nehéz érdemlegeset mondani Ady költészetéről. Legjobb versei mutatnak némely hasonlóságokat a szimbolizmussal. Műveinek olyan jellemzői, melyek szembeállítják ezzel az irányattal, rendkívül szorosan függnek össze Magyarország politikai mozgalmával. Kevés költőt sajátítottak ki oly mértékben, mint őt, s e kisajátításoktól bajosan lehet függetleníteni műveinek hatástörténetét. Életműve olyanmilyra tele van önellentmondással, hogy megítélésében aligha lehetséges közmegegyezés a különböző neveltetésű s világszemléletű magyar olvasók körében.*”

Ha tehát szimbolista, akkor a legjobb. Ha nem szimbolista, akkor... Akkor politikai. Ha politikai, akkor kisajátítható.

Az Ady és a szimbolizmus viszonyáról szóló írásában a következő megállapítások tűnnek a legfontosabbnak (a teljesség igénye nélkül, és nem fontossági sorrendben): 1. Ady szokásos „szimbolista” jellemzését csupán módjával lehet elfogadnunk. Igaz, hogy poétikájának egyik legfőbb ösztönzője, ihletforrása, stílusának vagy modorának egyik legfőbb alakítója a francia szimbolizmus, ám, mint Szegedy-Maszák nem győzi hangsúlyozni, „*inkább Verlaine, mintsem Mallarmé szellemében olvasta Baudelaire-t*” (129.), ami egyfelől jelenti, hogy 2. Ady számos fontos tekintetben megragadt a XIX. századi poétikáknál, másfelől pedig 3. reaktivív teszi őt a Verlaine-féle „*giccse*” (uo.). 4. Nagy hatással volt rá az alig szimbolista, másodvonalbeli Rictus, akinek költészete számos jegyében meghatározza Adyét, úgy mint a szóbeliséget idéző versnyelv, a gyakori ismétlések, a politikai célzatosság beszédmódja stb. 5. Ahol azonban – mint elsősorban a VÉR ÉS ARANY-ban – költé-

szete leginkább megközelíti a Mallarmé eszményének megfelelő szimbolizmust, ott jó.

Szegedy-Maszák Adyval kapcsolatos megítélésének mércéje tehát Mallarmé. Mallarmé pedig jelen esetben (is) a kritikusi elvárásrendszer pozitív pólusának neve. Az elvárásrendszer főbb tételei pedig filozófiai jellegűek. Ez igen gyakori a mai irodalomkritikában. Ami érdekes benne, hogy e Szegedy-Maszák által is előszeretettel érvényesített eljárások közül jó néhány a magát nyíltan politikailag elkötelezettnek valló – főként amerikai, illetve néhány jelentős francia szerző amerikai recepcióján alapuló – kritika sajátja és logikus alkotóeleme. Ilyen például a szép-irodalmi szövegek nyelvfilozófiai, szubjektumelméleti, episztemológiai – nem vizsgálata, hanem: – *vizsgáztatása*. Nos, ezzel semmi gond, mindenki azt csinál a szövegekkel, amit akar, ráadásul ma már majdnem mindenki ezt csinálja, egy elem azonban – csakúgy, mint az amerikai változatok többségében – igen inkonzisztensnek tűnik.

A beszélő én integritását a legfontosabbnak tartó, az irodalom(történetírás)ban a személyiség példaadó kvalitására figyelő, egocentrikus humanista paradigmának a nyugati elméletekben már megszokottnak számító bírálatába számos honi kritikus is beszállt, köztük Szegedy-Maszák Mihály. Amiként Nyugaton, úgy hazánkban is némiképpen afféle „*tenured radical*” (R. Kimball) allűr ez, ezek a beszélők nem úgy tűnnek fel számomra, akik akár csak a legcsekélyebb mértékben vállalni tudnák az én decentráldásának komolyabb konzekvenciáit; ezek a beszélők inkább az individualizáció bajnokainak tekinthetők, semmint olyanoknak, akik bármit is komolyan gondolnának abból, amit Deleuze és Guattari, Lacan és tanítványai, Laing vagy Foucault, a probléma legradikálisabb gondolkodói pedzegetnek, számukra az olyan mondatok megfogalmazói, miszerint „*there's nothing pathological about ego-loss*” (Laing) csak a patológikus apologetái lehetnek. A közvetlenül a társadalmi területre befektető/azt megszálló („*investir*”) vágytermelés „molekuláris” „embertelensége” rémület számukra. Otthonuk a különféle „*moláris aggregációk*” (Deleuze–Guattari). Isten, haza, család. Mi és ők. A hatalom intézményes fixációja. Állam, egyház, tudomány. „*E kutyák közül melyik is*

akarna megdöglenni?” (Nietzsche). Csereviszonyaik lényege a kapcsolóáru-forgalom. Az érdekkontraktusok metanarratíváját nem az intézmények létökének tekinthető célok képezik, hanem az intézményes hatalmi expanzió, érvényesítésük alapművelete a kizáró diszjunkció. A radikális retorika normális (normatív) polgárokat takar. A létkérdés tulajdonkérdés.

A meghatározó nyugati kritikai stílusok jellemzői közül egyébiránt Szegedy-Maszák nem csupán a saját ideológiai elkötelezettség tematizálását nem veszi át, hanem a pszichoanalitikus kritika új (?) felfogásmódját sem. Érdeklődése hiányának alighanem az lehet az oka, hogy – mint többnyire mellékes megjegyzéseiből kiderül – a pszichoanalitikus elméletek bevonását a „klasszikus” freudíanus módon érti, vagyis nagyjából a szerző vagy/és a befogadó pszichoanalízisének, nem pedig a pszichoanalízisnek a fő „vizsgatárgyak” – nyelv-, szubjektum- és ismeretelméletek – problémái kapcsán nehezen nélkülözhető belátásai érvényesítéseként. Ebben közrejátszhat, hogy Szegedy-Maszák elsősorban a Yale kritikusaira koncentrált, ahol Bloom a pszichológia, Bloom viszont utálja Lacant. De Paul de Man Bloom-kritikájából is az derül ki, hogy a „*flamand születésű irodalmár*” (53.) a pszichológiai és nyelvi realitás között semmilyen lényegi kapcsolatról nem tud, sőt.

Kosztolányit elvileg a politikus költő zavarja leginkább Adyban. Ám a politikai költészet ellen szóló érvei hallatlanul gyengék: „*Ha politikai költészetre vetemedik, két veszedelem fenyegeti. Vagy néven nevezi, hogy mit akar, s akkor tartalmas, de művészileg lapos és unalmas. Vagy pedig csak céloz erre, messziről, tétován, s akkor pufogóvá, fráziscséplővé, jelszavassá válik, afféle dörgedelmes néptrübenné.*” Szegedy-Maszák írásaiban inkább közvetve jelenik meg a költészet átpolitizálásával szembeni averzió. E közvetítődés kulcsfogalma a Kosztolányi által is kínált „messianizmus”, melynek Lyotard után nagyon határozott (negatív) értelmezései vannak forgalomban. Nyilván ez is egy ok, amiért Kosztolányit „korszerűnek” lehetne tartani. A „nagy elbeszélések” posztmodern kritikájának azonban nem önmagában a messianisztikus vagy utópisztikus mozzanattal van baja, hanem az ezek alapját képező univerzalizisztikus világértelmezésekkel, filozó-

fiai antropológiákkal stb. Ehhez képest a KÜLVÉLEMÉNY-ben Kosztolányi valójában azért rója meg Adyt, mert „[a]lapjában egy felület, könnyen hívó optimizmus lakozik benne”, és ez megakadályozza abban, hogy meglássa, „ami igazán fontos, létünk változhatatlan síralmát”.

(Kosztolányi?) Kosztolányit A SZEGÉNY KISGYERMEK PANASZAI tette igazán közismertté és népszerűvé. Ez lett a meghatározó a közönség számára később is, legtöbbször az abban létrehozott szerepet látták és várták el a későbbi Kosztolányi-versek esetében is, hiába a költő egyre erősödő igyekezete, hogy megszabaduljon e beskatulyázástól. Noha nyilvánvalóan leegyszerűsítő ez a kép, a költő Kosztolányi egyáltalán nem vétlen e kép bemerevedésében. Nem hinném, hogy kizárólag arról van szó, hogy az egyszerű (bamba, operetten nevelkedett) nép makacsul nem veszi észre „az igazi” Kosztolányit. Inkább arról, hogy még a késői „nagy” „létösszegző”, „komoly” és hasonló jelzőkkel ellátott versek, a HAJNALI RÉSZEGSÉG vagy a SZEPTEMBERI ÁHÍTAT alapvető hangfekvése sem sokban különbözik a „szegény kis szimbolista trombitás klapuc nyoszörgéseitől”. A meghatározó művészikulturális hagyomány két, egymással összefüggő, centrális metaforája, a „mélység” és a „súly” szempontjából mély és súlyos különbségek lehetnek, de leginkább tematikailag, és amiről itt beszélek, az nem elsősorban tematikai kérdés. A mélység és a súly, a „komolyság” igazolására tematikus érveket szokás hozni: Kosztolányi élete végén egyfolytában a halállal küzd a műveiben, a betegséggel, az értelmetlenséggel, a semmivel, és ez lenne garancia arra, hogy komoly művészettel van dolgunk, nagy lelki és gondolati mélységekkel, bármit mond is Esti Kornél a mélység sekélységéről és a medvék megvetéséről. A versekben mindig a költő lelkének rezdüléseiről van szó, és ez a lélek megmaradt a csillogó szemű, érzékeny, álmélkodó-különös-furcsa, aranyos gyermeknek, anyuci szeme fényének. A Kosztolányi-versek zöme jóvátehetően negédes, cukros, mézesmázos, még a halál is ragad a sziruptól. Hiába a verselési ügyesség, Kosztolányinak csak prózában sikerült viszonylag erőset produkálnia. A költői életműből én egy jó versszakról tudok:

„Aztán a délután is furcsa nekem, / hogy a napot
árnyékok temetik, / a zongorán, mint hajdan a vidéken,
/ örvénylik a »Sonata pathétique«, / bukdácsol
a billentyűn tompa búban / az édes elmebeteg,
árva Schumann, / s mert nem lehet már jobban sírnia,
/ száján kacag a »schizophrénia.«” Bár itt is ügyetlen megoldás a „száján”, továbbá meglepő, hogy a kézenfekvő hajdanán vidéken helyett miért szerepel a „hajdan a vidéken”, amikor ez biztosan megsérti „a szótári jelentést”, amennyiben „a vidék” jelentése (névelővel) kb. „a környező táj”; nem pedig a fővárossal szembeállított földrajzi egység (ugyanis névelő nélkül jelenti ezt), márpedig itt nyilvánvalóan ez utóbbira szeretne utalni a költő.

Ezt csak úgy mondom. Mert nyilván jelentős mértékben meghatározza azt, hogy miként látom Szegedy-Maszákat Kosztolányira vonatkozó értékítéleteit, noha szó sincs róla, hogy a saját értékítéleteimet kérném számon. Csupán az érveléseiben lépten-nyomon felbukkanó, személyelvű elfogultság szembezőkő számomra. (És Babitscsal kapcsolatban is, ellenkező előjellel, és nemcsak Szegedy-Maszáknál, hanem sokaknál, mintha csak egyeztetve lenne a projekt, és furcsamód mindig Kosztolányival szembeállítva. Ezt, mint oly sok mindent, egyáltalán nem értem. Csak ahhoz járul hozzá, hogy még inkább elmélyítsék és kiszélesítsék a műelemzés és az esztétikai értékítélet közötti, általam már így is hatalmasnak vizionált szakadékot.)

Szegedy-Maszák Kosztolányi levelezéséről és naplóiról szóló írása, mely kitűnő és érzékeny írás, szintén nem mentes bizonyos szemellenzősségtől. Csak a szepre emlékezik, mint Huszti Péter. A hajlékonyság és a gerinctelenség, a művészi szeszély és a mindenkire más ignoráló hisztéria, a legkülönfélébb tapasztalatoknak való teljes önátadás és durva leegyszerűsítésük között én nem mindig úgy húzám meg a határt, ahogy azt Szegedy-Maszák teszi – legalábbis Kosztolányival kapcsolatban.

Szegedy-Maszák egy helyütt megfeddi Márton Lászlót – aki bevallása szerint „[a] Babitshoz írt kilencven-egynéhány [Kosztolányi]-levélben egyetlen őszintének ható mondatot” talált –, mondván, „gyanútható, hogy az értelmező önkénye dönti el, melyik kijelentés számít őszintének”, továbbá „[e]gyáltalán nem nyilvánvaló, hogy az

őszinteség érvényes értékelő kiindulópont a romantika utáni (vagy előtti) irodalomban”, továbbá „korántsem bizonyos, hogy a Nietzsche utáni korban magától értetődőnek lehet tekinteni a személyiség zárt egységét és önazonosságát” stb. (46.) Az „őszinte(ség)” (eldönthetőségének és értékelésének) problémája túl bonyolult ahhoz, hogy itt rámerészkedjünk e veszélyes terepre. Mindenesetre megjegyzendő legalább két dolog. Az egyik, hogy Kosztolányi gyakran maga is érvényesíti az őszinteség kívánalmát, éppen Szegedy-Maszák idéz tőle ilyen szellemű megnyilatkozást: „*A ravasz jelzőknél, az egzotikus metaforáknál többet ér egy őszinte szó...*” (42.) S ha így van, az értelmezőnek illik egy kicsit komolyabban vennie. A másik, hogy még ha Kosztolányit monolit módon lehetne is értelmezni ez ügyben, azért ezt az őszinteség-pítést akkor sem lehetne ilyen egyszerűen a szemébe hajítani: olyan, Szegedy-Maszák által is, és egyesben, használt szavakkal, mint „*hüteles(ség)*”, „*igaz(ság)*”, ezerszeres szá-lakkal és szétbogozhatatlanul szövik össze jelölőláncaink. Az efféle „point de capiton”-ok körül csúszkáló igazságdiszkurzus – nem hiszem, hogy e jóslathoz a legcsekélyebb vakmerőség is szükségeltetik – még egy jó darabig alapvető része lesz a nyugati kultúráknak. Az őszinteség számonkérését idejétmúlt csacsisággá denunciózni, konsekventerweise, egy kicsit korainak tűnik. Léteznek olyan szempontok, nem is lényegtelenek, ahonnan nézve az őszinteségnek semmi köze sincs a személyiség zárt egysége és önazonossága előfeltevéséhez, illetve az ezzel ellentétes állásponhoz. Ez utóbbiból nézve kétségkívül bonyolódik az ügy, de nem feltétlenül és nem elsősorban arról van szó, hogy a Nietzsche utáni személyiségkép egymástól tökéletesen elszigetelt részekre szétesett szubjektumokról tud, melyek, afféle Dr. Jekyllék és Mr. Hyde-ok gyanánt még csak nem is tudnak egymásról: a személy integritásának ez a fokú megszűnése erősen atipikus. A tipikus esetben viszont kitűnően értelmezhető az őszinteség, például mint a valamelyes integritással azért mégiscsak rendelkező személy részletkész-tései (Partialtriebe), felettesén-parancsai belső vagy éppen egymás közötti ellentmondás(osság)ainak, a személy rendszerint igen súlyos ambivalenciáinak feltárásaként (vagy ennek kísérleteként). Az „*értelmező önkényé-*

nek”, azt hiszem, itt sincs nagyobb szerepe/veszélye, mint akármelyik fontos hermeneutikai művelet esetén. Valószínűleg nagyon más-képp olvasok, mint Márton László, mind-azonáltal (kosztolányiul: mindazáltal) nagyon hasonlóan tudnám csak megfogalmazni véle-ményemet, azaz, egész pontosan nagyon másképp, mert sokkal durvábban fejezném ki magam, és nem korlátoznám e véle-ményem érvényét a Babbitshoz írott levelekre, de kiterjesztem én az egész levelezésre. S csak bővíteni lehetne ama jelenségek sorát, melyekre Márton is felfigyelt. (Sőt nagyrészt maga Szegedy-Maszák is, csak úgy látszik, Kosztolányi-rajongása olyan természetű, hogy el-lehetetlenít minden kritikát.)

Miközben elvileg nyugatos, egy levélben Fülep Lajosnak így ír: „*A Nyugat egy kifejezeten anti-szimbolista, józan, racionális alapon álló, metafizika- és gondolatgyűlölő zsidó pártszövetkezet. Impotens ríkoltozás rekedt torokkal. Szifilisz-től berekedt torokkal.*” (Erre a kitételre természetesen Szegedy-Maszák is felfigyelt. Kommentárja: „*nem gondolta, hogy a Nyugat teljességgel megfelelné az ő eszményeinek*”. Nos, ezt nevezném én understatementnek.

„*Mert nem tréfa, amit a nőgyűlölők mondanak. Nőgyűlöllet tulajdonképpen nincs is. Azok, akik úgy beszélnek, mint én és mások, egyszerűen helyesen látnak... A nőt nem szabad lelki ügygé tenni. Soha, semmi áron. A férfi akkor a legszebb, ha kócos hajjal megy az utcán, s gondatlanul fűtyörészve les egy ingyen koituszt...*” „*Minden nő szobalány...*” Miközben hihetetlenül ciki, cukros leveleket ír a süldő Lányi Heddának. „*Most gondolatban erősen megcsókolom ezt a kedves, kedves, édesen el-rajzolt száját, amelyet a véletlen is csak egy bolygó, fantasztikus költőnek teremtett, aki májusban tele szívvel és dalolva Párisba megy. Ezzel a csókkal megyek el innen.*” „*És velem vagy mindenütt. Olaszországban, Párisban, havas hegyeken és sötét, olajfaillatú völgyekben. Kicsoda vagy te, hogy ily könnyű vagy? Könnyű és karcsú, mint a fecske. Te fecskelány! Te fecskelelkű, fecskekönnyűségű, repülő, táncolva repülő lány, te kék égben, kék vizeken csicsérgő madár! Te én!! Te költő, te isten, te minden!!!*” „*Jártam ott kora hajnalban, mikor még fenn volt a hold, fényes délben szomorkodó délután, vérpiros estéken, csókzajos éjszakákon.*” „*...élni érdemes – magáért. Csakis magáért. Aki szép és jó és olyan – majdnem olyan –, mint egy Eszme, egy Gondolat.*” És így tovább, nagyon hosszan.

(„*Ámde elég a nőkből! A vaginák kellemetlen illata facsarja az orrom!*” Ismeretlennek.)

Juhász Gyulát kifejezetten leba, lebarmolja, amiért verset írt Kiss Józsefhez, Jász Dezsőnek írva „*Kiss József a földkerekség és a világegyetem legarcátlanabb embere... piszkos és lelketlen panamista*”, „*ítéletgyöngye öreg ember*”, Kiss Józsefnek írva viszont ő „*a nemes és finom magyar vers egyetlen művésze*”. Babitsnak írva a „*poézis nem a szifilisz és impotens Ady Endrék, az agyalágyult Juhász Gyulák... előjoga*”, Juhász Gyulának írva viszont „*ön egy nagy átfogójú ember, egy író, akiben megvan a Carlyle által kívánt univerzalitása a zseninek – ön mindenre és mindenben jó*” stb.

Miközben göggel pattog bárkivel szemben, sértődöttségtől fuldokolva osztja ki Adyt, Juhászt, Babitsot, aközben Veljko Petrovicnak, Horvát Henriknek, Emil Isacnak, az összes potenciális fordítójának effektive csontig nyal, nem riad vissza a leggusztustalanabb tömjénezéstől sem.

Mindez teljesen rendben van. Az viszont már nem biztos, hogy az igazi Kosztolányi-szeretet ezeknek és más ambivalenciakeltő jelenségeknek elhárításán vagy tagadásán alapul. Szerintem ellenkezőleg.

Azután van némi ellentmondás abban is, hogy Szegedy-Maszák rengeteg példát hoz annak igazolására, hogy Kosztolányi menynyire tudta, hogy ki a jó szerző és ki a rossz (38–40.), értsd: a korabeli kánonoktól nem megtévesztve, de amit ugyanakkor nehéz másképp, mint sub specie aeternitatis argumentálni, ez pedig, és ezt éppen Szegedy-Maszák argumentálja remekül több helyütt, igencsak problematikus, hiszen kizárólag időben változó és térben korlátozott kánonok vannak. Igaz, hajlamosak vagyunk művek és szerzők felívelésének és hanyatlásának rajzolatát „*az örökkévalóság mozgó képének*” látni, hajlamosak vagyunk bizonyosnak tudni, Longfellow, Hauptmann vagy Anatole France már sohasem fognak felkapaszkodni azokra az ormokra, ahol a századelőn voltak, s így Kosztolányi fanyalgását velük kapcsolatban valamiféle abszolút érzékenységnek, a biztos izlés jelének tekinteni, boldogan függesztve fel dogmatikus relativizmusunkat. Ez esetben azonban, amennyiben nem csak Szegedy-Maszák szelektív lajstromát vesszük figyelembe, már nem ennyire szép a kép, például amikor

a Bartalis János nevű költőt egyszerűen csak zseninek nevezi, Stefan I. Kleint (fordítóját) „*elsőrangú német költőnek*”, Szabó Gáborné Werness Jolánt „*pompás, nagyrahivatott írónak*” (nyilván udvariasságból, tehetnénk hozzá, de az idézett minősítést így vezeti be: „*ez egyáltalán nem udvariasság*”), egy bizonyos Budavári Istvánnak azt jósolja „*és – ebben biztos vagyok! –, hogy nagy prózaíróvá válik*” stb.

Szegedy-Maszák Kosztolányival kapcsolatos látványos elfogultságnak talán legpéldászerűbb esetét Blake THE TYGER című verse két magyarításának összevetésénél figyelhetjük meg (55–56.), ahol is Kosztolányi verzióját dicséri Szabó Lőrincével szemben. Szegedy-Maszák írásának e fejezete elsősorban arra koncentrál, hogy igazolja Kosztolányi sokak által támadott versfordítási gyakorlatát, mely a hangzó anyagra sokkal jobban figyel, mint a fordítók többségéé, s emiatt a pontos tartalmi hűség természetesen kevésbé garantálható. (A „*pontos tartalmi hűség*” nevű dolog analízise persze tipikusan olyan, ami vagy dogmatikába, vagy pragmatikai követhetlenségbe szokott fulladni, és egyáltalán, nagyon bonyolult dolog tud lenni, de, miként itt, halál egyszerű is.) Szegedy-Maszák ugyanakkor azzal a bajosan általánosítható érveléssel megpróbálkozik, miszerint „*[I]hethne arra hivatkozni, hogy Kosztolányi csakis azon az áron törekedhetett a jelentő szintjén [való] fordításra, hogy háttérbe szorította a jelentett világot, ám az efféle általánosításnak semmiféle létjogosultsága nincs. Ha megnézzük Blake versének utolsó előtti, ötödik szakaszát, világossá válik, hogy Szabó Lőrinc túlzottan tömörnek találhatta e négy sort, és ezért az eredeti angol szövegnek az első felét egyszerűen figyelmen kívül hagyta. Kosztolányi ezzel szemben a szakasz egészét bontotta részekre és alakította át új egésszé*” (56.). Hát, igen, meglehetősen új egésszé. Az látszik, hogy Kosztolányi próbálkozik, de azért a „*jelentett világa*” az angol és a magyar versben igen-igen távol marad egymástól. A tárgyalt versszak első sorában például hét szóból kettő és fél marad az eredeti közelében (1. the/a, 2. stars/csillag-, 3. When/Hogy, vö. „*When the stars threw down their spears*” vs. „*Hogy a csillagfény kügyült*”). Ezzel szemben a versszak utolsó sora („*Did he who made the Lamb make thee?*”) Szabó Lőrincnél az optimum közelében jár („*Aki a bárányt, az csinált?*”), Kosztolányinál viszont a legfon-

tosabb mozzanata, a hangsúlyos azonosítás marad ki belőle („*Ki bárányt is alkotott?*”). De a nagyobb problémák másutt vannak, a Kosztolányi-átköltés második versszaka például fényévekre van a TYGER-étől. Ám sokkal nagyobb gond e valóban lehetetlen feladatok – azért (és e véleményre éppen Szabó Lőrinc fordítása szolgál alapul) a lehetségesnél gyengébb – teljesítésénél, hogy (az én nyelv-, ill. stílusérzékelem szerint legalábbis) kiáltó ügytelenségek és sutaságok sora szerepel a Kosztolányi-versben, mint a Szegegy-Maszák által is beidézett részből a „*nedves könnye*” szókapcsolat, vagy a negyedik versszak elejéről: „*Volt pöröly? és lánc-e, több? / Mily kohón forrt a velőd?*” Az első sor a teljes szintaktikai krach, a „*több*” szó beemelése a teljes megindokolhatatlanság mind a jelentettek, mind a jelentők szintjén, mert nemcsak hogy semmi ilyesmi nincs a Blake-versben, de ráadásul egy hihetetlenül gyenge rím hívószava. Ugyanakkor – és ez a legeslegnagyobb baj Szegegy-Maszák érvelésével – a Szabó Lőrinc-féle A TIGRIS a(z) általam ismert) magyar fordításirodalom egyik legnagyobb teljesítménye, megítélésem szerint az az igazán kivételes pillanat, amikor a fordítás is nagyon erős verset produkál – melyet ezzel a helyenként meg-hökkentően gyenge munkával (mint jelen esetben Kosztolányié) negatív szembeállítani, az durva.

(Sima és fordított) „*Mondhatnók, hogy a jelentő fontossága miatt a költészet nyelve némileg emlékezett a tulajdonnév lényegére – írja Szegegy-Maszák. – A tulajdonnevek megőrzéséhez vagy átalakításához hasonlóan fogas kérdést jelent a közmondások és szólások [...] fordítása. »Baudelaire-t fordítani annyi, mint egy közmondást visszazengen-ni« – nyilatkozta Kosztolányi 1917-ben a Nyugatban. Mire is gondolhatott? Alighanem arra, hogy a »betű szerint« fordított költemény ugyanúgy nem költemény, mint ahogyan a »betű szerint« fordított közmondás nem közmondás. Mindkét esetre vonatkozathatók Pál apostolnak a Korinthusbeliekhez írt második levelének sokszor idézett szavai: »a betű megöl, a lélek pedig megelevenít«*” (65–66.). Szemantikai értelemben minden azon múlik, hogy a megszilárdult toponómiai szerkezet reliteralizálása mennyire eleven. Világos, hogy az „X has butter behind the ears” (X-nek vaj van a füle mögött) az égvilágon sem-

mit nem jelent egy angolnak. De „a hazug embert előbb utoléri, mint a sánta kutyát” közmondást én minden különösebb aggály nélkül „betű szerint” fordítanám angolra. Az „X also has a skeleton in the closet” esetében (kb. X.-nek is van vaj a füle mögött, ő sem különb a Deákné vásznánál stb., literálisan kb.: X.-nél is van egy csontváz a spájzban) már hezitálnék, de mindenképpen nehéz szívvel mondanék le a „betű szerinti” fordításról, mert az eredetit átvéve is megőrizné szemléletes érthetőségét (noha nyilván megváltozna a stílusértéke, hiszen például az angolban közmondásos, a magyarban újszerű a retoréma). Tamás Gáspár Miklós szóbeli közlése szerint egy angol anyanyelvű, magyarul egyáltalán nem tudó ismerősének hosszasan sorolta a literálisan fordított magyar szólásokat, melyek láthatólag úgyszólván semmiféle megértési nehézséget nem okoztak neki, annál nagyobb poétikai örömet, kedvence a (kb.) „you’d rather be happy to have a hole on your ass” (örülj, hogy luk van a seggeden) volt.

Walter Benjaminsal együtt – és Szegegy-Maszákkal szemben – én is egyetértéssel idézném Rudolf Pannwitzot, ki szerint „*a fordító alapvető tévedést követ el, ha saját nyelvének esetleges állapotát őrzi meg, ahelyett, hogy alávetné azt az idegen nyelv erős mozgásának*” (67.). A „*saját nyelv esetleges állapota*” kitétel persze kissé hányavetin túlzó retorikai fogásnak tűnik, amennyiben a nyelvéllapotok bizonyos lényegi elemei olyannyira nem esetlegesek, ellenkezőleg: masszív képződmények (elmosódó határral), hogy a hozzájuk rendelődött, intelligibilitásukat lehetővé tevő, közegükben gondolkodó szubjektumok minden elképzelhető történelmi horizontját körbefogja. (Nem véletlen, hogy ide próbál visszahátrálni Heidegger is – egyébként egyik legviccesebb eljárásában, amikor a léttörténet mint metafizikatörténet által sok más egyéb között feledésre ítelt „ősetimológiában” akarja megpillantani a metafizikátlan, tulajdonképpeni értelmet, valamiféle „ősigazság” kiállítását a Verborgenheitből a Lichtungba.) Ennyiben tehát a befogadó nyelv(„állapot”) túlzott figyelembevétele, vagyis az az igyekezet, hogy mindent, de mindent átsajátítson, valóban korlátozott érvényű kell hogy legyen, sőt szigorúan értve abszurd. Benjamin „messianizmusa” – amely Szegegy-Maszák szerint a másik lé-

nyeges különbség Kosztolányi (és Paul de Man és saját) felfogásához képest – igen bonyolult ügy, itt most csak annyit kockáztatnék meg, hogy nem sok köze van ahhoz, ahogy Kosztolányi használja ezt a szót, például a KÜLÖNVÉLEMÉNY-ben Adyval szemben. Benjamin híres fordításesszéjének töröttkorszó-metáforája annyiban megfelelni látszik Paul de Man – és Szegedy-Maszák – elképzelésének, hogy a darabok nem hasonlítanak egymásra (mint az a fordítás hagyományosabb elgondolásainál lenne kézenfekvő), hanem inkább illeszkednek egymáshoz, sőt maga az „eredeti” nyelv már mindig is a másik „fordításaként” (de nem valamiféle megfelelés értelmében, hanem egy változó kontinuum egy szegmentumaként) gondolódik el. (Ez a gondolat viszont – talán nem elvileg, de gyakorlatilag – elég távol áll Kosztolányitól.) Anynyiban azonban elbizonytalanító a megfelelés (és erre magának Paul de Mannak az elemzése is kitér), amennyiben Benjamin metaforája szerint az egyes nyelveken megszülető darabok egymás kiegészítéseiként valamiféle egészet és teljeset adnak ki, annak az ideálisnak aktuális részei. (Nem véletlen, hogy A MŰFORDÍTÓ FELADATA és az egész benjamin „bábelizmus” a nyugatnémet recepcióesztétika számára a metafizikus szubsztancializmus diszpéldánya volt.) Ez a jelentő materialitását komolyan vevő nyelv szemlélet számára „magától értetődően” dekonstrukciós feladat. Csakúgy, ahogy Jézus és követői farizeusellenes furorának hermeneutikai következményei. A farizeizmus – természetesen nem az újszövetségi kompilációk által hagyományozott értelemben – ugyanis a kiváltképpeni törvénytisztélet, az *Íráshoz* való lehető leghívebb, *betű szerinti* ragaszkodás. Ehhez képest Jézus többszöri hivatkozása a szívre, ill. lélekre, mint Isten igazságának helyére bizonyos értelemben forradalom. Konkrétan abban az értelemben, hogy bizonyos törvények literális alkalmazását úgy függeszti fel, hogy közben a „törvények szelleméhez” közelebb állónak vindikálja álláspontját. A farizeizmus jézusi kritikájának lényege, mely Pál Szegedy-Maszák által idézett szavaiban is példászerűen jelenik meg, hogy a „külső”, materiális törvényeknek (ill. ezek „*a vének hagyományai*” [Mt 15, 1–20] szerinti értelmezéseinek) akkurátus betartása „szó szerint” elvész a külsősé-

gekben és a materialitásban, és elfedi Istennek és igéjének belső, szívbeli, igaz szeretetét. Így válik a farizeus a hipokrita szinonimájává, a kérdés azonban csak az, hogy ha a törvények „szelleme”, „igaz”, „eleven értelme” „a szívben” vagy „a lélekben” van és nem a „holt betűben”, akkor nem annyi-e a törvényeknek. Bárhogy legyen is, a jelölőfolyamat materialitását szem előtt tartó szemlélet – szegedy-maszákosan fogalmazva – „aligha egyeztethető össze” a jelentés idealitását, sőt ennek kizárólagos realitását és „igazságát” tételező páli gondolkodásmóddal.

A jelölőlánc mint hangzó anyag fordíthatósága sokkal reménytelenebb probléma. Ezt a kétségbeesést fejezi ki Kosztolányi vicce is, miszerint a(z) egyébként „vágy” jelentésű francia *désir* szót leginkább a magyar „vezér” szóval kéne visszaadni. Eszerint Németh Andor CHANSON D'AUTOMNE-„fordítása” (melyet Kosztolányi „szó szerint” „visszafordított” franciára) lenne a legtökéletesebb megoldás. Az eredeti („*Les sanglots longs / Des violons / De l'automne / Blessent mon coeur / D'une langueur / Monotone.*”) így hangzik magyarul: „*Lé-szaglólón, / Déry jó jón, / De lottón. / Lesz ón-kör, / Kin lóg ór, / Monoron.*” Szegedy-Maszák ellentett példája George Eliot DANIEL DERONDA című regénye, pontosabban a címszereplő neve, mely, szemben az eredetivel, a magyarban óhatatlanul „beszélő névvé” válik. Már az is nagyon érdekes, hogy a probléma nem tud másképpen, csak tropológiai-lag megjelenni. A „szó szerinti” szó szerinti fordítása a „literális” változatai (literal, littéral, buchstäblich), aminek az imént használt-hoz képest más értelemben szó szerinti fordítása kb. „betű szerinti”, és amikor Kosztolányi egy Babitsnak írott levelében saját ROMEO ÉS JÚLIA-fordítását e szavakkal dicséri: „*nem is szó szerinti, hanem betű szerinti*”, akkor alighanem „*désir-vezér*”-féle gyakorlatára utal, nem pedig egy a szokásosnál szigorúbban korrespondenciaelvű modellre. Ugyanakkor Kosztolányi efféle esztéta magakelle-téseit fölösleges túlolvasni. Fordításról alkotott elképzelései egyáltalán nem rendkívüliek. A jelölő fontosságát hangsúlyozó nézete pedig nem igazán hozható össze a Saussure nyomán elindult nyelvelméletekkel, melyek ráadásul minden látszat ellenére egyáltalán nem „*a jelölt primátusának*” megszüntetésére

irányulnak, hanem épp annak nem metafizikai létmódjára kérdeznek rá. Szegedy-Maszák is megjegyzi egy helyütt, hogy Kosztolányi híres „tiz legszebb magyar szava” valójában meglehetősen és jól bizonyíthatóan jelölt-orientált szelekció eredménye. És ezzel az égvilágon semmi baj nincs.

(Saját és idegen) Csoóri Sándor anno, a NOMÁD NAPLÓ egyik írásában azt javasolta, hogy a „hidroglóbusz” legyen „gömbkút”. Nem rossz, szerintem lehet terjeszteni, én megtettem a magamét azzal, hogy ideírtam. De nincsenek illúzióim. A „floppy drive” kontra „hajlékonylemez-meghajtó” vagy az „unforced error” kontra „ki nem kényszerített hiba” típusú esetek azonban még reménytelenebbek, először is, mert a közismert idegen kifejezések magyar használói néznek, mint a luki nyúl, ha a magyaritással találkoznak, ez perze leküzdhető lenne, de az idegennyelv-érzet (filing) nem szűnhet meg, ha az eredeti kifejezés szótagszámának többszöröse a kényszerített magyar. (Désir-vezér, alien-éljen.)

Kosztolányi „nyelvtisztításunk” nagy harcosként lépett fel, de a jelek szerint a '32-es nagy vállalkozás óta sem járt sok sikerrel „a leggyakoribb és legritább idegen szavak magyar egyenértékűivel” való leváltása (akvárium, autogram, bubifrizura, drapp, export-import, film, hisztérikus, hormon, infláció, interjú, konzerv, motorbicikli, nihilizmus, operatőr, pilóta, rúzs, sofőr, sport, statisztika, strand, vikendház). Ez nem Kosztolányi hibája, hanem a magyar nyelvhasználók nemzedékeié, talán mert egyre inkább asszimilálnak bizonyos másságokat, „idegen szellemiségeket”. A freudi Es „ősvalami”-ként való fordítása viszont elsősorban Kosztolányi hibája, noha a katasztrófális megoldást alkalmazó Hollós-Dukes fordítópáros volt a fő terjesztő.

Szegedy-Maszák Mihály szintén nagyon határozott nyelvhasználati elveket dolgozott ki magának. Számúzi az „és” kötőszót, a „hanem” helyett mindig „de”-t használ, a végső-kig eltökélt abban, hogy nem ír „való” szót. („Valószínű, hogy a háború ingatta meg Kosztolányi bizalmát a nemzetiségekkel megbékélés esélyeiben” [161.], „...a Babitscsal összevetés kínálja a legjobb kiindulópontot” [33.]) Idegen szavakból a lehető legkevesebbet használ, sőt még an-

nál is kevesebbet. A telefont ma Magyarországon egyedül Szegedy-Maszák hívja „távbeszélőnek”. Az intertextuális „szövegköz(ött)i”, a kanonikus „kánoni”, legalább a rag (képző) legyen magyar. Szíve szerint a romantikának és a metafizikának is magyar nevet adna. Nem tudom, mi a látszat, az igazság az, hogy ezeket az elgondolásokat a legmesszebbmenőkig tiszteletben tartom, és nem kínos kötelesegből, de örömmel és tiszta szívből. Sőt. Tán szeretem – ámde nem csodálom.

„Ahhoz, hogy az »esztétikai« fogalmát tisztázhassd, élettörténeteket kell leírnod” – mondja Wittgenstein. Minden szubjektum totálisan interszjektív meghatározottságú, mégis sui generis konstelláció. A kanti izlésantinómia sohasem volt aktuálisabb. (És kanti „megszüntetése” elfogadhatatlanabb.) Az izlésítéletek megvitathatóságának esélyei tovább csökkennek, az izlés tökéletessé válásának reménye is. Szerintem a marslakó csúnya, a marslakó szerint meg én. A megoldás kevésbé valószínű, sokkal inkább az, hogy míg a szép esélyei csökkennek, a fenséges esélyei nőnek. (L. például Babits és Kosztolányi idézett szembeállításait vagy az Erhabene és az Unheimlich rokonságára irányuló fokozódó érdeklődést.) „I'm in love with an alien, / I'm in love with the sky” – énekelte már a Kelly Family is. Kosztolányi (és Babits) esélyei ezért csökkennek.

(Bef.) Könyve 37. oldalán Szegedy-Maszák Mihály a következőt idézi Kosztolányitól: „Egy viruló egészséges fiatalembernek szívesen a szemébe mondom, hogy kissé sápadt, s a fogazata elhanyagolt. Hasonlóan vagyok egy remekművel is. Kipécézem legkisebb hibáit, és szenvedélyesen dühöngve szidom órák hosszat. Ha ezt egy avatatlan hallja, azt hiheti, hogy az egészet elvetem és ócsárolom. / Mű műveljek azonban, amikor egy fércművet raknak elé, s szerzője azzal a kétségbeesett rimázkodással kérdezősködik felőle, mint kedves halálos betegjeikről a rokonok, akik már tudják az igazságot, csak félnek tőle, s minthogy képtelenek az önállatásra is, tőlem várják, hogy hamis vigasztalással áltassam őket. / Az ilyen munkát csak dicsérni lehet és szabad. A haldoklóknak mindig azt mondom, hogy kitűnő színben vannak, s hozzátartozóinknak, ha kell, meg is esküszöm erre.” Nos, ha nem is szenvedélyesen dühöngve, de talán eleget szidtam az IRODALMI KÁNONOK-at ahhoz, hogy kiderüljön, kitűnő könyvnek tartom.

Róla szóló kritikám egyik összefoglalásaként azt írhatnám: érvelése olykor túlságosan is képlékeny, óvatossága ellenére is tendenciózus, dokumentációja, példaanyaga ennek megfelelően olykor kétes érvényű vagy/és szelektív. Általában teljesen koherens az elméleti alapállás, az elemzés és az értékelés, ám olykor – és leginkább épp az IRODALMI KÁNONOK csúcán álló Kosztolányi esetében – ellentmondásos, ad hoc, vagy kifejtetlen a kapcsolatuk. Ez az össze (nem) függés arra enged következtetni, hogy a poétikai-esztétikai vizsgálaton, a nyelv-, szubjektum- és ismeretelméleti vizsgáztatáson túlmenően még más kritériumok is szerepet játszanak egy szöveg vagy szerző megítélésében. Amikor az ideológiai-politikai szempontból mindig logikusnak tűnő értékítélet (szemben a stílus alapvetően megértő tónusával, puhaságával) *annyira kemény*, a nyílt ideológiai-politikai önreflexió hiánya *annyira látványos*, akkor az ilyen jellegű kritériumok meghatározó szerepére biztos tippelhetünk.

Farkas Zsolt

CANTÓK NEW YORKBÓL ÉS DUNAKESZIRŐL

Baránszky László: *Kosztolányi húga*
Jelenkor, Pécs, 1998. 71 oldal, 880 Ft

Baránszky László versei és Veszelszky Béla festményei között e sorok írója sok rokon vonást érez. Nem a műzsák „testvériségét” kívánjuk ezzel felhozni – ez a meglátás többet is, kevesebbet is jelez. Hozzásegít viszont talán emez esztétikai párhuzam a hosszú emigráció után visszahonosodott költő negyedik verskötetének elemző mérlegeléséhez, Baránszky László lírai munkájának alkalmi felméréséhez.

Veszelszky festészetében ugyanis sok tekintetben a Baránszky-poézissal azonos jelleggel jelenik meg a művészi „anyag” – porózusan, szórta. Ugyanakkor összekapcsolja őket, hogy mindketten intenzív személyességgel, önálló módon kamatoztatják, viszik

tovább a klasszikus (ennek egyedi „izmusai”-tól függetlennek tetsző) „avantgárd” ábrázolás de- és rekonstruktív módszereit. A módszer, a kivitel piktorális és költői következményei – természetesen – alapvetően mások. Baránszky-nál inkább lágy, összességében elégius tónusú textuális montázs elve érvényesül.

Költőnk a versek hálóját vibrálónak, kavargónak ható elemi motívumok („pontok”) sűrűjébe meríti. Ez adja meg új, finom kötetében az értékek alapját. Nála is, akárcsak Veszelszky Bélánál, a művek textúrája csak felületileg hat az emberre kaotikusan, a töredezettség benyomásával: a KOSZTOLÁNYI HÚGA szövegei végső soron egy transzcendens rend vágya, nosztalgijára felé sodornak, és – bár sok elengedettséggel lágyítja a szerző a folyamatot – valamely különös poétikai egész felé mutatnak. Ez – úgy tűnik – valóban a modernitás, az egykori oly provokatív avantgárd klasszicizálódásának egyik esete.

Noha e törekvés megjelenik a „Medence” különböző helyein élő magyar poéták körében is, ám különösen jellemzőnek tűnik az *Arkánium* (USA–Kanada) alapító költőinek (András Sándor, Baránszky László, Kemenes-Géfin László, Bakucz József) körében, akik az úgynevezett Újvilágban lettek jeles költők, poeta doctusok. És akik az elmúlt évtizedek amerikai költészetének hatásait is igen érdekesen abszorbeálták.

Szerzőnk azonban nemcsak költő, hanem művészettörténész is, a (modern) képi formák professzionális szakembere is, így aligha véletlen, hogy még e Veszelszky-típusú formálási módra utaló reflexióra is akad példa a kötet egyik helyén: „*volna talán képtelen kép... pontok pontok pontok*” (XII.).

A KOSZTOLÁNYI HÚGA római számokkal jelölt költeményekből, „verstáblákból” épül fel (erre a fogalomra még visszatérünk), melyeknek egy „kódával” kiegészített negyvenhárom egysége két ciklust képez (NEW YORK, DUNAKESZI). A javarészt félhosszú, központosítás nélküli „szövegversek” sorai szélesek, és – meglátásunk szerint – nem a szótagszámok vagy a verslábak szerint vannak kiszabva (bár időnként dallamfoszlányok is áttörnek a szövegfolyamat sima nyersségén), hanem a tematikusan is meg-megjelenő számítógépes szövegszerkesztés adott *n*-száma adja ki a sort, a sorvéget; a lendület, a ritmus nála na-

gyobb egységeket, tömböket mozgat, dinamizál. Ez vagy az ehhez hasonló eljárás régóta sajátja ugyan a modern poézisnek, költőnk nyelvi, szellemi vegykonnyájában sajátos (talán csak bizonyos Tandori-versekre emlékeztető) izei jönnek elő. Igaz, a versek befogadását, a sajátos *jellegükre* való olvasói „részvét” az is nehezíti, hogy Baránszky-nál a közbevetéseken, szintagmatikus „cikázásokon” túl az esetenkénti sorvégi szó(át)törések miatt a költemények figyelmes – lefékezett, intenzív – olvasást igényelnek, méghozzá olyat, amely képes még az egységek, a részek bonyolult szemantikai hullámzására, a kétrészes kompozíció áradására is figyelni (ebben a tekintetben viszont számomra a Marno-versekkel rokon költészet ez). Csak ekként bontakoznak ki a mű tényleges nagystruktúrái, a széles dimenziókat átfogó „képek”. S általuk az a fájdalmas bölcsességgel átjárt ragyogás, amit a kötet végül is elmond – egészen a kötetzáró, Ω-val jelölt és a szerző névmonogramjával végződő költeményig.

És ezen a ponton egy időre el kell távolodnunk a forma, az esztétikai alakítás finomszerkezetétől, szóba hozva a KOSZTOLÁNYI HÚGA fő tartalmait. Baránszky-nak e kötete csak a kiadó apró betűs, tömörített kivételében tűnik vékonyknak (bár előző munkái sem voltak „testes” kötetek); lapjain – hogy úgy mondjuk – „élet- és sorsvallomás” sűrűsödik. A nagyszabású családi örökséget birtokló és az 1956 utáni évtizedekben az Államok és Európa sok neves helyszínén dolgozó költő az első – New York-i – verssorozatban „oda-átról” beszél, ám személyes és kulturális emlékezetének sok-sok fazettája a gyermekkori helyszínekig, apja, anyja, hív barátai emlékalakjaiig cikázik oda-vissza, miközben a tengerentúli világváros akut szennyére, mocskára és csodáira tárul a szeme, bizonyos költeményekben viszont az egykori – a távoli, az igazi – haza (például Tihany) tájait idézi. Avagy szellemalakok körében (például Kosztolányi-nál, aki a „nagy minta”) és az európai, első-sorban mediterrán művészet és tudás nagyjaival folytat monologikus kommunikációt. S hogy ez még súlyosabb és bonyolultabb legyen: aktuális élete közben a kínok, kórházi kiszolgáltatottságok árkaiba vetve zajlik.

A kétrészes kompozíció másik egysége – a DUNAKESZI – ennek mintegy a fordítottja. A

költő hazatér, és egy otthon megteremtésének (ha az ember összerakja a mozzanatok:) színes, epikusán is lebilincselő „meséire”, tapasztalataira fűzve hozza elő az első ciklus világait – némiképp ugyanazokat: más-képpen. A könyv második felében *innen* vizionálhatjuk New Yorkot, Santa Barbarát, és most már „földközélebről” a negyvenes-ötvenes múltja is más fénytörésbe kerül. A magyar valóság is „beéri” az amonnanit, a rendszerváltás utáni magyar való kezd „elnewyor-kiasodni”. Ám a szenvedések és az örökök útján haladva a költő – és itt az utolsó Kosztolányi-versek motivikáját, parafrázisait hozza – fel-felnéz az égre, vagy visszamereng a hellén, a toszkán tájakra; és mintha a csillagok is másként állnának így. Mindenesetre: Dunakeszin, Tihanyban az amerikai nagyvárosok egénél fényesebben ragyognak a planéták az éj bakacsinján – egyszerre bizatöbb is, égetőbb is a fényük. A kötetzáró költemény, mely leírja ama dunakeszi házat és el-elkalandozik a gyermekkori és tengereken túli, emigrációs emlékekhez, a következő nagyívű passzussal zárul: „*ez a játék amiben én teljes szívvel részt veszek mert ami felettem / van a tó fölött és benne is a maga (kimondom) világegyetem / több mint ez az orbs maga mundus kár elővenni a szótárakat / én mundus minor benne ebben a mundus maiorban és ezt már nem za / varja semmi buszörej ach naja az éjjel kettőkor a lökhajtásos / mammutrepülőgépek zaja valahol a somogyi part fölött a teremtés / úgy ahogy in mensura, in numero et in pondere disposuisti, all / és én része vagyok úgy-ahogy fekszem a hátamon pontosan felet fele / ahogy eredetileg templomok*” (Ω).*

Ez a hosszabb idézet alkalmat ad arra is, hogy Baránszky költői nyelvezetének egy sajátos vonásáról beszéljünk – e helyütt már nem sajátos ortográfiájáról. E nyelvezet többnyelvűségéről. Az Ω szövegébe például latin fragmentumok, angol és német szavak, kifejezések ékelődnek – ha szabad ilyen szót képeznünk – a poliglottizmus különös kulturá-

* „Orbs” (latin): Föld; „mundus... mundus minor... mundus maior” (latin): világ... a kisebb világ (mikrokozmosz)... a nagyobb világ (makrokozmosz); „ach na ja” (német): hát persze; „in mensura, in numero et in pondere disposuisti” (latin): mérték, szám és súly szerint szabta ki (ti. az Isten a világot); „all” (angol): minden, az összes.

lis aurájával. Amivel Baránszky a hontalanság és az emigrációs lét nyelvvesztését, -szórástát, sőt családja művelt többnyelvűségét is „ábrázolja” mintegy. Ez az erezés végigfut a könyv testén. Szerepel például a kötetben egy költeménypáros, a műfordító-költő „bájosan” komoly játéka (XXXVII., XXXVIII. – az utóbbi cím a kötetben sajtóhibával), amely egyben a versfordítás lehetetlenségéről is szól. Ez a Baránszky-vers magyar szavakkal kevert angol textus: a bal oldalon az angol van magyar szavakkal „spékelve”, a túloldalon meg a fordítás megfordítása szerepel, ahol az iménti magyar szavak angol változatait cífrázza a magyar. (Ez nem vicc, bár megvan a humora e poétikai játéknak.)

A jelenséget tovább is lehet gondolni, a legújabb magyar poézis szemszögéből összegyűjtve a rokon megoldásokat. Számomra Tandori KOPPAR KÖLDÜS-e és bizonyos furcsa rímű újabb dalai (sokszor ugyancsak idegen nyelvi környezetet idéznek!), sőt Domonkos István KORMÁNYELTÖRÉSBEN című poémája vág ide, mint Határ Győző bizonyos szövegei (ám az ő nagy életművében szinte mindenre lehet példát találni). Anélkül, hogy e jelenség leltárát teljesnek gondolnánk, annyit meg lehet kockáztatni, hogy a Kárpát-medence térségén kívül a nyelvi elárvulást, romlást bizonyos költők poétikai-nyelvi eszközként kamatoztatják, ami egyúttal furcsa, fájdalmas gazdagodást is jelent. Ha némiképpen viccesre fordítjuk a szót, akkor erre azt is mondhatjuk, hogy e poétikai eljárás a magyar költők „internacionalizmusának” sajátos győzelme is.

Ha már szemlénk elején a kötet versszövegeinek „olvasási, percepcionális” próbáit emlegettük, akkor azt is szükséges szóvá tenni, hogy a költő-esztéta sok-sok kulturális referenciakört mozgat: sokat feltételez olvasójáról. Ám aki a magyar szellemi élet nagyjainak társaságában nevelkedett, és aki később Erwin Panofsky mellett volt tanár és kutató, poétaként sem adhatja alább. Kár is lenne – és nem is volna hiteles –, ha költőként megtagadná tőlünk, versolvasóktól a „tudásait”.

E nagyívű, felettébb különös költői kötet egyedi verseinek szakaszformáit „verstábláknak” neveztük. Sokféle referenciát kelt, ha a szerző római számokkal címezi meg a mű önmagában megkomponált, „szövegszerkesztett” darabjait (szériába rendezve őket). Ezzel

egy napról napra változó kor költője arra (is) emlékeztet, hogy egykor táblákra vésték a (fontos) alapszövegeket (Mózes törvénytáblái, ama tizenkét táblás törvények stb.). Sőt a klasszikus korok épületfeliratai, epitáfiumai is némileg hasonlóak voltak. Tán erre utal ez a poétikai metafora – képversen innen, szövegversen túl.

Baránszky László itthon a jelenleginél nagyobb ismertségre, hírre tehetne már szert (és végre jeles bibliográfusok, katalógusszerkesztők sem cserélnék össze az apát a fiával, azaz Baránszky-Jób Lászlót Baránszky Lászlóval).

Fogarassy Miklós

SOLT OTTILIA: MÉLTÓSÁ- GOT MINDENKINEK. ÖSSZEGYŰJTÖTT ÍRÁSOK I-II

Válogatta és szerkesztette:

Eörsi János, F. Havas Gábor, Kemény István

Felelős szerkesztő: F. Havas Gábor

*A Beszélő kiadása, 1998. 552+556 oldal,
2950 Ft*

Aligha lehet szabályos recenziót írni Solt Ottilia összegyűjtött írásairól. Egyfelől itt a sajátos *szokásos* gond: a korai halál hagyatékká, *életművé* változtatta a szövegeket. Alapos értékelésükhöz nagyobb távlatra lenne szükség. A nyughatatlan szerző ráadásul különböző foglalkozásokat űzött, nehezen összehasonlítható terekben és időkben. Sok jel utal arra, hogy az írás fontos volt számára, de korántsem töltötte ki az életét. A recenzens természetesen csak az írások és nem az életút értékelésére vállalkozik.

Eleinte tudományos dolgozatokat, később riportokat, helyzetjelentéseket, majd életének 1989 utáni szakaszában főként könyvismertetéseket, politikai beszédeket és elemző írásokat állított elő. Pályája kezdetén az első, a hetvenes évek közepétől már kizárólag a második nyilvánosságban (főként az illegális *Beszélő*ben) közölte írásait. 1989 után – amikor végre leomlottak a két nyilvánosság ha-

tárai – egy ideig a hivatásos politizálás, a sajtó (a legális *Beszélő*), végül a felsőoktatás világában tevékenykedett.

A tudomány, a publicisztika, a direkt politizálás szokásai és szabályai különböznek, ráadásul a két nyilvánosság nyelve, megfejtési kódjai és üzengetési módszerei is eltérők voltak. Az sem könnyíti a recenzens helyzetét, hogy a kötet nemcsak írott szövegek, de *leírt beszédek*, hozzászólások gyűjteménye is. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az írott szöveg és a jegyzett beszéd szerkezete, szokáncse, érvelési módja különbözik.

A szerkesztők *műfajok* szerint csoportosították az említett terekben szertelenül ideoda mászkáló szerző írásait. Az első kötetben a vállalati világról, a szakmunkásképzésről, a cigányságról és főként a szocializmus szegényeiről szóló szociológiai *tanulmányokat*, jó részt hasonló tárgyú *könyvismertetőket*, végül az 1989 utáni időszakból származó *parlamentari beszédeket*, *interpellációkat* és *hozzászólásokat* találunk. Ezzel a csoportosítással a szerkesztők követni tudták Solt érdeklődésének és tevékenységének időbeli változásait. (Csak a könyvbírálatoknál tapasztalható némi torlódás.)

A második kötetben a *Beszélőben* 1991 és 1996 között megjelent írások olvashatók. (A szerkesztők Solt Otilia publicisztikájának kb. egyharmadát nem közölték a kötetben – a szelekció szempontjait nem ismerjük.) Itt néhol zavaró a jelentős időbeli keveredés. A cikkeket a szerkesztők téma szerint csoportosították, az időrend csak a csoportokon belül érvényesül. Témaváltásnál ezért több év különbséggel megjelent cikkek követik egymást. A parlamentari beszédek és a *Beszélőben* közölt írások egy része közötti kapcsolat is csak szorgos lapozgatással követhető.

A szocializmus éve

A hetvenes évek elején írt két vállalati esettanulmány érzékletes, részletes leírás a szocializmus időszakában a vállalatokból belülről kialakult viszonyokról. Solt itt – hasonlóan Kemény Istvánhoz és tanítványaihoz (*akkor fiatal szociológusok, pszichológusok és közgazdászok*) – elsősorban a hivatalos és a tényleges működés eltéréseit vizsgálta. A kommunista hatalom önképe, amit *fent*, a minisztériumokban, a vállalati központokban és a pártbizottságokban megfogalmazott tervek-

ben, működési szabályzatokban, munkavédelmi előírásokban rajzoltak, nem egyezett azzal, amit *lent* a műhelyeket és irodákat járó, interjúkat készítő, dokumentumokat gyűjtő terepkutatók láttak és regisztráltak. Nem csupán az informális kapcsolatok rendkívül fejlett és hatékony hálóra bukkantak, de hamar kiderült az is, hogy a rejtett kapcsolatok szövevényei nélkül a rendszer összeomlana, vagy legalábbis sokkal nagyobb veszteségekkel és súrlódásokkal működne.

A két tanulmány több mint a Kemény-iskola fő megállapításainak kiterjesztése újabb esetekre. Solt terepkutatásai ugyanis a magyar ipar átlagánál fejlettebb, a nemzetközi élvonal technológiáját alkalmazó és szervezési elveit követő helyszíneken folytak. A műszaki haladás és a *scientific management* bővületében élő vállalati vezetés háta mögött működő informális rendszerek bemutatásával Solt a szocialista gazdasági rendszer modernizálásának korlátait jelezte. Fontos felfedezése, hogy az új technika nemcsak azért nem semleges, mert kezelői tudásuk és helyismeretük révén nyomást tudtak gyakorolni az arctalan tulajdonosra, a pártállamra. Az új technika társadalmi átrendeződéseket is okozott. A képzett munkások számára lehetővé tette a társadalmi felemelkedést, mások esetében a megállíthatatlan lecsúszás előidézője. Solt a vállalati világban elemezte először a társadalmi egyenlőtlenségeket, ám hamarosan újabb terepen folytatta kutatásait. A szakmunkásképző iskola sem csupán a tudás közvetítője: „*A mai, szinte napi munkaerőigényekhez igazodó, tehát korlátozó szakmunkás-beiskolázási mechanizmus a termelés jelenlegi struktúráját és a fennálló társadalmi réteggülönbségeket is konzerválja. »Suba subához, guba gubához« – előnyösebb pozícióból induló gyerekeknek jobb szakma, előnytelenebből indulóknak rosszabb szakma.*” (I. kötet 160. o.)

Innen már csak egy lépés a radikális következtetés: *az egyenlőtlenséget folyamatosan elő-állító szocialista rendszer a szegénységet is újratermeli.* Az elfogulatlanul vizsgálódó szociológus itt az első nyilvánosságban tiltott területre ért. A kommunista hatalom (emlékszünk, a *proletariátus diktatúrája*) a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolójaként határozta meg önmagát, ezért nemcsak a szocializmusbeli szegénység létét tagadta, de az egyszerűség kedvéért a szegénység *fogalmának* használatát

is tiltotta az első nyilvánosságban. (Leleményes szociológusok ekkor találták ki a halmozottan hátrányos helyzet fogalmát.)

Solt Ottilia a szemantikai és publikálási tilásokat nem vette tudomásul, ezért előbb az első nyilvánosság peremére került, majd átlépett a második nyilvánosságba. A *Budapesti Nevelő* című folyóiratban még „szabályos” tanulmányokat közölt. A szamizdatban műfajt is váltott, a szociográfia és a feltáró újságrírás módszereit ötvöző rövid leírásokban mutatta be a hetvenes-nyolcvanas évek magyarországi szegényeinek világát, tárgyaikat, lakásait, szokásaikat.

Ez a világ korántsem olyan, amilyennek a szegényekkel csak alkalmanként és különös helyzetekben érintkező felső középosztály látja. A tanulmányokból és az életképekből kiderül, hogy a magyarországi szegények, fejlett vagy fejlődő világbeli társaikhoz hasonlóan, az életük minden mozzanatát átfogó, igen hatékony túlélési stratégiát dolgoztak ki. Nem a kegyetlenség, az erkölcstelenség és a rövid távú önzés, sokkal inkább a szívélyes, ám borulékony szomszédai, baráti kapcsolatok, az együttműködés és a hivatalossággal szembeni (a törvényeket hol kihasználó, hol megszegő) szolidaritás jellemzi életüket. A kapcsolati hálókból meghatározó szerepet játszanak az asszonyok. Ők stabilizálják a családi, rokonsági kapcsolatokat. Solt Ottilia arra is felhívja olvasói figyelmét, hogy a szegények osztálya olyan, mint egy tartály, a leszakadók vagy a tradicionális társadalmakból érkezők feltöltik, a sikeresen felfelé mozgók apasztják az állományt. A magyarországi szegénység esetében „a gazdasági élet fellendülése [a hatvanas-hetvenes években – L. M.] a régi budapesti szegénység jelentős hányadát felszippanította az alsó középrétegbe”. (I. kötet 280. o.) A régiek helyére újak áramlottak: „Napjainkban a fejlett országokban azt figyelhetjük meg, hogy a szegénység kultúráját régi, illetve frissen bevándorolt színes bőrű kisebbség veszi át vagy alkotja újra. A fejlett országoknak ez az új szegénysége. Nálunk is hasonló folyamat indult meg: a hazai cigányság tömegei integrálódtak a társadalomba, a szegénység pozícióját foglalva el.” (Uo. 281. o.)

Az új szegénység, benne a cigányság, nem púp volt a többi réteg hátán, hanem azzal, hogy növelte az amúgy igen merev szocialista gazdasági rendszer rugalmasságát, javította a

gazdasági hatékonyságot. Közülük kerültek ki az építőipar és a mezőgazdaság szezonális munkacsúcsain nélkülözhetetlen alkalmi és segéd munkások. Az alacsony bérű segéd munkások tették lehetővé az átlagbér-szabályozás korlátainak áttörését, a kvalifikált munkaerő fizetésének emelését is.

A szegényeknek a teljes foglalkoztatásból származó konjunktúrája törékenynek bizonyult. A csökkenő beruházások és a KGST-kereskedelem visszaesése miatt eladósodott nagyvállalatok elsőként a szegényeket, a cigányokat bocsátották el a nyolcvanas évek közepén, második felében. Solt Ottilia így az elsők között tudósíthatott a szocialista gazdaság kifulladásáról. A saját (fokozatos, kevesebb veszteséggel járó, szakszerű, humánus stb.) rendszerváltásuk mítoszát építgető reformkommunisták és baloldali társutas értelmiségiek számára különösen hasznos emlékeztetfrissítő lenne Solt ekkoriban írt műveinek (újra)olvasása. Nem csupán arról tudósít, hogy a szocializmus alatt is létező, per sze soha nem mért és még kevésbé publikált munkanélküliség növekedett jelentősen a nyolcvanas évek második felében. Írásaiból megtudjuk azt is, hogy a korabeli reformkommunista vezetés a munkakerülő (értsd munka nélküli szegények) számára nem kínál új egyezséget. Sokkal inkább a jóléti állam előtti kapitalizmusra emlékeztető büntető szabályozással, rendőri erőszakkal akarta őket semlegesíteni: „A teljes foglalkoztatás kontra vállalati hatékonyság + garantált létminimum dilemmájában a természetlen kompromisszumokban oly nagy múltú rendszer olyan megoldásra jutott, ami a szegénységet teljes katasztrófába sodorja. Lemondott a teljes foglalkoztatásról, hogy mentesítse a vállalatokat ennek költségeitől, a munka nélküli maradóknak pedig nem adott semmit. Nem, ennél többet tett: 1985. január 1-jétől életbe lépett egy elnöki tanácsi rendelet, amely lehetőséget ad, hogy bűnözőként kezeljék és kényszermunka formájában vonják ki a munkapiaci forgalomból a munkanélkülieket.” (I. kötet 348. o.)

Az erőszakmentes baloldaliság előnyei

A rendszerváltás előtti kelet-közép-európai ellenzéki mozgalmak résztvevői, ezen belül a magyar demokratikus ellenzék tagjai igen sokféle, gyakran egymásnak ellentmondó eszmével, ideológiával rokonszenveztek. A

korabeli hivatalosság által tiltott eszmeáramlatok és az illegális ellenzékiek viszonyának alapos leírása, a divatos, majd megunt szerzők, irányzatok bemutatása még várat magára.

Recenzens alkalmatlan e hiányok akár részleges pótlására is. Annyit azonban állíthatunk, hogy ha volt közös halmaza a sokféle irányból érkezett ellenzékiek világnézetének, akkor abban az emberi jogok védelme mellett mindenképpen fellelhető volt egyfajta antikommunista, erőszakmentes baloldaliság. A civil társadalom újraélesztésének hangsúlyozása, a lakó- és munkahelyi öngazgatás, a szövetkezeti és munkástulajdon formáinak propagálása, az elnyomottak és kismizettek támogatása, a környezetvédelem védelmére vagy az ellenkultúra termelésére és fogyasztására szervezett mozgalmak felkarolása a jellemző tünetei ennek a kommunistaellenes baloldaliságnak. Az erőszakmentességet, szelidséget pedig a forradalmi erőszak elvetése, az önkény- és tekintélyuralom radikális tagadása, a spontán és lassú átalakulási folyamatok, a külpolitikai semlegesség, az önkéntesség iránti rokonszenvük jelezte.

A majdani kutató talán feltárja azt is, hogy miért és miként szakított (próbált szakítani) számos ellenzéki a nyolcvanas évek második felében és főként 1989 után ezzel a tradícióval. Talán azt is bemutatják majd a jövő történészei, hogy a rendszerváltás után erőszakmentes baloldali múltjukra hivatkozva miként próbálták lejáratni a volt ellenzékieket az addig lapulók, sőt a kommunista hatalommal kooperáló szélsőjobboldaliak és „alámerrülő” konzervatívok. És persze azt is, hogy miként viselkedtek ebben a helyzetben a megtámadottak.

Solt Otília 1989 utáni írásai fontos adalékok lehetnének egy ilyenfajta elemzésnek. Jól példázzák ugyanis az ellenzékiek által választott egyik lehetséges utat. Solt nem látta különösebb szükségét nézetei felülvizsgálatának. A háború előtti rendszer iránti nosztalgiáit nem leplező új rezsimmel szemben vállalta a baloldali tradíciót: „1990 májusában még korántsem volt olyan magától értetődő, ami 1991 májusára az lett: a Magyarországon hatalomra kerülő koalíciónak világos alternatívája van. Az embereket intézményes hierarchiába rendező jobboldalisággal szemben az alapvető egyenjogúságot hír-

dető baloldaliság, egy hajdanvolt (s akkor sem jó) berendezkedés restaurációjának konzervativizmusa helyett nyugatos modernizmus, tekintély helyett jog, egy hajdanvolt uralkodó elit reinkarnációja helyett a teljesítmény versenye, múlt helyett jövő.” (II. kötet 96. o.) Még világosabban fogalmaz az e megállapításához fűzött lábjegyzetben: „A különféle kisebbségi jogok körülbástyázásával, az autonómiák tiszteletben tartásával, a törvény előtti egyenlőséggel stb. Senki ne tévesszen meg, hogy mindezen értékeket és jogintézményeket egyetlen kormányképes jobboldali párt sem vonja kétségbe a működő parlamenti demokráciákban! Ezek mégis a baloldal visszavonhatatlan vívmányai a polgári világ történetében.” (Uo.)

Eroszakmentes baloldaliként meglepve tapasztalta, majd élesen elítélte a háború előtti rendszer szimbólumainak, intézményeinek restaurálását, szokásainak, a régi úri osztály stílusának megelevenedését, a szélsőjobb iránti (hagyományos) engedékenységet. Az 1992-ben közreadott, DR. ANTALL FELELŐSÉGE című cikkében írja: „...Antall József, keresve bázisát, egyre inkább erre felé tapogatózott: jobbfelé. Háborús veteránok s a történelmi jogfolytonosság nevében uralkodó úri középosztály fantomjai között igyekezett feléleszteni az odaadást. Végzetesen érzéketlen volt a széles rétegek méltósága iránt, amelyet újra és újra megsértett a történelmi Magyarország, a nemesi alkotmány és a hadi dicsőség állandó emlegetésével, mert ősök nem voltak részesei ennek a hagyománynak. Elfogadhatatlan kockázatnak kitéve a kisebbségben élő magyarokat, de akár a Magyar Köztársaságot is, az avított ébredzők kedvéért újra és újra meglebegettette a határrevízió lehetőségét. S a teljes kommunikáció uralmáért ácsingózó MDF-törzs kedvéért belement abba az izléstelen támadásba a média ellen, amit határozottan elhárított még 1990 nyarán. S most már résen kell lennie, ha meg akarja óvni mindazt, amivel az Ellenzéki Kerekasztalnak sikerült elkerülni a szomszédok lehangoló sorsát. A miniszterelnöknek – ha még most is komolyan veszi kormányra lépésekor hangoztatott elveit és céljait – fel kell ismernie, hogy tragikusan rossz útra tévedt, hogy ezen az úton egyszerűen nincs számottevő erő, amely támogatni tudná. A két évvel ezelőtt még következetesen antifasiszta miniszterelnök most ott tart, hogy belügyminisztere szemrebbenés nélkül 1919-et nevezí a magyar történelem mélypontjának, elegánsan elfeledkezve 1944-ről. A jogállam fővárosi rendőrkapitánya [bizonyos Pintér Sándor – L.

M.] jó modorú kis rasszista rohamcsapatok vezérével társalkodik hivatalában.” (II. kötet 132–133. o.)

Solt Ottilia a másik, a *posztkommunista* restaurációt sem kedvelte. Amikor a posztkommunisták 1994 után újból elővették régi terveiket, és a nagymarosi vízi erőmű építését, az iskolák körzetesítését, a megerendszer feltámasztását propagálták, Solt visszautalt a demokratikus ellenzék, az alternatív szervezetek és mozgalmak, illetve egyes, a hivatalos tudomány permén működő szakértők 1989 előtti érveire. Nemcsak a posztkommunisták növekvő arroganciáját, de a régi kommunikációs szokások újbóli jelentkezését is elutasította: „*Olyan embereket fogadott Gál Zoltán, az Országgyűlés elnöke az Országházban – s erre elhívta a tévékamerát is –, akik az elmúlt hónapokban panasszal teli leveleket írtak a parlamentbe. Persze nem mehettek oda mind egy szálíg, mind a kétezren (mert ennyien írtak az elmúlt egy évben az Országház panaszirodájába), az elnök munkatársai gondos munkával kiválasztottak közülük húszat. Húsz olyan levélíró, aki nem személyes ügyben kért kijárást, hanem a közjó érdekében ragadott tollat. Ő, a kedves, ismerős, többnyire nyugdíjas korú levelezők, akik eljuttatják a hatalomhoz a Nép óhaját-sóhaját! (S akik közül aztán a címzett gondosan válogat.)*” (II. kötet 201. o.)

...és hátrányai

Szép magyar nyelven írt számos cikk, riport bizonyítja nemcsak Solt tehetségét, de az erőszakmentes, szelíd baloldaliság jelentős intellektuális hozamait is. A hatalmával visszaélő, a munkanélkülieket, a rettenetes országokból egy szál ruhában menekülőket vagy a hajléktalanokat zaklató, üldöző, hátrányosan megkülönböztető, előítéletesen viselkedő kis és nagy hatalmasságok bemutatása, leleplezése közben még a szociálisan érzéketlen olvasót is megérinti és magával ragadja a védetlenek, a gyengék iránti *szolidaritás*. Különösen figyelemre méltók ebből a szempontból az élete utolsó éveiben írt, a szociográfia és a feltáró újságírás előnyeit egyesítő életképek. Ezekből a rövid, tömör írásokból kiderül, hogyan állítja elő az új kapitalista osztálytársadalom a magyar világ örök figuráit, az ölbanlakó szolgálégényt, a rabságban tartott cselemlányt és a másik oldalon az újgazdag magyar nábobot.

Solt – publicisztikája, országgyűlési beszédei tanúsága szerint – nemcsak hogy elfogadta az új jogrendet, de szigorúan számon kérte a szakszerű jogértelmezést és -alkalmazást a hatalom új birtokosaitól, az igazságszolgáltatás szerveitől és különösen a rendőröktől. Felrótta nekik a jogtalan fegyverhasználatot csakúgy, mint a szegények zaklatását. Könyörtelenül elítélte a faji előítéletek bármilyen megnyilvánulását kormánytagnál, bírónál, hivatalnoknál, rendőrnél egyaránt. Az erőszakmentes és kommunistaellenes baloldali igazi gondjai akkor kezdődnek, ha a szegények vagy más, befolyással nem bíró emberek, csoportok követnek el törvénysértést. Amikor Demszky Gábor frissen megválasztott főpolgármester némi rendet kívánt csinálni a budapesti aluljárókban, és eközben szembekerült régi harcos társaival, a Katalizátor Iroda engedély nélkül árusító, engedélyért tudatosan nem folyamodó, majd a szabálysértési eljárás során kirótt pénzbüntetést nem fizető munkatársaival, Solt habozás nélkül a szabálysértők oldalára állt. Demszky visszakozott, belátta, hogy rossz forgatókönyv szerint cselekedett. Solt ezt „*az őszinteség és a szembenézés gesztusaként*” értékelte. (II. kötet 100. o.)

A Katalizátor Iroda esete jelentőségét tekintve össze sem hasonlítható az 1990-es *taxisblokáddal*, ahol Solt újból a jogot figyelmen kívül hagyók (lázadók?) oldalára állt: „*Mi rokonszenveztünk – mit tagadjuk – ezzel az országos méretű polgári engedetlenséggel. Lenyűgözött, ahogy a lakosság a fővárosban és vidéken derűsen tudomásul vette a kényelmetlenséget, és megtalálta a szolidaritás kifejezésének formáit, mintha végre anyanyelvén beszélne. [Kiemelés tőlem – L. M.] Imponált a biztonság, amellyel a torlaszépítők nagyon kevés tévedéssel meg tudták mondani, hogy mi a fontos, mi a fontosabb, és mi nem az: hogy átengedték az orvost, a kenyereskocsit, a temetési menetet, de feltartóztatták a követelőző haszonért futókat (nem mintha az egyéni haszon hajszolása nem lenne tiszteletre méltó dolog, csak hát itt sztrájkhelyzet esete forgott fenn). Tiszteletet parancsolt a spontán szervezőkészség, a menet közben kiválasztódó szervezők küzdelme felelősségükkel.*” (II. kötet 102. o.)

Ez a cikk azon ritka alkalmak egyike, amikor Solt Ottilia kilép az általa választott szerepből – szószólóként nem egyes ügyekben

mozgósít (single issue movement) és tájékoztat, hanem egy szerinte kívánatos társadalom képét is felvillantja: „*Azt képzeltük, hogy a fél évig csettő-bottló kormányt jobb teljesítményre, a nemzet egésze képviselőiténél profetikus szerepével birkózó többségi pártot szélesebb konszenzuseresésre sarkallja majd a figyelmeztetés, az elégedetlenkedő társadalom pedig, tapasztalva saját erejét és gyengeségét, nem utolsósorban a televízió végigizgult ÉT-tandráma tanulságain okulva lendületesen nekifog érdeképviseletét, a szakszervezeteket megerősíteni.*” (II. kötet 102. o.)

Nem kívánunk itt a jogi idiotizmus (ismert kifejezés, elhíresült orosz forradalmár tollából) hibájába esni, ám a *jogkövetés és a politikai, jogszabályi változtatást kikényszerítő jogsértés viszonyát sokkal ellentmondásosabbnak tartjuk, a jogsértéssel kivívott jogszabály-módosításnak sokkal több káros mellékhatását érzékeljük, mint tette Solt Otília.*

Az ősi *gesztus szépsége és tisztasága („A ki tőled kér, adj neki, és a ki tőled kölcsön akar kérni, el ne fordulj attól”), a viszonylagos jómódunk miatt korántsem nyugodt lelkiismeret háborgása sem feledtetheti velünk, hogy a modell hibás, a baloldal kedvelte utópiák alapján nem építhető működőképes társadalmi rendszer. A szolidaritás soha nem volt a társadalmak fő szervezőereje: „az erkölcsi koordináció nem játszék – nem is játszhat – uralkodó szerepet egyetlen modern társadalmi-gazdasági rendszerben sem”. (Kornai János: RÉGI ÉS ÚJ ELLENTMONDÁSOK ÉS DILEMMÁK. Gondolat, 1989. 25. o.)*

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy 1989 után a rendszerváltó többsége fantáziátlan gyakorlatiassággal – Kornai fogalmait használva – a bürokratikus koordináció nyomasztó uralmát a piaci koordináció meghatározta rendszerrel kívánta felváltani. Olyan piacgazdaságot és demokráciát készültek létrehozni, ahol a forradalmi erőszakon alapuló jogot és a jogon kívüli önkényt a mindenkire egyformán érvényes jogrend – korabeli szóval a jogállam – váltja fel.

A demokratikus ellenzék a kommunista rendszer által aláírt nemzetközi egyezményekre hivatkozva tudatosan megszegte az illegitim hatalom, az egypárti diktatúra törvényeit s főként alacsonyabb szintű jogszabályait. Az új hatalom (esetleg nem rokonszenves) törvényei és jogszabályai ilyen alapon nem kérdőjelezhetők meg. Az emberek és in-

tézmények közötti érintkezést, a piaci műveletek kiszámíthatóságát – beleértve a tulajdonszerzést és -átruházást – demokratikusan választott (legitim) testületek – a parlament és az önkormányzatok döntései biztosítják. A túlhatalom kialakulását a hatalmi ágak gondos szétválasztása akadályozza meg. A törvények tömeges megszegése ugyan üzenet, „tiltakozás” (Hirschman), ami a hatalom birtokosait korrekcióra készítheti, ám egy olyan világban, ahol hagyományosan széles körben érvényesültek a törvénykerülő magatartás formái, minden ilyenfajta (hasznos vagy káros) korrekció késlelteti a jogrend megszilárdulását.

Solt nem így látta: „*A taxisblokad ígéretei szertefoszlottak, a társadalom kicsike októberi figyelmeztető forradalma szinte észrevétlenül elbukott. Kis, pici forradalom volt, leveréséhez sem kellett idegen hadsereg. Amikor a társadalmat a hatalom intézményei legyőzik, ellenforradalom következik. Tudják, az az ellenforradalom, amikor csak a belefáradt kiskatonát (= nép) ítéli el, a parancsnok (= hatalom) ártatlan.*” (II. kötet 102. o.) Fegyelmezett forradalmárként – nem lévén forradalmi helyzet –, parlamenti képviselőként és újságíróként mindent megtett azért, hogy a szűkösen rendelkezésre álló javak és szolgáltatások minél nagyobb hányada jusson a szegényeknek. Az ősi gesztust gyakorolta, a rendszert építő, átmentő hatalom gondjai kevésbé érdekelték, utópiát sem épített. Legtöbbször az esetet és nem a szerkezetet értelmezte. *Ekként korlátozva önmagát sikerült megőriznie erőszakmentes baloldaliságát.*

És a többiek mire jutottak?

Laki Mihály

A POLITIKA VÉDELMEBEN

Tamás Gáspár Miklós: *Törzsi fogalmak I–II*
Atlantisz, 1999. 384+456 oldal, 2695 Ft

(**Műfaj, metafizika**) Tiszteletet parancsoló terjedelmű és zavarbaejtően gazdag gondolati anyagot görgető mű ez: jó nyolcszáz oldalnyi válogatás a gondolkodó elmúlt húsz évben keletkezett filozófiai esszéiből. Az olva-

só, aki elszánja rá magát, és bolyongani indul benne, bizony, könnyen eltvedhet a rengetegében. Hogy mégis valahogyan utat találjon, célirányos figyelembe vennie néhány irányjelző tájékoztató pontot. A következő írás – a gondolati labirintus elsődleges belső rekonstrukciójára: a két kötet afféle *baedekerének* elkészítésére vállalkozó – szerzője azt javasolja: a komoly szándékkal nekiinduló utazó kezdje kirándulását a legelső meg a legutolsó írással. Az a műfaj, ez a filozófiafelfogás kérdését reflektálja. Filozófiai esszék? Miért esszék, és miért filozófiai esszék? Pontosabban: milyen filozófia esszéi?

Esszék? A műfaj itt, mondja saját kísérleteit értékelve Tamás Gáspár Miklós: az intézményen kívülség műfaja. Ezek az esszék azért lettek esszék, mert nem lehettek tanulmányok, és nem is akartak azok lenni. A demokratikus ellenzék szamizdatirodalmának hagyományából nőttek ki, az akadémiai-egyetemi tudományüzem intézményes követelményeinek tudatos negligálásával születtek, nem a szakmához, hanem a „honpolgárok közösségéhez” kívánván szólni. Műfajuk így némiképp hasonló a modern politikai filozófia szintén intézményes kereteken kívül működő megteremtőinek kedvelt műfajához: az ilyen-olyan alakot öltő, hol publicisztikus, hol szépirodalmias esszéhez. Ez az esszé nem kevésbé teherbíró, mint riválisa, a szaktanulmány: hasonló, sőt alkalmanként éppenséggel súlyosabb gondolati terheket képes magára venni. Olvasni viszont, mit mondjunk, élvezetesebb. Elsődleges gondolati rétegén kívül ez alatti és e fölötti rétege is van: benne a bölcséleti hagyomány klasszikusainak és a jelentős kortársi gondolkodóknak az újraolvasásával alátámasztott korszak-kritikai elemzéseket mindegyre hol az érzéki föl-szint, hol a metafizikai mélyt föl-villantó bekezdések szakítják meg.

Filozófiai esszék? Vannak ilyenek, nagyon is vannak, egyenesen a kortársi filozófiai kultúra vezető műfaját képezik. A filozófiát a kortársi analitikus és a hermeneuta tudománynak gondolja, így tanulmányokat ír, a posztmodern teoretikus művészetként fogja föl, így esszéket fogalmaz. Mindhárman megegyeznek benne azonban, hogy a mai filozófia szükségképpen: metafizika-kritika. Tamás Gáspár Miklós esszéi ezzel szemben szem-

délyesen amellet érvelnek, hogy a filozófia igenis metafizikai alapokon nyugszik. A metafizikai szükséglet az európai emberiség hagyományának legértékesebb összetevője. Ez a szükséglet arra ösztönöz bennünket, hogy tudjunk a transzcendenciáról, hogy a politika és a morál e világát képesek legyünk összekapcsolni a végső dolgok túlvilágával. A metafizikai filozófia szükségképp kritikái: a való világgal szemben „másvilágot” tételez, a szenvedésnek – az emberi állapotot e megkerülhetetlen faktumának – a csökkentésén igyekszik. Aki a metafizikáról lemond, elárulja a szellemet, földadja az igazság keresését, a filozófiát pedig a bölcséleti hagyomány szövegeivel való súlytalan játszódózássá alacsonyítja.

Ezek az esszék nem a szépségről, hanem az igazságról szeretnének beszélni. A filozófia a számukra nem csupán elegáns, de üres, szórakoztató, de öncélú játék: a világhelyzetet való számvetésnek és a világhelyzet megítélésének mindegyre megismételt kísérlete.

(Korszellem, korszak-kritika) A világhelyzet megítélésének, azaz a korszak-kritikának a kiindulópontja itt, ezekben az esszékben a korszak-kritikája. A korszak-kritika téved: nekem van igazam – mondja körülbelül Tamás Gáspár Miklós. Ahogy mondja, abban egyszerre van valami a nyilvánosságot föl-bolygatni remélő botrányhős erőszakosságából, a maga igazában bizonyos gondolkodó magabiztosságából és a nézeteivel mindig egyedül maradó közszereplő rezignációjából. A korszak-kritika, ez a különös, ezerarcú csodalény, mindegyre ugyanazt fuvólazza, szubtilis elméletben és közönséges tömegcselekvésben, bölcséleti értekezésben és politikai programban, napilap-cikkben és műalkotásban, népszerű szó-noklatában és kispolgárok álmában. Tamás Gáspár Miklós ezt a fuvólázót, figyelemre méltó módon, egyszerre hallja megszólalni Nyugat és Kelet felől, és mindkét irányból ugyanolyan fülsértőnek találja.

Milyen ez a korszak-kritika? Bölcséletileg antifilozofikus, politikailag intézményellenes. Hatását tekintve pedig kárhóztos: bár maga ezt képtelen fölismerni, éppen civilizációnk alapjait ássa alá.

Az antifilozofikus főként a posztmodern fordulat következményeiben érhető tetten. Tamás Gáspár Miklós nem kedveli sem

gyönyörűséges illúzió: nem megvalósíthatatlan és jóságos utópia tehát. Ellenkezőleg: éppenséggel megvalósítható és gonosz utópia. A honpolgárok demokratikus akaratképvisellete helyett az emberek kvázitudományos „lényekképviselét” megteremtve a közösségi cselekvés terepét, a politikát számolja föl. Ez a szomorú válságtermék ugyanakkor sikeres modernizációs stratégia is. Az emberi nem egységét célul tűző programja modern eszközöket használ: a gazdasági növekedést, a tudományokat, a tömegkultúrát. Ahová csak megérkezik, oda sokszerű modernizációt szabadít. Egyszerre és egyetlen csapással forgatja föl a premodern viszonyokat: szekularizál, urbanizál, racionalizál. Véres-kegyetlen módszerekkel borzalmas, ám gigászi művet alkot. Az összeomlást kísérő antikommunista megnyilvánulások így nemritkán közönséges modernizációellenes-antikapitalista indulatokat fejeznek ki.

A posztkommunista átmenet a kommunizmus szörnyűségeitől megszabadító megváltást ígérte a benne résztvevőknek, a történelem végét fölillantó liberális utópia beteljesedésével kecsgettette a nyugati megfigyelőket. Aztán pedig nem hozta el sem a megváltást, sem a történelem végét, sem a liberális utópia beteljesedését. Ami történt, magyarázza a szerző, mindössze újabb állomás a modern emberiség megpróbáltatásainak sorában. Mi történt? A páni félelem légkörében végbement eseménysorozat, a tömegeknek a liberális-demokratikus reformoktól való ellenszenvétől és mind utálkozóbb közönyétől kísérve, a politikai osztály felszínes jelszavaitól és mélyen öngyarmatosító attitűdjeitől megtámogatva. A szabad társadalom valós alternatíva nélküli újjáalapítása, a félig értett nyugati minták hiányosan végiggondolt utánzásával, az újjáalapításhoz nélkülözhetetlen hitcikkelyek elfogadása nélkül. Utópiellenes fölkelés, doxofil – a vélekedést a tudás fölé helyező – és pürrhónista – az igaz megismerés lehetőségét tagadó – gondolati alapokon végrehajtva. A hierarchia és a kényszer elleni lázadás, amely a zsákutcába vezető szocialista utópiával szemben, állam- és politikaellenes törekvéseivel, maga is a szocialista utópiából merít ihletet. Forradalom helyett eretnenség, a megrontott eszme eredeti tartalmát visszaállító megmozdulás,

az állam nélküli társadalom megteremtésének kísérlete, sőt, ilyenformán meglehet: a szocializmus nem várt győzelmének megnyilvánulása.

(Nemzet, nacionalizmus) A kommunizmus-posztkommunizmus történetétől elválaszthatatlan egy másik történet: a nemzetállam tündöklésének és bukásának története. A közvélekedés úgy tudja: a kommunizmus búcsúja és a posztkommunizmus beköszönte a nacionalizmus és a nemzetállam újjászületését hozta magával. Tamás Gáspár Miklós azt feleli erre, hogy éppen ellenkezőleg: ami ránk szakadt, az egyenesen a posztnacionalista és posztnemzetállami állapot – az etnarchia és az etnoanarchizmus. Ez a történet, a nemzetállam tündöklésének és bukásának története képezi a gyűjtemény másik tematikai súlypontját. Az elmesélt történet egyszerre mutat figyelemre méltó egységet és megjegyzésre érdemes különbségeket. Tamás Gáspár Miklósnak a nacionalizmusról és nemzetről vallott fölfogása az elmúlt húsz évben lényegében alig változott, a nemzetállam szerepének megítéléséről vallott nézetei azonban jelentősen átalakultak. A nemzetállam, ami korábban a lehetséges legkisebb rossznak látszott, most, a posztkommunista átmenet iszonyatainak fényében a lehetséges legnagyobb jónak tűnik föl.

A nacionalizmus, magyarázza Tamás Gáspár Miklós, kettősségekre épül: a nemzetet egyszerre tekinti szükségszerű természetnek és szabad reflexiónak, egyszerre látja természetesnek és felsőbbrendűnek, egyszerre fogja föl elvként és tulajdonságként. A szükségszerű természet és a szabad reflexió kettősségében a nacionalizmus a természet választására szólít föl. Az idegen mítoszára építve elkülöníti a nemzeti egységet a külvilág sokféleségétől; a minket másoktól elválasztó határ rejtjelét és a tőlünk különböző ismeretlen megismerhetetlenségének metaforáját kínálja nekünk. A természetes és felsőbbrendű kettősségében a nacionalizmus képes erénynyé nemesíteni a természetet. A saját nemzet felsőbbrendűségének elkötelezettjeként hisz a más nemzetekkel való összehasonlításban, így egyetemes kritériumokat fogad el. A minket közvetlenül körülvevő iránti természetes vonalomra építve értelmes közösségben köt

össze bennünket; az otthonosság érzetét kínálva nekünk, a szükségképp szűk térbeli és időbeli korlátok közé szorított embereknek. Az elv és tulajdonság kettősségében a nacionalizmus tulajdonsággá változtatja az elvet. A nemzetet megkonstruálva naturalizálja a filozófiai utópiát; partikuláris közösségünk létező tulajdonságának nyilvánítva a bölcséleti elvet és partikulárisnak tüntetve föl az univerzalist.

A nemzeti érzés előírta normák határozottan ellentmondanak a modern humanisztikus erkölcs normáinak. Az erkölcs az erkölcsi kijelentések univerzalizálhatóságára épül, a nemzeti érzés tagadja ezt az univerzalizálhatóságot; az előbbi az erkölcsi kijelentések preskriptív jellegét, az utóbbi deskriptív jellegét hirdeti; az az erkölcsi kijelentéseket autonóm és laikus jellegűnek tekinti, ez mind az autonóm, mind a laikus jelleget megtagadja tőlük; az erkölcs individuumban, a nemzeti érzés csoportokban látja az erkölcsi kijelentések alanyait. A két normahalmaz azonban összeegyeztetendő és össze is egyeztethető. Kölcsönös engedményekkel, a nemzeti érzés erkölcsi jellegének megszüntetésével és az erkölcs nemzeti érzésre vonatkoztatásával igenis együtt élhet nemzet és erkölcs.

Pontosan ez az viszont, ami a posztkommunizmus „nemzeti” mozgalmi esetében lehetetlen. A posztkommunista „nemzeti” mozgalmi nem nemzetiek, a nacionalizmus értelmezhető keretein túl vannak immár. A liberális nacionalizmussal szemben ezek depolitizálnak és naturalizálnak: közösségük nem egyéb a szellemi-politikai közösségtől elszakított vérközösségnél. Az etnicizmus megnyilvánulásai mindössze: nacionalizmus helyett etnarchiát – valódi intézmények nélküli, önkényesen alapított közösség fölötti, etnicitással legitimált abszolút hatalmat –, államnemzet helyett etnoanarchizmust – az etnikai csoportok kiválása folytán mindegyre tovább töredező államrendszert – szabadítanak rá szerencsétlen népeikre. A liberális nacionalizmus asszimilált és hódított, ez az „új nacionalizmus” avagy radikális partikularizmus etnikai tisztogatást végez. A nemzetből, a valahai politikai közösségből itt mindössze a kollektív vérségi lét pusztá ténye marad meg. A gonosz új arca ez, a fölösleges emberi szenvedés megint újabb forrása.

(Liberalizmus, konzervativizmus) Akárhonnan indul is Tamás Gáspár Miklós, látjuk, mindegyre ugyanoda érkezik. A hamis kor-szellem filozófia- és politikaellenes nézeteket szajkóz, a posztkommunista átmenet sikeresen teljesíti be az állam- és intézményellenes vágyakat, a nyomában kibontakozó etnicista hullám eredményesen zúzza szét a nemzetállamot. A politika világa – szabadságunk egyedüli lehetséges közege – haldoklik. Új, politika utáni világ van megszűletőben a helyén, szabadságunkat megint új veszélyek fenyegetik. Mi marad? Néhány kicsiny sziget: liberális intézmények és a konzervatív gondolat hűségesei. Tamás Gáspár Miklós alighanem legkésőbb fölismerése azonban, hogy immár a liberalizmus és a konzervativizmus apológiája sem fogalmazható meg olyan jószívvvel és olyan könnyedén.

Liberalizmus? A politika haldoklásának korszakából visszatekintve maga is felelősnek látszik azért, ami bekövetkezett. Utópiája egyrészt az állam nélküli társadalom víziójára épül, fogalomkészletével másrészt képtelen megközelíteni jó néhány politikai jelenséget. Utópiája tehát e tekintetben meglepően hasonlít a szocialista utópiához. Az „emberit” sajátképpen nem intézményesnek tekintve a társadalmat állam nélküli politikai közösségnek gondolja, és az „állam elhalását” tervezi meg. Fogalomkészlete pedig alkalmatlan a politika teljes világának megértésére. A szabadság filozófiáját megfogalmazva így értetlenül áll az engedelmesség jelensége előtt, képtelen számolni a hagyománnyal, nem tud mit kezdeni a tekintéllyel.

Konzervativizmus? A liberális modernség elkötelezett védelmezője, ám filozófia nem lehet belőle. Hagyományörző beállítottságként a fönnálló status quo pártját fogja, s a régít egyszerűsre jobbnak tekintve visszásnak, hiábavalónak és kockázatosnak lát bármiféle, elsősorban is forradalmi változást. Ez a pártfogásra szoruló status quo, jobbnak tekintett régi ma a modern liberális berendezkedés, veszedelmesnek látott változás pedig az azt fölforgatni szándékozó megannyi „posztmodern”-posztliberális törekvés. A modernitás viszonyai között azonban magának a modernitásnak a konzervatív – tekintélyelvű – védelme nem ölthet filozófiai formát. „Konzervatív filozófia” mint olyan: lehetetlen.

A bevezető tanulmányban a szerző elárulja: az elmúlt két évtizedben, miközben ilyen-olyan alkalmakból született dolgozatait fogalmazta, mindvégig ez a könyv járt a fejében, a maga változatlan tematikájával, ám változó problematikájával. Az elkészült könyv olvasójaként hozzátehetjük: az eltelt két évtized és a változó problematika ellenére meglepően egységes mű keletkezett. Tamás Gáspár Miklós, a szívárvány színeit váltogató közszereplő és a próteuszi szerepekben föltűnő publicista itt mint filozófiai esszéíró figyelemre méltón egységes arcot mutat. A radikális filozófus arca ez, aki mindegyre tapasztalni kényszerül: a világ nem olyan, amilyennek szerinte lennie kellene. Könyve ezért az első lapjától az utolsóig: kiábrándult, keserű és kétségbeesett. Aki nekiindul, annak számolnia kell vele, hogy mire a végére ér, nem csupán kivételes szellemi élménnyel lesz gazdagabb: az utazás során óhatatlanul nyomasztó hangulatba kerül majd.

Perecz László

IDEAREPÜLŐK ÉS OBERDADA

Beke László (szerk.): Dadaizmus – antológia
Balassi, 1998. 337 oldal, 1500 Ft

Passuth Krisztina: Avantgarde kapcsolatok
Prágától Bukarestig 1907–1930
Balassi, 1998. 381 oldal, 2500 Ft

Mindkét könyv a tankönyv- és szakkönyv-kategóriában jelent meg a határozott, rövid, célratorő összefoglalás igényével, elsősorban egyetemi hallgatóknak ajánlott, de haszonnal forgathatják a XX. századi irodalom és művészetek minden rendű és rangú olvasói is. Magyar nyelvű összefoglalás mindkét publikáció, de mindkettőnek van hosszú listán közölt idegen nyelvű publikációelőzménye és forrása.¹ Az adott témakörökből kiállítások, katalógusok, monográfiák jelentek meg a világ több pontján, néhánynak e két könyv szerzője is közreműködője, írója volt. Buda-

pesten is rendeztek kiállítást (nem is egy alkalommal) a cseh kubizmus, konstruktivizmus, poetizmus műtárgyaiból, rangos bemutatón jelent meg a lengyel konstruktivizmus, a *Zenű-kör*,² az ész modernizmusnak és avantgarde-nak is volt egy kisebb kiállítása Pécsen 1991-ben, ezt azonban kevesen látták, válogatása sem volt átütő erejű.³ A nemzetközi kiállításokon, hazai és külföldi bemutatókon az 1960-es évektől egyre gazdagabb anyaggal szereplő magyar avantgarde fontos szerepet játszott a térség művészetében és irodalmában. Ezt korábbi publikációi után mindkét szerző jól tudja, különösen eleven elemzésekben azonban csak Passuth Krisztina hangsúlyozza ebben a könyvében is. Beke forrásválogatásában a magyar avantgarde kultúra mindenekelőtt kitűnő fordításokban van jelen, sommás utószavában és magyar forrásaiban a magyar dadaizmus csak vázlatosan szerepel. A Beke által szerkesztett DADAIZMUS antológiában mindenekelőtt Kahána Mózesnek (például Kurt Schwitters: ANNAVIRÁGNAK), Gáspár Endrének (például Tristan Tzara: GÁZ-SZÍV) az 1920-as évekből származó fordításait élvezhetjük, míg korunk remek fordító magisztereként Tandori Dezső jelenik meg versfordításaival (például Richard Hülsenbeck–Tristan Tzara: A KOCSIS MEG A PACSIRTA PÁRBESZÉDE, vagy Hans Arp–Walter Serner–Tristan Tzara: A KROKODILFODRÁSZ ÉS A SÉTABOT HIPERBOLÁJA, 1982-ben és 1986-ban kétszer is lefordított verse), de érdekeseek Tatár György és Szabó György prózafordításai is. Beke maga is vers- és prózafordítóként szerepel ebben a kötetben. Könyvében tehát az eredeti szövegek fontosak, az utószó, a jegyzetek és a fekete-fehér képek csak emlékeztetnek az egykor botrányosnak titulált irányzat alkotóira, helyszíneire, alkotásaira.

Itt merül föl a Passuth-könyv címében is olvasható 1907-es évszám mint az avantgarde kezdetének kérdése. Passuth Krisztina a kubizmus párizsi születésének idejét tekintve az avantgarde kezdetének, Beke László válogatása viszont ennél sokkal korábbi szimbolista-expresszionista költészetet is közöl avantgarde megnyilvánulásként. A szakirodalomban más szerzőknél is előfordul mindkét megközelítés, de ezektől eltérő datálás is. A legtávolabbi eredet híve, Mario de Micheli,

1848-ra teszi az avantgarde születését, mostanában több szerző (Steven A. Mansbach és mások) az 1890 körül született európai modernizmust, szecessziót is avantgarde mozgalomnak tekinti. A szigorúbb körülhatárolás hívei – ezek közé tartozik e cikk írója is – viszont az 1910-es évek előtt nem beszélnek avantgarde-ról. A kubizmus térrel-idővel, új képstruktúrával foglalkozó irányzata csak akkor lett teljes világmegváltoztatással, társadalmi aktivitással jegyzett irányzattá éppen Közép- és Kelet-Európában, amikor közvetlenül az I. világháború kitörése előtt (1913), majd alatt szintézist alkotott a német földön 1905 körül született expresszionizmussal és az olasz művészek által 1909-től Milánóban és Párizsban létrehozott, az egész kontinenst meghódítani akaró futurizmussal.

Passuth Krisztina az irányzatok tartalmi bemutatása helyett a terjedelem lehetőségeihez képest hosszú tanulmányt ír az általa fontosnak tartott avantgarde helyszínekről, eseményekről, művészekről. Könyvében igen vonzó a témákhoz gondosan válogatott, jó minőségű színes és fekete-fehér képanyag. Már a címlap közel hoz az olvasóhoz egy 1924-es belgrádi ZENIT-kiállításplakátot, mely a hasonló nevű mozgalom egyik fő szervezőjének, Ljubomir Micić szerb költőnek közölt manifesztuma szerint a magasba szálló, minden ország új művészeinek barátságát szimbolizáló *idearepülők* egyike. (Passuth történelmi kérdésekkel nem foglalkozik, adottnak veszi a tízes-húszas évek európai viszonyait, s alig említi az ezeken felülemelkedni igyekvő avantgarde politikus gesztusait.) Könyvében izes tálalásban láthatjuk a prágai, brünni múzeumok kuboexpresszionista festményeit, szobrait, a cseh, a lengyel és a román avantgarde mestereinek és csoportjainak alkotásait, több változatban Tristan Tzara portréját (Tihanyi Lajostól és M. H. Maxytól), aki mindkét könyv egyik főhőse. Tristan Tzara művelt kelet-európai zsidó családból származott, román szimbolista költőnek indult, majd 1916-ban a háború közepén barátjával, Marcel Jancuval Zürichbe utazott, hogy ott több kelet- és közép-európai emigráns művésszel együtt színes papírruhákba öltözve kabaréköltőként francia vagy német dada nyelven új irányzatot teremtsen. A dadaizmust később teljesen nyugati szellemi termékként interpretálta a szakirodalom, mind-

két tárgyalt könyvünk érdeme, hogy ezt a sematikus képet a szerzők árnyalni tudják. Passuth erősebben jelzi az előzményeket, Beke sejteti a közép-európai központok egyetemes távlatait.

Passuth Krisztina igen nagy részletességgel figyelte meg az új technikák, ikonográfiai típusok, formaelemek jelentkezését az általa fontosnak tartott térségekben. Bizonyos topográfiai szűkítéssel dolgozik: a cseh, lengyel, román, délszláv csoportok mellett a magyar modernizmus és avantgarde budapesti és bécsi köreivel foglalkozik. Könyve elején – kicsit túlozva – jelenti ki a következőt: „1914 előtt két közép-európai országban születik avantgarde mozgalom, Csehországban és Magyarországon.” Szerencsére néhány bekezdéssel később aláhúzza a német központok fontosságát (Németország, sőt Olaszország is Közép-Európa a XX. század elején!), és az olasz futurizmus hatásával is több helyen foglalkozik a tanulmányban. Berlin jelentőségét inkább a húszas években méltatja, Drezdáról, Münchenről keveset beszél. Weimar és Dessau pedagógiai törekvései közelebb állnak hozzá, mint a háborúellenes, anarchista és más baloldali német politikai mozgalmakkal együtt fellépő berlini *Die Aktion* köre, utóbbinak grafikáját – igaztalanul – másodlagos érték hordozójának véli. Passuth Krisztina mindenképp előtt a Párizsban született kubizmust tartja a legelső avantgarde irányzatnak, kevesebbet ír az expresszionizmusról, s bár felsorol könyvében sok futurista jelenséget, eseményt, a futurizmus és más avantgarde mozgalmak olykor ellentmondásos, de sorsdöntő kapcsolatával sem foglalkozik behatóbban.

A magyar aktivizmus első korszakának mestereinél felfedezi a futurista stílusjegyeket, de arról nem tesz említést, hogy más közép- és kelet-európai központokhoz hasonlóan Budapesten is megjelent már 1910 áprilisában az első, 1909-ben Párizsban kiadott FUTURISTA MANIFESZTUM Babits Mihály fordításában a *Nyugat* elején.⁴ A *Nyugat* költői és kritikusai (Babits, Kosztolányi, Szabó Dezső), valamint az első modernista csoport, a *Nyolcak* tagja, Berény Róbert foglalkoztak és vitatkoztak a futurista kifejezésmóddal. A *Nyolcak* körének festészetét már 1962-ben könyvben tárgyalta a szerző,⁵ s több általa is rendezett kiállításon úgy szerepelt ez a magyar expresszív naturalista festőcsoport, mint az

első avantgarde mozgalom Magyarországon. A *Nyolcak* körének Cézanne-t és más poszt-impressionista mesterek törvényét fogalmazó művészetét követő törekvései ma már inkább az avantgarde felé vezető utat jelzik, s csak néhány művész (Berény, Tihanyi) válik közülük a politikus avantgarde műfajok művelőjévé.

Passuth Krisztina az 1920-as évek közepéig kiterjesztett Párizs-centrikus avantgarde fogalma kiállítások és kutatások szövevényéből formálódott. A szerző sok évtizedes pályája során szép tanulmányokat írt a párizsi magyar kubistákról, Réth Alfrédéről, Csáky Józsefről stb., igen jelentős szerepe volt Frantisek Kupka 1989-es párizsi életmű-kiállításának katalógusában, valamint a Párizs primátusát hangsúlyozó híres *Párizs–Berlin*-kiállítás kiadványában,⁶ így logikusan képviseli a már a XIX. században kialakult, sok valós értéket jelentő Párizs-mitoszt. Talált hozzá igazi festőtörténetet is Kupka személyében, aki Vaszilij Kandinszkijhoz hasonlóan új festői értéket, új, második valóságot teremtő szuverén alkotó, aki zenei kubisztikus, orfikus kompozícióival, organikus absztrakt festményeivel Közép-Európa legjelentősebb szellemi/ideális avantgarde művésze. Hasonló szellemiség volt jelen Berlinben is a *Der Sturm* körének kiállításain az 1910-es évektől, ahol tisztelték Robert és Sonia Delaunay orfizmusát, a müncheni *Blauer Reiter*-kör művészeit. Szomorú, de méltóságteljes emléke ennek a kornak 1914-ben Egon Schiele rajza a *Die Aktion* egyik címlapján, mely a hamar elesett francia költő, Charles Péguy arcvonásait idézi fel. Hasonló, Párizst és a francia moderniséget idéző jelenség Magyarországon Apollinaire KUBIZMUS-tanulmányának megjelenése a *Ma* kiadásában, 1918-ban (Dénes Zsófia fordításában). Az 1909-ben gyalog Párizsba zarándokoló Kassák Lajos is mindig a kubizmus primátusáról beszél, lapjaiban bírálta a futurizmust és az expressionizmust, a *Tett* és *Ma* körében létrejött első magyar avantgarde mozgalomban a három irányzat mégis egyenlő súllyal volt jelen. Egyes művészek (Úitz Béla, Bortnyik Sándor) bemutatásánál Passuth Krisztina jelzi ezeket a jellemvonásokat, de következtetéseket nem von le sehoh, talán doktrinerségtől félve. A magyar avantgarde mozgalom általa leginkább kedvelt alakja Máttis Teutsch János grafikus, festő,

szobrász, aki bár közvetlenül nem kapcsolódik Kupkához, mégis hozzá hasonlóan spirituális, orfikus avantgarde művész. Passuth Krisztina már az 1970-es évektől foglalkozik tanulmányaiban Máttis Teutsch különös kvalitásaival, tiszta kolorisztikus és formai értékeivel. (Kár, hogy a brassói művész Párizs–Berlin–München–Budapest–Róma összefüggéseiben kialakult, kiteljesedett művészetének második korszakát néhány bukaresti kiállítása alapján a román avantgarde-hoz sorolja.)

Máttis Teutsch jogos kiemelése mellett a magyar avantgarde főbb alakjai mind megjelennek Passuth könyvében. Egy árnyalattal halványabb a valóságosnál a magyar dada bemutatása Beke László válogatásában és tanulmányában. Ha eszünkbe jut az a tény, hogy közös futurista előzmények után Kassák már 1915-ben írt *quasi* dadaista verset az EPOSZ WAGNER MASZKJÁBAN című kötetében (1915), mely németre fordítva a zürichi *Der Mistral* című antimilitarista lapban is megjelent (1915), akkor úgy érezzük, hogy méltánytalanság a VILÁGANYÁM (1921), A LÓ MEGHAL A MADARAK KIREPÜLNEK (1922) íróját csak későbbi műveivel szerepeltetni, s a magyar dada bemutatását Déry Tibor írásával kezdeni (1921), még akkor is, ha az is kitűnő és a témához tartozik.⁷ A bécsi dada-fordítások, -manifesztumok, -versek kisebb számban való szerepeltetését talán az indokolja, hogy Bekének nagyobb terjedelmű anyagot kellett bemutatnia Zürichről New Yorkig, Moszkvától Hannoverig, Béctől Berlinig követlen nyomon (a dadától az Oberdadáig) egyetlen irodalmi és művészeti mozgalom történetét.

Passuth Krisztina a húszas években a „nagy központok”, Berlin, Párizs avantgarde jelenségeit részletesebben mutatja be, mint a tizes évek elejének történetét. Tanulmányában ismét kedvez a cseh, a lengyel, a román, a délszláv mozgalmaknak. Sajnos Szlovákiából (Pozsonyból, Kassáról, Losoncraól) sem a magyar, sem a szlovák avantgarde irodalom és művészet nincs jelen a könyvben. Hasonló nagyvonalúsággal nem kap említést sem Kolozsvár, sem Arad egyetemes európai eszmékben és kapcsolatokban gazdag avantgarde irodalma és művészete, a *Kiállítás*, a *Napkelet*, a *Korunk*, a *Periszkóp* köre. Egyetlen felsorolásban olvasható Újvidék a *Zenit* szerb köréből, pedig volt ott magyar nyelvű aktivista

lap is, az *Út*, melyet a Közép-Európa tragikus történeti helyzetét expresszionista versekben megéneklő Csuka Zoltán szerkesztett. Csuka a széthullás jegyeit figyelte meg az 1920-as évek Közép-Európájában, miközben aktivista-konstruktivista társai a jövő papírtornyait építették, és „*ideavepülők*” (Micić) szállodastak központokból a perifériákra, perifériákból a központokba.

Az expresszionista-dadaista hangvétel ezen a tájon időszerűnek tűnt, miközben 1922 körül Európa-szerte már az expresszionizmus haláláról cikkeztek német, magyar, lengyel, cseh, litván, lett, észt kiadványokban. (Az utóbbi három helyszín említése sajnos ismét kimaradt Passuth Krisztina könyvéből.)⁸

A dadával abszurdá formált expresszionizmus a legtávolabbi városokban (például Eszéken és Szabadkán, ahogy Passuth Krisztina is említi) megjelent a húszas években Közép-Európában, színpadon, lapokban, kötetekben. A mindkét kötetben mostohán kezelt Palasovszky Ödön budapesti körének egyik színpadi produkciója volt Tristan Tzara *GÁZ-SZÍV* című művének előadása Gáspár Endre fordításában.⁹ Ebben az avantgarde művész világformáló erejének Kupka, Kasák, Marinetti által különböző módokon hirdetett mítosza már ironikus formát ölt: „*az ember piszkos, megöli az állatokat, a növényeket, testvéreit, viszálykodik, intelligenciája van, sokat beszél... De a művész teremtő formát tud kidolgozni, mely organikussá lesz*”. Ezeket írja Tzara, nosztalgikusan emlékezve a század elején született ábrándra.

Az említett vázlatosságok, hiányok ellenére Beke László és Passuth Krisztina kötetének megjelenése fontos esemény. Jelzi, hogy a ma posztmodernnek nevezett korban a XX. század első évtizedeinek egyes eszméi még mindig aktuálisak. Reméljük, e köteteknek folytatásuk lesz újabb tankönyvekben, újabb antológiákban, tanulmánykötetben. (Egy több különböző nációnhoz tartozó szerzői gárdától származó tanulmánykötet – éppen Passuth Krisztina szerkesztésében – már évek óta kiadóra, kiadásra vár Budapesten.) Eljöhethet még az idő, hogy napvilágra kerüljenek a legismeretlenebbnek tűnő helyekről is olyan írók, művészek alkotásai, akik hittek az avantgarde utópiájában, a szó, a hang, a szín,

a forma embert, kultúrát formáló erejében. Vannak, akik kétségbe vonják e kutatások fontosságát, mások, művészek, írók ma is hisznek még a követés, az apológia gesztusaiban. A hatvanas évektől világszerte újraalakították az európai konstruktivizmus programjait és formáit, újraéledt a dada is versben, prózában, performance-ban, a világról és önmagunkról való csúfondáros véleményalkotásban. Csak egyetlen példát említenék 1999 tavaszáról Budapestről. A *Stúdió 1900* nevű magángalériában egy fiatal művész, Bada Dada Tibor¹⁰ provokatív festményekben, kollázsokon, valamint saját személyében dada-jelmezbe öltözve jelent meg kiállításán, videofelvételen tornagyakorlatok végzése közben ismételte az örökös dada örökösöként a TOTÁL-TAVASZ harci kiállításait. Festményein – az alattuk olvasható címekkel is megerősítve – megjelenik a FARKASEMBER A HALÁLOS TAVASZBAN, a HOLDUDVAR HÁROMSZÖG ÉS A KUBO-KOZMIKUS KONVERZIÓ A KIKELETTEL. A fiatalember zakójának mindkét ujját levágta, nyaka köré állatprémet csavart, fején furcsa alakokkal diszitett színes kalapot viselt, és láthatóan fázott, vacogott. Alakja, versei és képei beleillettek volna a Beke által összegyűjtött antológiába, s mivel újjáideki származású művész, Passuth Krisztina is említhette volna a nevét.

Jegyzetek

- I. Honisch, D. (ed.): CONSTRUCTIVISM IN POLAND. 1923–36. Essen, Museum Folkwang, 1973. – Turrowski, A.: W KREGU KONSTRUKTYWIZMU. Warszawa, 1979. – L'ACTIVISME HONGROIS SOUS LA DIRECTION DE CHARLES D'AUTREY ET JEAN-CLAUDE GUERLAIN. Paris, 1979. – THE HUNGARIAN AVANT-GARDE. THE EIGHT AND THE ACTIVISTS. Ed. Joanna Drew. The Art Council of Britain. London, 1980. – Passuth K.: LES AVANTGARDES DE L'EUROPE CENTRALE 1907–1927. Paris, 1988. Flammarion. – WILLE ZUR FORM. UNGEGENSTÄNDLICHE KUNST 1910–1938 IN ÖSTERREICH, POLEN, TSCHESCHOSLOVAKEI UND UNGARN. Ed. Schilling, J. Wien, 1993. – EUROPA–EUROPA. DAS JAHRHUNDERT DER AVANTGARD IN MITTEL UND OST-EUROPA. 1–4. Bonn, Kunst und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, 1994. – PRAGUE,

1908–1938. CAPITAL SECRET DES AVANT-GARDES. Dijon, Musée des Beaux Arts, 1997.

2. AZ AVANT-GARDE JUGOSZLÁVIÁBAN. A ZENIT-KÖR. Szerk. Irina Subotič, Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1986–1987. – A HÚSZAS ÉVEK CSEH AVANT-GARDE-JA. Devetsyl. Műcsarnok, Budapest, 1989. febr.–márc. Szerk. František Šmejkal és Rostislav Svacha. – KONSTRUKTIVIZMUS LENGVELORSZÁGBAN. A Muzeum Sztuki Łódz kiállítása a Magyar Nemzeti Galériában. Budapest, 1989. dec.–1990. febr. Ed. Beke László–R. Stanislawski és mások. – DEVETSIL. CZECH AVANTGARDE OF THE 1920S. Oxford Museum of Art, 1990. – STANDING IN THE TEMPEST. PAINTERS OF THE HUNGARIAN AVANT-GARDE 1908–1930. Ed. S. A. Mansbach, Passuth Krisztina, John Bowlt és mások tanulmányai. Santa Barbara Museum of Art, 1991. A korábbi összefoglalások közül vö. Mario de Micheli: AZ AVANTGARDIZMUS. Budapest, 1965, eredeti címe: Mario de Micheli: LE AVANGUARDIE ARTISTICHE DEL NOVECENTO. Milano, ed. Schwarz, 1959.
3. MODERN TÖREKVÉSEK AZ ÉSZT MŰVÉSZETBEN. Pécs, 1991. A Janus Pannonius Múzeum Művészeti Kiadványai.
4. Babits Mihály: FUTURIZMUS. *Nyugat*, 1910. ápr. 1. irod. Csaplár F. KASSÁK KÖREI. Budapest, 1987. – Szabó J.: AVANT-GARDE VISITORS IN CENTRAL-EUROPE. 1913–1931. *Ars*. Bratislava, 2/1994. 175–186.
5. Passuth K.: A NYOLCAK FESTÉSZETE. Képzőművészeti Alap Kiadó, 1962.
6. Passuth K.: MAGYAR MŰVÉSZEK AZ EURÓPAI AVANT-GARDE-BAN. A KUBIZMUSTÓL A KONSTRUKTIVIZMUSIG, 1919–1923. Corvina, 1977. – TRANZIT. TANULMÁNYOK A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI AVANTGARDE MŰVÉSZET TÉMAKÖRÉBŐL. Új Művészet Kiadó, 1996. – FRANTIŠEK KUPKA: 1871–1957 OU L'INVENTION D'UNE ABSTRACTION. Musée d'art moderne de la ville de Paris. 1989–1990. 1–7. – PARIS–BERLIN, 1900–1933. ÜBEREINSTIMMUNGEN UND GEGENSÄTZE FRANKREICH–DEUTSCHLAND. München, Prestel Verlag, 1979. Ed. Pontus Hulten. 98–104.
7. Bori Imre–Körner Éva: KASSÁK IRODALMA ÉS FESTÉSZETE. Magvető, 1967. – Strauss, T.: KASSÁK. Köln, 1975. – KASSÁK LAJOS 1887–1967. A Magyar Nemzeti Galéria és a Petőfi Irodalmi Múzeum emlékkiállítása. Budapest, 1987. Magyar Nemzeti Galéria. Katalógus több tanulmánnyal. – Déry Tibor: DADAIZMUS. *Nyugat*, 1921. 552–556.
8. Bojtár Endre: A KELET-EURÓPAI AVANTGARDE IRODALOM. Akadémiai, 1977. – THE AVANT-GARDE IN CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN LITERATURE. *Art journal* 49 no. 1. Spring, 1990. 56–62.
9. Tristan Tzara: GÁZ-SZÍV. Wien, 1921. A *Ma* kiadása.
10. TOTÁLTAVASZ. HOLDADA. Bada Dada Tiborunk kiállítása a Stúdió 1900 Galériában. Budapest, 1999. márc.–ápr.

Szabó Júlia

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

Kedves Szerkesztő Úr!

Köszönöm udvariasan, szépen megfogalmazott válaszát, ami – tapasztalataim alapján – ritka jelenség folyóirataink részéről. S külön köszönöm, hogy szíveskedett némi pozitív vonást is felfedezni „űrbe küldött dadogásaimban”.

Mind, ennek ellenében észrevételeivel nem tudok egyetérteni. Ahogy tetszik írni: „Fáradt ügetés már a mámor / Sajgó fájó keblemen” – „képzavar”. Engem inkább a meg nem értés zavar! Értelmezésem szerint a mámor felfokozott érzelmi állapot. A kebel pedig a szívet az érzések, érzelmek központját jelképezi. A „Fáradt ügetés” pedig a dinamizmus (aktivitás) lanyhulását, kopottságát, csömörét, stb. jeleníti meg. S mindezen motívumok összeházasításában én nem látok semmiféle zavarosságot.

Továbbá: „Lüktető kéj kell... Vágy-okozó”. Erről az Ön által önkényesen csonkított versszakról azt tetszik írni: „A kéj inkább kielégíti, betölti a vágyat, mintsem okozza”. – Magam is léha gondolkodó és keveset olvasott ember lévén, belátom ez így igaz, de az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Ön kitetszett felejteti e négy soros strófa második és harmadik sorát, amely által e szakasz helyesen így szól:

„Lüktető kéj kell,
Zöldellő éden,
Lángoló álom,
Vágy-okozó.”

Nyilvánvaló, hogy ebben az összefüggésben már egészen másként hangzik e strófa, vagyis nem a „Lüktető kéj”, hanem a „Lángoló álom” okozza a vágyat, – ami már elképzelhető.

A további kifejezések „ómódi”, vagy újmódiságról, úgy gondolom felesleges vitázunk, mert ez már nem a leírtak jelentésének értelmezése, hanem az izlés kérdéskörének szubjektív szférájába tartozik. De ami egyébként a kifogásolható költői képek világát illeti, hát bizony – ne szépítsük – bőven akad belőle ismert és elismert poétáink műveiben is: pl. „fekete napsütés”, „piskóta sirkövek”, „Csend izmai”, „vad szeszek árnyéka”, és folytathatnám a sort akár a végtel-

lenségig. Éppen ezért lep meg az az intolérans és kirekesztő szellem – akár udvarias, akár nyers formában – ami számos irodalmi folyóiratunk részéről megmutatkozott. Csodálkozom azon, hogy Önök egy pályája elején – pontosabban pályátlansága – lévő vidéki alkotóval szemben szigorúbban viselkednek, mint a már beérkezett szerzőkkel.

S azon is csodálkozom, hogy sokak által – irodalomértők (pl. bölcsészdoktorok, Kazinczy díjas nyelvész, stb.) kiforrott, szépen kimunkált alkotások között sem tetszett találni közlésre méltó művet, mint amilyen pl. a „Kimondhatatlanul elhagyatottan”, „Minden én halála”, „Túlontúl”, „Mondd, mit ér?”, stb. Bár vitathatatlan ezek is közérthető, tehát hagyományos versek, amelyeket fájdalmas tapasztalataim alapján erősen háttérbe szorítanak, persze mindez már nem csak esztétikai, hanem emberi-szabadságjogi kérdés is.

Megítélésem szerint sajnos kevés az öntudatos, gondolkodni is képes ember, aki kiáll igazsága mellett és harcolni mer jogaiért. Én a magam részéről a szabadság és igazság megszállott híveként nem tudok már beletnyugodni szellemi elnyomásomba, úgy gondolom, hogy nálunk még nagy gondok vannak a szabadság és demokrácia házatájékán, különösen nagy gondok az esélyegyenlőség és a különböző művészeti ideológiák, valamint az ezeket képviselő személyek egyenlő esélyű folyóiratbeli egymásmellettisége tekintetében.

Megköszönve szíves türelmét, az elkövetkezendőkre több megértést és toleranciát remélve, egyébkénti kedvességét pozitívumként értékelve,

Szívélyes üdvözzellet:

Margyetkó József

Csurgó, 1999. június 07.

P.s. Hosszú ideig nem szoktam válaszolni az engem ért méltánytalan kritikákra, de már elfogvott a türelmem. Ezért 1999-től, úgy döntöttem (az eddigi információim és tapasztalataim birtokában), hogy minden általam igazságtalannak vélt kifogásra válaszolni fogok, és „Szabad ésszel nem adom ocsmány / módon a szolgálta ostobát.” Mert ezt a nem éppen tisztességes viszonyokat, amik jellemzik korunk irodalmi folyóirat-világát már nem lehet szó nélkül tovább elviselni. Ami itt folyik rosszabb és elnyomóbb százsorta és ezerszerte az ú.n. kádári diktatúrától is.

ELHALLGATÁSRA ÍTÉLTETTEM

Nem válaszolnak a hírneves lapok,
Nem méltatnak ők tisztes feleletre.
Lehet nem értem meg új idők dalát,
De hát némának lenni semmi kedvem.

Esélyegyenlőség sírján gaz virul,
Senkinek sem számítunk kirekesztve.
Szabadság helyett kiváltság lett az Úr,
A rendszerváltás nincs még befejezve.

– Úgy hallok már demokrácia van,
És megszólalnom mégis lehetetlen.
Nem közlik kész munkáim sem soha,
Klánok klikk-vára hát bevehetetlen.

Eltaposnak, bár nem hagyom magam,
Ám szegény vagyok, tehát tehetetlen.
Hiába szól igazat szép szavam,
Ha itt elhallgatásra ítéltettem.

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros-alapítvány és a József Attila-alapítvány támogatásával jelenik meg